

**T.C
STANBUL T CARET ÜN VERS TES
SOSYAL B L MLER ENST TÜSÜ
BANKACILIK VE F NANS ANAB L M DALI
ULUSLARARASI BANKACILIK VE F NANS YÜKSEK L SANS
PROGRAMI**

TÜRK YE'DE CAR AÇIK SORUNU

Yüksek Lisans Tezi

**Ereder ÇEK M
0750Y75108**

stanbul, 2009

**T.C
STANBUL T CARET ÜN VERS TES
SOSYAL B L MLER ENST TÜSÜ
BANKACILIK VE F NANS ANAB L M DALI
ULUSLARARASI BANKACILIK VE F NANS YÜKSEK L SANS
PROGRAMI**

TÜRK YE'DE CAR AÇIK SORUNU

Yüksek Lisans Tezi

**Ereder ÇEK M
0750Y75108**

Danı man: Doç. Dr. Esin OKAY

stanbul, 2009



T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek Lisans Örencisi Erender Çekim'in "Türkiye'de Cari Açık Sorunu" Konulu tez çalışması jürimiz tarafından Uluslararası Bankacılık ve Finans Yüksek Lisans tezi olarak oybirliğiyle onaylanmıştır.

İmza

Tez Danışmanı :

Jüri Üyesi :

Jüri Üyesi :

ONAYLI

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulunun/...../2009 tarih ve kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Kerem ALKIN
Müdür

TÜRK YE'DE CAR AÇIK SORUNU

ERENDER ÇEK M

ÖZET

Bu çalı mada, Türkiye'nin Ödemeler Dengesi sorunu vurgulanmaktadır. 1980–2008 arasındaki döneme ait Cari lemler Açıkları incelenmiştir. Bu açıkların sorun olarak te kil etti i risk unsurları tablolar ve grafikler yardımıyla açıklanmıştır. 1980'lerden itibaren Cari lemler Dengesi'nin sorun olarak görülmesinin altında yatan temel etki, açının finansal krizlere neden olabilece i dü üncesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Cari lemler Dengesi açıklarının nedenleri ve bu açıkların nasıl kapatılacağı teorik ve ampirik çalı malar aracılığı ile açıklanmıştır. Bu çalı malar ında Türkiye'deki Cari Açının nedeni; ekonomik büyüme, Türk Lirası'ndaki a ırı de erlenme, sektörel bazda mikro yapısalara önem verilmemesi ve Cari Açının finansman sürdürülebilirliği yatmaktadır.

ABSTRACT

In this study, Turkey's Current Account Balance problem was highlighted. Current Account Deficit of the period 1980–2008 has been examined. The risk of the deficit to Turkey's Economy as a problem has been explained by the help of tables and graphics. Since the 1980's the common idea underlying effect of the Current Account Balance is that it may cause vulnerability to financial crisis. Therefore, the effects of the Current Account Deficit and how to close this gap through theoretical and empirical studies are described. In the light of these studies, the causes of Turkey's Current Account Deficit are economic growth, extreme appreciation of the Turkish Lira, dismissing the importance of micro structurals and the sustainable financibility of the current account deficit.

Ç İNDEK İLER

Sayfa No.

Özet (Abstract)	iii
çindekiler	iv
Tablo Listesi	vi
ekil Listesi	vii
Kısaltmalar Listesi	viii

G R	1
-----------	---

1. ÖDEMELER B İLÂNÇOSU VE CAR İLEMLER DENGESİ

1.1. Ödemeler Bilânçosunun Tanım ve İlkeleri	3
1.2. Ödemeler Bilânçosu Ana Hesap Grupları	8
1.2.1. Cari İlemler Hesabı	10
1.2.1.1. Mal ve Hizmetler	12
1.2.1.2. Gelirler	12
1.2.1.3. Cari Transferler	13
1.2.2. Sermaye ve Finans Hesabı	13
1.2.2.1. Doğrudan Yatırımlar	14
1.2.2.2. Portföy Yatırımları	15
1.2.2.3. Finansal Türevler	16
1.2.2.4. Diğer Yatırımlar	16
1.2.2.5. Rezerv Varlıklar	16
1.2.3. Net Hata ve Noksan	17
1.3. Cari İlemler Dengesi	18
1.3.1. Cari İlemler Dengesine Yönelik Farklı Yaklaşımlar	19
1.3.1.1. Esneklikler Yaklaşımı	19
1.3.1.2. Toplam Harcamalar Yaklaşımı	22
1.3.1.3. Mundell-Fleming Modeli	23
1.3.1.4. Dönemlerarası Yaklaşım	25
1.3.2. Cari İlemler Dengesini Etkileyen Faktörler	27
1.3.2.1. Ticaret Hadleri	28
1.3.2.2. Mali Politikalar	31
1.3.2.3. Reel Döviz Kuru	34

2. CAR İLEMLER DENGESİNİN MAKRO EKONOMİK BÜYÜKLÜKLERLE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

2.1. Ödemeler Dengesinin Milli Gelir Üzerindeki Etkisi	38
2.1.1. Gelir Açısından Etkileri	39
2.1.2. Harcamalar Açısından Etkileri	40
2.1.3. Yatırım-Tasarruf Açısından Etkileri	41
2.2. Büyüme ve Cari Denge Arasındaki İlişki	43
2.3. Bütçe Açığı ve Cari Denge Arasındaki İlişki	45

2.4. Dı Ticaret ve Cari Denge Arasındaki İlişki	49
2.5. Cari İlemler Dengesinin Sürdürülebilirliği	53
2.5.1. Cari İlemler Dengesinin Sürdürülebilirliği ile İlgili Temel Yaklaşımlar	53
2.5.2. Sürdürülebilirlik Göstergeleri	56

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARI AÇIK

3.1. Cari İlemler Dengesinin Türkiye Uygulaması ve Veri Kaynakları	60
3.1.1. Dı Ticaret Dengesi	61
3.1.2. Hizmetler Dengesi	62
3.1.3. Gelir Dengesi	65
3.1.4. Cari Transferler	65
3.2. Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü ve Cari İlemler Dengesi	66
3.2.1. 1980 Öncesi Dönemin İncelenmesi	66
3.2.1.1. Cumhuriyet Dönemi (1923–1929).....	67
3.2.1.2. Korumacı-Devletçi Sanayileşme (1930–1939)	68
3.2.1.3. İkinci Dünya Harbi Yılları (1940–1945)	69
3.2.1.4. Liberal Politikalarla Entegrasyon (1946–1953)	70
3.2.1.5. Dı Ticarete Kontrol Dönü (1954–1961).....	71
3.2.1.6. Planlı İktisadi Sanayileşme (1961–1979).....	73
3.2.2. 1980 Sonrası Dönemin İncelenmesi	75
3.2.2.1. Liberal Politikalarla Dünya Sistemine Entegrasyon (1980–1989)	76
3.2.2.2. 5 Nisan Kararları ve Subat Krizi (1990–2001)	79
3.2.2.3. Ekonominin Yükselişi ve Kısmi Kaybettiği (2002–2008)	86
3.3. Türkiye’de Cari İlemler Dengesizliğinin Oluşmasının Nedenleri	101
3.4. Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ile Mücadelede Yapılması Gerekenler	109

SONUÇ	112
EKLER	114
KAYNAKÇA	139

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. GSY H Oranları, Cari Denge, Cari Açık/GSY H (1999–2008)	44
Tablo 2. İhracat ve Mal Gruplarına Göre İthalat Dağılımı (1999–2008).....	51
Tablo 3. Dış Ticaret Göstergeleri (1999–2008).....	52
Tablo 4. Büyüme Oranları (1999–2002)	85
Tablo 5. Ödemeler Dengesi (2001–2002)	86
Tablo 6. Ödemeler Dengesi (2001–2003)	91
Tablo 7. Ödemeler Dengesi (2003–2004)	92
Tablo 8. Temel Ekonomik Göstergeleri (2003–2005)	94
Tablo 9. Cari İlemler Dengesi ve Cari Açık (2003–2007).....	105
Tablo 10. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve DYY/Cari Açık (2003-2007).....	106

EK L L STES

Sayfa No.

ekil 1. Ödemeler Dengesi Ana Hesap Grupları	9
ekil 2. Devalüasyonun Kısa ve Uzun Dönemde Etkileri: J E risi	21
ekil 3. Vadelere Göre Sermaye Akımı (1975–1999).....	78
ekil 4. Büyüme Oranları (1970–1998).....	81
ekil 5. Cari lemler Hesabı (1991-1999)	83
ekil 6. Cari lemler Dengesi, hracat ve thalat (2001–2002).....	87
ekil 7. Enflasyon Oranı (1999–2003)	89
ekil 8. Dı Ticaret Dengesi (1999-2003)	90
ekil 9. Tüketici Fiyat Endeksi (2004–2006)	95
ekil 10. Cari lemler Dengesi (2003–2006).....	96
ekil 11. Üçer Aylık Dönemler tibriyle GSY H (2007–2008)	98
ekil 12. hracat De i im Oranları (Ocak 2008–Mart 2009).....	99
ekil 13. Aylık Bazda Yıllık Tüfe Endeksi (Mart 2007–Mart 2009).....	100
ekil 14. Nisan Ayı ve Ocak-Nisan Dı Ticareti (2008–2009).....	108

KISALTMALAR L STES

AB	: Avrupa Birli i
ABD	: Amerika Birle ik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser.
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AR-GE	: Ara tırma-Geli tirme
ATO	: Ankara Ticaret Odası
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSY H	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HMG	: Harcanabilir Milli Gelir
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
IS-LM	: Mal ve Para Piyasasındaki Genel Denge
. .B.F	: ktisadi dari Bilimler Fakültesi
KBMG	: Ki i Ba ına Dü en Milli Gelir
K T	: Kamu ktisadi Te ebbüsleri
NBER	: Ulusal Ekonomik Ara tırma Dairesi (National Bureau of Economic Research)
NHN	: Net Hata ve Noksan
OPEC	: Petrol hıraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization Of The Petroleum Exporting Countries)
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SDR	: Özel Çekme Hakkı (Special Drawing Rights)
TBB	: Türkiye Bankalar Birli i
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	: Toptan E ya Fiyat Endeksi
T M	: Türkiye hracatçılar Meclisi
TL	: Türk Lirası

TMSF : Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜFE : Tüketici Fiyat Endeksi
TÜ K : Türkiye statistik Kurumu
Vol. : Cilt (Volume)

G R

Ödemeler dengesi, bir ülkenin dış dünya ile gerçekleştirdiği tüm ekonomik işlemlerin kayıtlarıyla bir bilanço olarak tanımlanmaktadır. Her zaman denk olan bu bilançonun alt kalemleri incelendiğinde bir ülkenin üretim, verimlilik, teknoloji düzeyi ve rekabet gücü gibi ekonomik durumunu belirleyen temel göstergeler hakkında çok önemli bilgiler elde edilmektedir. Ödemeler bilançosunun alt kalemi olan Cari İşlemler Dengesinin görünümü ise son derece önemlidir. Çünkü ülke ekonomisinin tasarruf, yatırım ve uluslararası rekabet gücünü ortaya koyan bir gösterge olarak nitelendirilebilir.

Cari İşlemler Dengesi, bir ekonominin dış dünya ile döviz işlemlerinin dengesini vermektedir. Bir başka ifadeyle ulusal gelir ile ulusal harcamalar arasındaki farkı ifade etmektedir. Aynı zamanda, ulusal tasarruflar ile ulusal yatırımlar arasındaki farkı da göstermektedir. Bu bağlamda Cari İşlemler Hesabında oluşan açık, ulusal harcamaların ulusal geliri aştığını, yurtiçinde yapılan yatırımların ulusal tasarruflar ile karşılanamadığını ve ülkenin net dış varlık stokunda bir azalma meydana geldiğini göstermektedir.

Cari işlemler dengesizliği birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir risk teşkil etmese de sorun arz etmektedir. Bu dengesizlik bazı ülkelerde fazla, bazı ülkelerde ise açık olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye ekonomisinde, sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle beraber Cari İşlemler Dengesi açık vererek ekonomik yapıyı ve beklentileri olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin 1980 öncesi ve sonrası dönemlerinde makroekonomik verilerinde yardımıyla Cari İşlemler Dengesi'nde karşılaşılan temel sorunlar ve bu sorunların ardında yatan nedenler araştırılarak, söz konusu sorunların ortadan kaldırılabilmesi için uygulanabilecek çözüm yolları açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Ödemeler Bilançosu'nun tanım ve ilkeleri incelendikten sonra Ödemeler Bilançosu'nun daha iyi anlaşılabilmesi için alt hesap gruplarına yer verilmiştir. Daha sonra Cari İlemler Dengesi'nin tanımı yapılarak Cari İlemler Dengesi'ne yönelik ekonomi literatüründe yer alan yaklaşımlar açıklanmaya çalışılmış ve Cari İlemler Dengesini etkileyen faktörlere yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise Cari İlemler Dengesi'nin makroekonomik büyüklüklerle arasındaki ilişki ve sürdürülebilirliği gerek teorik gerekse ampirik çalışmalar yardımıyla detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Son olarak üçüncü bölümde ise ilk olarak Cari İlemler Dengesi'nin Türkiye uygulaması ve bu uygulamanın kaynağını oluşturulan verilerin nasıl elde edildikleri araştırılmış, daha sonra Türkiye ekonomisinin 1980 öncesi ve sonrasındaki performansı ele alınarak Cari İlemler Dengesi'nin bu süreçte nasıl bir yol çizdiği gözler önüne serilmiştir. Son olarak Türkiye'de Cari İlemler Dengesizliğinin oluşmasının ardındaki nedenler ve bu dengesizliğin giderilmesi için yapılması gerekenler açıklanmıştır.

1. ÖDEMELER BİLÂNÇOSU VE CARİ İLEMLER DENGESİ

Ödemeler bilânçosu, bir ülkenin vatandaşları ile diğer ülke vatandaşları arasındaki tüm işlemlerin sistematik kayıdır. Günümüzde kullanılan ödemeler dengesi kavramı ilk kez Merkantilist düşüncenin temsilcilerinden olan J. Stewart Johnson tarafından 1767 yılında ortaya atılmıştır.¹ Ödemeler dengesinin ülkeler tarafından sistematik bir şekilde hazırlanıp sunulması ise II. Dünya savaşı sonrasında Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kurulması ile birlikte gerçekleşmiştir. IMF kuruluştan sonra 1948 yılında ödemeler dengesi metodolojisinin uluslararası alanda standart hale gelebilmesi için ödemeler dengesi kılavuzunu yayınlamıştır.²

Bu bölümde ödemeler bilânçosu kavramı, ilkeleri, ana hesap grupları, cari işlemler dengesi, cari işlemler dengesinin açıklanmasına ilişkin yaklaşımlar ve cari işlemler dengesini etkileyen faktörler konuları edilecektir.

1.1. Ödemeler Bilânçosunun Tanım ve İlkeleri

Ödemeler bilânçosu ya da dengesi ülkelerin belirli bir dönem içerisindeki dış ekonomik ve ilişkilerinin durumunu gözler önüne serer. Ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koyar. Bir ülkenin dış ödemeler bilânçosundaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtır, dolayısıyla da çoğu kez o ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır. Dış ödemeler dengesi, uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucudur. O bakımdan hükümetlerin ekonomik politika uygulamalarındaki başarılarının bir göstergesi olarak değerlendirilmesi doğaldır.³

¹ John M. Letiche, **Balance Of Payments And Economic Growth**, Newyork: Harper &Brothers Publishers, 1959, s. 19.

² IMF, "Balance Of Payments Manual", (Çevrimiçi) http://www.imf.org/external/np/sta/bop/bop_man.pdf, (Erişim Tarihi: 04.02.2009), s. 3.

³ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş 15. b., İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2003, s. 395.

Ödemeler dengesi, geni anlamıyla, bir ekonomide yerle ik ki ilerin (Merkezi hükümet, parasal otorite, bankalar, gerçek ve tüzel ki iler), di er ekonomilerde yerle ik ki iler (yurtdı ında yerle ikler) ile belli bir dönem içinde yapmı oldukları ekonomik i lemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistikî bir rapordur. ⁴

Dı ödemeler bilânçosu, bir ülkenin belirli bir dönemde (genellikle 1 yıl), dı âlemden sa ladı ı gelirlerle, dı âleme yaptı ı ödemelerin yer aldı ı bir tablodur. Dı ödemeler bilânçosunun açık vermesi, söz konusu ülkenin uluslararası ödeme gücündeki bozulmayı gösterir. Dı açık veren ülkelerin parası yabancı paralar kar ısında de er kaybeder. Dı ödemeler bilançosu, bir ülkede izlenecek para, maliye ve dı ticaret politikalarında belirleyici oldu u gibi aynı zamanda bu politikaların de erlendirilmesinde ve dolayısıyla yeniden biçimlendirilmesine de yardımcı olmaktadır. ⁵

Ödemeler Bilânçosuna ili kin en geni tanım ise IMF tarafından yapılmı tır. Bu tanıma göre ödemeler bilânçosu, belirli bir süre içinde ülkenin yerlileri ile yabancı ülkeler arasında yapılan ekonomik akımların ve bu akımlara ba lı de erlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerden meydana gelen de i ikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tespit edildi i istatistikî bir tablodur.

Ödemeler bilânçosu tanımlarında dikkat çeken iki önemli kavram bulunmaktadır. Bunlar; “ekonomik i lem” ve “yerle ik olma” kavramlarıdır. Uluslararası ekonomik i lemler, ele alınan ülke ile dı dünya arasındaki mal, hizmet ve faktör akımlarını içerir. Faktör akımları ise sermaye, emek ve teknoloji den oluşur. Genellikle bu ekonomik i lemler sonucunda parasal bir ödeme söz konusudur. Ödemeler bilânçosu tanımındaki “yerle ik olma” durumu ise ekonomik faaliyetlerini o ülkede yürüten ki ileri, irketleri ve kamu kurulu larını kapsar. Farklı bir ülkenin vatanda ı olsalar da genellikle ki iler ikamet ettikleri veya i lemlerini yürüttükleri ülkede yerle ik sayılırlar. Her bilânçoda oldu u gibi, ödemeler dengesinde de, varlıklarla yükümlülükler birbirine e ittir. Ödemeler dengesinin normal bir kurum

⁴ TCMB, “Ödemeler Dengesi istatistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması” (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf>, (Eri im Tarihi: 22.10.2008), s. 4.

⁵ Zeynel Dinler, **ktisada Giri** , 6. b., Bursa: Ekin Kitapevi, 2000, s. 485.

bilânçosundan farkı ödemeler dengesine giren rakamların belli bir zaman diliminde gerçekleşen akımları göstermesidir. Normal bir bilânço ise kâr/zarar kalemi hariç stok verileri gösteren bir tablodur. ⁶

Ödemeler bilânçosunun en belirgin özelliği, yapılan işlemlerin karlılığı olarak kayıt edilmesidir. Bu kayıtlardan biri alacak (+) diğer borç (-) kayıdır. Örneğin ülke sakinleri diğer ülkelerden parasal bir alacak hakkı elde etmişlerse bu ödemeler bilânçosuna alacak olarak kayıt edilir. Bunun tam tersi bir durum söz konusu ise yabancılara parasal bir alacak hakkı doğuran işlemler de ödemeler bilânçosuna borç olarak kayıt edilirler. Yabancılara mal ve hizmet ihracı, yabancı piyasalarda tahvil ve hisse senedi satışı, yabancıların ülkede yaptıkları dolaysız yatırımları alacaklı işlemlere örnek gösterilirken, yerli iklerin mal ve hizmet ithalleri, uluslararası menkul değerlerin satın alımı ve yabancı ülkelerdeki dolaysız yatırımları gibi işlemler ödemeler bilânçosuna borç olarak kayıt edilecek işlemlere örnek olarak gösterilebilir.

Ödemeler bilânçosu aslında dış ticaret bilânçosu, hizmetler bilânçosu ve sermaye hareketleri bilânçosundan meydana gelen bir bilânçodur. Genelde bilânçolarda ve onları oluşturan kalemlerde denklik aranmasına rağmen ödemeler bilânçosunu oluşturan bu üç kalemin denk olması zorunlu değildir. Fakat bu üç bilânçonun bir arada değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan ödemeler bilânçosu denk olabilir. Bu da demek oluyor ki; eğer ticaret bilânçosunda bir açık verildiyse bu hizmetler ve sermaye hareketleri bilânçolarında fazla verilerek kapatılmış ya da bunun tam tersi bir durumda düzlenebilir. Hizmet ve sermaye bilânçolarının açıkları da dış ticaret bilânçosunda fazla verilerek kapatılmış olabilir. ⁷

Ödemeler bilânçosunun oluşturulmasında uygulanan temel ilke, kaydedilen her işlemin tam olarak eşit değerde olan iki kayıtla gösterilmesidir. Bu kayıtlardan birisi alacak kaydı olarak düzenlenir ve pozitif işaretle olduğu düşünülür, diğer kayıt ise borç kaydı olarak adlandırılır ve negatif işaret verilir. Böylece, esas itibarıyla,

⁶ Mahfi Etilmez ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Ekonomisi**, 8. b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s. 241.

⁷ Smail Türk, **Ekonomik Planlama Prensipleri**, 1. b., Ankara: Emel Matbaası, 1970, s. 151.

pozitif i aretli bütün kayıtların toplamı negatif i aretli bütün kayıtların toplamına e ittir ve rapordaki bütün kayıtların net bakiyesi sıfırdır. ⁸

Cari i lemlerde ve sermaye i lemlerinde ülke açısından döviz giri i (veya alacak hakkı) do uran i lemler alacaklı i lemler olup aktif yanına; döviz çıkı ı (veya borç) do uran i lemler de pasif yanına kaydedilirler. Oysa resmi rezervler hesabındaki uygulama bunun tersidir. Denkle tirme amacıyla ülkeye döviz giri i (veya kısa süreli borçlanma) pasif, döviz çıkı ı (veya kısa süreli borçlardaki azalma) ise aktif i lemi olarak muhasebele tirilir.

Ödemeler dengesi istatistiklerinde;

Alacak (+) kayıtlar;

- Cari i lemlerde, mal ve hizmet ihracını,
- Sermaye i lemlerinde, yükümlülük artı nını veya varlık azalı nını,

Borç (-) kayıtlar;

- Cari i lemlerde, mal ve hizmet ithalini,
- Sermaye i lemlerinde, yükümlülük azalı nını veya varlık artı nını gösterir.

Ödemeler dengesinde i lemler her bir i lemin e it de er iki kayıt ile gösterildi i çift kayıt muhasebe sistemine uygun olarak kaydedilmektedir. Örne in, bir ihracatçı ihraç etti i malın bedelini döviz olarak almı sa ödemeler dengesi hesaplarına ihraç edilen mallar için bir alacak kaydı, ihracatçının döviz hesabı bakiyesindeki artı (ya da ba ka bir tür döviz varlı ı) için de dengeleyici borç kaydı yapılmaktadır. A a ıda çift kayıt i lemlerine ili kin de i ik örnekler verilmi tir:

i- hracat mal bedeli olarak ihracatçının yurt içinde yerle ik bir banka nezdinde ki döviz tevdiat hesabına yurt dı nda yerle ik ithalatçı tarafından yurt dı ndan transfer edilen 100 birimlik tutarın kaydı a a ıdaki gibi yapılır.

⁸ Hazine Müste arlı ı, “Ödemeler Dengesi”, (Çevrimiçi) <http://www.treasury.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/Arastirma%20Yayin/Kitaplar/odemelerdengesi.pdf>, (Eri im Tarihi: 03.01.2009).

	Alacak	Borç
Cari İlemler Hesabı:		
hracat	100	
Sermaye ve Finans Hesapları:		
Diğer Yatırımlar/Varlıklar/ Bankaların Döviz Varlıkları		100

ii- Yurtdışında yerleşik bankalardan yurtiçinde yerleşik bir bankanın sağladığı 100 birim tutarındaki sendikasyon kredisi kullanımını aşağıdaki şekilde ödemeler dengesine kaydedilir.

	Alacak	Borç
Sermaye ve Finans Hesapları:		
Diğer Yatırımlar/Varlıklar/ Bankaların Döviz Varlıkları		100
Sermaye ve Finans Hesapları:		
Diğer Yatırımlar/Yükümlülükler/Krediler	100	

iii- Nakit ödeme içermeyen bazı işlemler de ödemeler dengesi kayıtlarına alınmaktadır. Örneğin, yurtiçinde yerleşik bir ithalatçının yurtdışında yerleşik ihracatçıdan 100 birim tutarındaki malın bedelini fiili ithalden sonraki vadede ödemek üzere mal alımı yapmasına ilişkin kayıtlar aşağıdadır.⁹

Malın ithalinde:		
	Alacak	Borç
Cari İlemler Hesabı:		
Mallar		100
Sermaye ve Finans Hesapları:		
Diğer Yatırımlar/Yükümlülükler/Ticari Krediler	100	
Vadede ihracatçıya malın bedelinin ödenmesinde:		
	Alacak	Borç
Sermaye ve Finans Hesapları:		
Diğer Yatırımlar/Varlıklar/Bankalar Döviz Varlıkları	100	
Diğer Yatırımlar/Yükümlülükler/Ticari Krediler		100

⁹ TCMB, a.g.e., s. 3.

Çift kayıt prensibi çerçevesinde ekonomik i lemlerin alacak ve borç kayıtları mülkiyet de i iminin gerçekleştiği anda yapılmaktadır. Ekonomik i lemlerin de erlendirilmesinde ise piyasa fiyatları kullanılır. Piyasa fiyatı, i lemin gerçekleştiği ve alıcı ile satıcının almaya ve satmaya razı oldukları fiyat olarak tanımlanabilir.

1.2. Ödemeler Bilânçosu Ana Hesap Grupları

Ödemeler bilânçosu belirli bir dönemdeki ekonomik i lemlerde meydana gelen de i imi ifade eder. Örneğin ödemeler bilânçosundaki 2001 yılı için verilen ihracat kalemi tutarı, sadece o yılın ihracat tutarı artışı veya azalışını gösterir. Ülkenin o güne kadar yaptığı toplam ihracat rakamını göstermez. Yani ödemeler bilânçosundaki kalemler stok de il akım de i kenlerdir.

Ödemeler dengesi istatistikleri, ekil (1)'de görüldüğü gibi temel olarak “Cari i lemler” ile “Sermaye ve Finans” hesabından oluşmaktadır. Bu hesapların yanında üçüncü bir hesap olarak, “Net Hata ve Noksan Hesabı (NHN)” yer almaktadır. Cari denge e itlik olarak formüle edilirse;

$$CD = MD + HD + YGD + CT \quad (1.1)$$

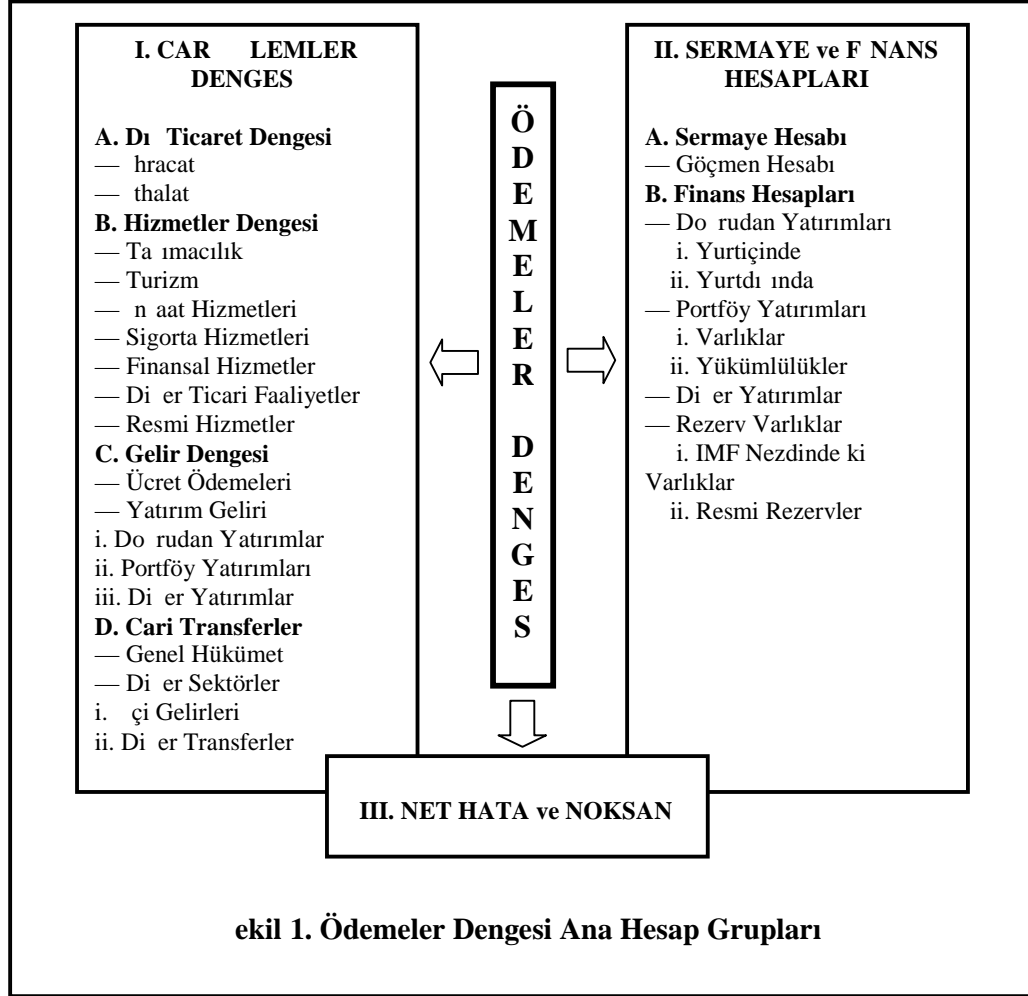
CD; cari denge, MD; mal dengesi, HD; hizmetler dengesi, YGD; yatırım gelirleri dengesi ve CT; cari transferleri göstermektedir.

Bu toplamın sonucu artışı ise cari denge fazlası, eksi ise cari denge açığı söz konusu demektir. Yabancıların ülkeye getirdikleri doğrudan sermaye veya bono, tahvil, hisse senedi gibi araçları kullanarak yaptıkları portföy yatırımları ve benzeri döviz girişleri ödemeler bilançosunun ikinci kalemi olan sermaye hesapları dengesini meydana getirir.

Sermaye hesabı, cari dengenin finansmanını sağlayan bölümdür. Eğer cari denge açık veriyorsa sermaye hesabı bunu dengelemek üzere fazla verir, eğer cari denge fazla veriyorsa sermaye hesabı eksi sonuç verir. Bir başka ifadeyle eğer

ekonomi cari i lemler aç ı veriyorsa bunu kapatmasının yolu d ı arıdan sermaye giri i sa lamaktır. ¹⁰

Ödemeler bilânçosunun üçüncü kalemi olan NHN, tanım gere i, ölçüm hataları ve tablodaki verilerin eksik veya fazla der lenmesinden kaynaklanmaktadır.



ekil 1. Ödemeler Dengesi Ana Hesap Grupları

Kaynak: TCMB, “Ödemeler Dengesi istatistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması” (Çevrimiçi), <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf>, (Eri Şim Tarihi: 22.10.2008).

Ödemeler bilânçosu alt kalemleri ekonomi yazınında dört grupta da incelenebilmektedir. Cari i lemler dengesi, Sermaye ve Finans Hesapları, Resmi Rezerv Hesapları ve NHN Hesabı ekinde sınıflandırılır. Sermaye ve Finans

¹⁰ Mahfi E ilmez, “2006’dan 2007’ye Türkiye Ekonomisi”, **Radikal Gazetesi**, 31.12.2006.

Hesapları içerisinde ele alınan Rezerv varlıkların ayrı bir alt kalem olarak ele alınması bu durumu açıklamaktadır.

1.2.1. Cari İlemler Hesabı

Ödemeler bilançosu içerisinde en fazla öneme sahip olan ana hesap cari i lemler hesabıdır. Bu hesapta ülkenin mal ve hizmet ihracı ile ithali yer almaktadır. Bunun yanında yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen kazançlar, yurtdışı gelirleri, lisans bedelleri, komisyonlar, kiralar gibi gelir hareketleri ile karlıksız transferlerde bu hesap grubu içerisinde yer alır.¹¹

Bir ülkenin bir dönemdeki cari i lemler dengesi, o ülkenin net dış varlıklarındaki değişimleri temsil eder. Eğer ülke cari i lemler fazlası veriyorsa borç veren konumunda, cari i lemler açığı veriyorsa borçlanan konumundadır. Net ihracat fazlası olan ülke, bu fazlaya eşit olacak şekilde net dış varlık elde ediyordur. Çünkü yabancılara, onlardan satın alınandan daha fazla satmaktadır. Net dış ticaret açığı veren ülke ise bu açık kadar yurtdışından borçlanmaktadır.¹²

Cari i lemler hesabı iki şekilde tanımlanabilmektedir. Bunlardan ilkinde cari i lemler dengesi, ödemeler bilançosu kayıtlarından elde edildiği şekilde net mal ve hizmet ihracatı ile gelir dengesi ve cari transferler hesabının toplamından oluşmaktadır. Mal ticaretinden kaynaklanan net ihracata transit ticaret gelirleri, navlun, sigorta ve taşımacılık gibi ticaretin gerçekleşmesini temin edici çeşitli hizmet gelirleri de dâhil edilmektedir. Hizmetler dengesinde ise ülkenin turizm gelir ve harcamaları, yabancı yatırım gelirleri ve ülkenin dış borçluluk konumuna bağlı olarak dış borç faiz ödemeleri veya gelirleri dâhil edilmektedir.¹³

Cari i lemler dengesinin elde edilmesindeki ikinci yöntem ise milli gelir hesaplarının kullanılmasıdır. Bu yöntemle milli gelir hesapları, cari i lemler dengesi ve sermaye akımları arasındaki etkileşim gösterilmektedir. Gayri safi milli hâsıla

¹¹ TCMB, **Yıllık Rapor 2005**, Ankara, s. 2.

¹² Maurice Obstfeld ve Kenneth Rogoff, **Foundations Of International Macroeconomics**, London: The MIT Press, 1996, s. 5.

¹³ S.Tolga Tiryaki, "Cari İlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği", (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/work/wp9.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.10.2008), s. 1.

(GSMH), özel tüketim harcamaları (C), özel yatırım harcamaları (I), hükümetin cari harcamaları (G) ve net mal ve hizmet ihracatı ile net faktör gelirlerinin (X – M) toplamından oluşmaktadır.

$$GSMH = C + I + G + X - M \quad (1.2)$$

Milli gelir hesaplarındaki ikinci temel eşitlik elde edilen gelirin ne yapılabileceğine yönelik ileri kiyi belirlemektedir. Milli gelir harcanabilir (C), tasarruf edilebilir (S), vergi olarak hükümete aktarılabilir (T) ya da yurtdışına transfer edilebilir (Tr).

$$GSMH = C + S + T + Tr \quad (1.3)$$

GSMH için oluşturulan iki ifade birbirine eşitlenip, gerekli sadeleştirilmeler yapılarak meydana gelen ifade yeniden düzenlendiğinde aşağıdaki eşitlik ulaşılır:

$$X - M - Tr = (S - I) + (T - G) \quad (1.4)$$

Bu eşitliğin sol tarafı cari işlemler dengesini vermektedir. Başka bir ifadeyle, cari işlemler dengesi, özel tasarrufların özel yatırımlardan farkı ve hükümetin harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki farktan oluşmaktadır. Örneğin, yurt içi özel yatırımlar yurt içi tasarruflarla karşılanamıyorsa ve hükümetin bütçe açığı bulunmaktaysa o ülkenin cari işlemler hesabı açık vermektedir.

Son olarak, ülkenin cari işlemler dengesi ile net sermaye akımları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yeni bir eşitlik ihtiyacı vardır. Tasarruf edilen her lira yurt içinde fizikî yatırım yapmak, hükümetin bütçe açığını finanse etmek için çıkardığı borç senetlerini satın almak ya da yurtdışında herhangi bir varlık satın almak (FA) suretiyle kullanılabilir.¹⁴

$$S = I + (G - T) + FA \quad (1.5)$$

¹⁴ a.g.e., s. 2.

Yukarıdaki ifade yeniden düzenlendiğinde aşağıdaki eşitlik elde edilir:

$$FA = (S - I) + (T - G) = X - M - Tr \quad (1.6)$$

Bu eşitlik, yurt içi yatırımlarını finanse edebileceklerinden daha yüksek miktarda tasarruf eden ve bu farktan daha düşük miktarda bütçe açığı bulunan bir ülkenin yabancı varlık stokunu arttıracak şekilde açıklanabilir. Bu durum yurtdışına sermaye çıkışı olarak da nitelendirilebilir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer konu da yurtdışına sermaye çıkışının cari işlemler fazlasıyla mümkün olabilmesidir.

1.2.1.1. Mal ve Hizmetler

Mallar; genel mal ticareti, isim gören mallar, onarım gören mallar, taşıtlar için limanlarda kullanılan mallar ve parasal olmayan (ticari altın) altını kapsar. Dış ticaret akımları “Özel Ticaret” veya “Genel Ticaret” sistemleri çerçevesinde belirlenmekte olup ülkelere göre değişim gösterebilmektedir. Özel ticaret sistemi gümrüklerden giriş çıkış yapan malları kapsamakta bu nedenle, ülke sınırları içerisinde yer alan serbest bölgelere sınır dışından gelen ve giden mallar sistem dışında bırakılmaktadır. Oysa genel ticaret sistemi milli sınırlardan giren ya da çıkan tüm malları dikkate almaktadır.¹⁵

Hizmetler ise ihraç ve ithaline ilişkin gelir ve giderlerin kayıt edildiği ana hesaptır. Kapsamını, Taımacılık (navlun dâhil), Turizm gelir ve giderleri, Haberleşme hizmetleri, İnanç hizmetleri, Sigorta hizmetleri, Finansal hizmetler, Bilgisayar ve Bilgi hizmetleri, Patent ve Lisans Komisyonları, Ticari ve Ticaret Balaınlı Diğer hizmetler, Finansal Kiralama hizmetleri, Çeşitli Teknik hizmetler, Kişisel, Kültürel ve Eğitsel hizmetler ile Resmi hizmetler oluşturur.

1.2.1.2. Gelirler

Çalışanların ücretleri, doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan elde edilen gelir ve ödenen tutarları içermektedir. Bu kalem doğrudan yatırımlar ile ilgili olarak hisse gelirleri, kâr payları, sermayeye katılan kazançlar ile

¹⁵ TCMB, Ödemeler..., a.g.e., s. 4-5.

irketler arası di er yatırımlardan do an gelir ve giderleri içermektedir. Portföy yatırımlarında da hisse senetlerinden elde edilen gelirler (kâr), tahvil ve benzeri borç enstrümanları ile ilgili gelir ve giderleri kapsamaktadır. Di er yatırımlarda ise di er borçlanma ile ilgili gelir ve giderler kaydedilmektedir.

1.2.1.3. Cari Transferler

Ülkelerin aralarında gerçekle tirdikleri ba ı ve hibe ekinde yapılan i lemler bu hesaba kayıt edilir. Kar ılı ında hiçbir ödeme yapılması gerekmedi i için bu tür i lemlere cari transferler veya tek yanlı transfer denilmi tir. Örne in hükümetlerin hibe ekindeki parasal yardımları, gıda ve ilaç gibi aynî yardımları, e itim, sa lık, kültür gibi ticaret d ı ı alanlarda faaliyet gösteren uluslararası kurulu lara ödedikleri aidatlar, bütçelerine yaptıkları katkılar vb. tek yanlı transferler grubuna girerler.

Yapılan bir kar ılıksız transfer, ba ı ta bulunan ülke açısından borç i lem i niteli indedir. Dolayısıyla bu tür i lemler tek yanlı transferler hesabının borçlu yanına kaydedilirler. Muhasebe kaydını denkle tirmek için de ba ka gruptaki bir hesaba aynı miktar bir alacak kaydı dü ürülür. Söz geli i, yapılan ba ı ın mal ekinde olması durumunda, tek yanlı transferler hesabındaki borçlu i lem, mal hesabına bir alacak kaydıyla denkle tirilir (Mal ihracatı yapılmı gibi). E er ba ı lanan para ise, yine tek yanlı transferlerin borçlu kısmına kaydedilir, sermaye ya da resmi rezervler hesabına denkle tirici bir alacak kaydı dü ürülür.¹⁶ Bu kalemin sektörlere göre dağılımı ise Genel Hükümet (hibe vb.) ve Di er Sektörler (i çi havaleleri ve di er transferler), ekinde yapılmaktadır.

1.2.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Bu kalem Sermaye Hesapları ve Finans Hesapları olarak iki gruba ayrılmaktadır. Sermaye Hesabı; Sermaye transferleri (borcun ba ı lanması, göçmen transferleri gibi) ve Üretilmeyen, finansal olmayan varlıklar (kara parçası gibi üretilmeyen varlıkların alım/satımı ile patent y ayımlama hakkı gibi maddi olmayan varlıklar) olarak sınıflandırılmaktadır.

¹⁶ Seyido lu, a.g.e., s. 403-404.

Ödemeler Bilânçosu açısından, yurtdışından ülkeye sermaye girişi bir alacak işlemi, ülkeden sermaye çıkışı da bir borç işlemidir. Dikkat edilirse bu özellik mal ve hizmet akımlarındaki durumun tersidir. Bununla birlikte, her iki işlem grubunun dayandığı düşünce birbirinden farklıdır. Gerek mal ve hizmet ihracı, gerekse yabancı sermaye girişi ülkeye döviz kazandırmakta ya da dış dünya üzerinde bir alacak hakkı doğurmaktadır. Bunun tersine, mal ithali ve sermaye ihracı da ülkeden döviz çıkışına ya da yabancılara karşı borçlanılmasına yol açmaktadır.¹⁷

Ödemeler dengesinin diğer önemli bir bölümü de sermaye (finansman) hareketleridir. Özel ve kamu kuruluşları tarafından yapılan kısa ve uzun vadeli uluslararası sermaye akımları bu hesapta incelenmektedir.

Uluslararası ekonomik işlemlerin bir bölümünü sermaye ithal ve ihracı oluşturur. Sermaye hareketleri temel olarak, bir ülkenin dış mali varlıkları ve yükümlülüklerindeki değişimler ve bu değişimlerin karşılıklı kayıtlarını içermektedir. Finans Hesapları sermaye ekline göre; Doğrudan yatırımlar, Portföy Yatırımları, Finansal Türevler, Diğer Yatırımlar ve Rezerv varlıklar olarak ayrılmaktadır. Bunlardan “Rezerv Varlıklar” hariç diğer kalemler, Varlık ve Yükümlülük ayrımında, “Doğrudan Yatırımlar” yatırımın yönüne göre; “Portföy Yatırımları” sektör ve enstrümana göre; “Finansal Türevler” sektörlere göre; “Diğer Yatırımlar” ise enstrüman, sektör ve vadeye göre alt gruplara ayrılmaktadır.¹⁸

Sektörler, Parasal otorite (Merkez Bankası), Merkezi Hükümet (Hükümet ve ona bağlı tekilatlar, mahalli idareler vb.), Bankalar (Kamu ve özel bankalar), Diğer sektörlerdir (Kamu ve özel kuruluşlar). Vadeler ise, vadesi 1 yıla kadar olanlar kısa vade, vadesi 1 yıldan uzun olanlar ise uzun vade olarak belirlenmektedir.

1.2.2.1. Doğrudan Yatırımlar

Doğrudan yatırım, yatırımcının yerleştiği olduğu ekonomi dışındaki bir ekonomide yaptığı uzun vadeli yatırımı gösterir. Burada yatırımcının kuruluşun

¹⁷ Seyidoğlu, a.g.e., s. 406.

¹⁸ TCMB, Ödemeler..., a.g.e., s. 6.

sermayesinde % 10'dan fazla paya sahip olması veya yönetiminde söz sahibi olması esastır.

Do rudan yatırım kalemi, yabancı sermaye yatırımının yapıldığı ülke ve yabancı sermayeyi getiren ülke ayrımında, Sermaye, Kârın Sermayeye Katılımı, Diğer Sermaye olarak sınıflandırılmaktadır.

— Sermaye: Do rudan yatırımcının ana merkezinin bulunduğu ekonomideki ekonomilerde yeni bir şirket kurulması, mevcut şirketlere iştirak edilmesi için getirdiği sermayeyi,

— Kârın Sermayeye Katılımı: Do rudan yatırımlardan elde edilen kârların dağıtılmaksızın sermayeye ilave edilmesini,

— Diğer Sermaye: Ana şirket ile yatırım yapılan şirket arasındaki borçlanmadan doğan yatırımları ifade etmektedir.

1.2.2.2. Portföy Yatırımları

Menkul değerlere yapılan yatırımlar olarak tanımlanan portföy yatırımları, genellikle devlet ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senedi ve diğer para piyasası araçlarını içermektedir.¹⁹

Do rudan yatırım ile portföy yatırımları arasında bazı önemli farklılıklar vardır. En önemli fark, yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimi ve denetimi konusudur. Do rudan yatırım durumunda, şirket yönetimi ve denetiminde etkili olmaktadır. Oysa, portföy yatırımlarında yerleşik şirket üzerinde yönetim hakkı veya denetim söz konusu değildir; bu yolla yerleşik şirket uluslararası piyasalardan kaynak sağlaması olur. İkinci önemli fark, do rudan yatırımlarda yatırımcının yatırım sermayesinin yanı sıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirebilmesi, portföy yatırımlarında ise yabancı yatırımcının sermayeden bağımsız katkıda bulunmamasıdır.

¹⁹ a.g.e., s. 8.

1.2.2.3. Finansal Türevler

Finansal türevler, bir dayanak varlığının değerine bağlı ancak bu dayanak varlıktan bağımsız olarak alım-satımı yapılan finansal araçlardır. Türev işlemler, ileri bir tarihte yapılacak alım-satımın artılarını bugünden belirleyen ve tarafları hukuki olarak bağlayan sözleşmeler ile gerçekleştirilir. Bu sözleşmeler ödemeler dengesi metodolojisine göre vadeli ve opsiyon tipi sözleşmeler olmak üzere iki temel grupta toplanmaktadır.

1.2.2.4. Diğer Yatırımlar

Doğrudan yatırım, portföy yatırımları, finansal türevler ve rezerv dışındaki kalan diğer tüm sermaye hareketleri bu bölümde yer almaktadır. Portföy yatırımlarında olduğu gibi, varlık ve yükümlülük ayrımında, türlerine ve sektörüne göre alt ayrımlar bulunmaktadır.

- Ticari krediler (vadeli mal alım veya satımı şeklindeki krediler),
- Krediler (Nakit krediler),
- Döviz mevcutları ve mevduat hesapları,
- Diğer varlık ve yükümlülükler.

1.2.2.5. Rezerv Varlıklar

Rezerv varlıklar, ülkenin parasal yetkilisi tarafından ülke ödemelerinin kontrolü ve ödemelerde ortaya çıkan dengesizliklerin dolaylı olarak döviz kurlarına müdahale yolu ile düzenlenmesine yönelik olarak kullanıma hazır olan diğer varlıklardır. Rezerv tanımı, merkezi otoritenin doğrudan ve etkili kontrol kavramını içermektedir. Ayrıca, yurtdışından borçlanmada teminat, güven sağlayıcı unsur; yurtiçinde ise bazı gereksinimlerde yeterlilik ölçüsü olması da rezerv tutulmasına neden olmaktadır. Rezerv varlıklar, Parasal Altın, Özel Çekme Hakkı (SDR), Fon Nezinde ki Rezerv Pozisyonu Döviz Rezervleri, Diğer Alacak Hakları başlıklarında sınıflandırılmaktadır.²⁰

²⁰ TCMB, “Ödemeler Dengesi Metodolojisi ve Türkiye Uygulaması” (Çevrimiçi) http://www.tcmb.gov.tr/yeni/gen_sek/odemeler_dengesi.htm, (Erişim Tarihi: 18.11.2008).

— Parasal Altın Rezervleri: Ülkenin parasal yetkilisinin elinde tuttu u parasal altın rezervleridir.

— SDR: IMF tarafından yaratılan ve üye ülkelerin kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir uluslararası rezerv eklidir.

— IMF Nezdinde ki Rezerv Pozisyonu: Üye ülkelerin IMF'deki rezerv pozisyonları, üye ülkelerin kredi dilimlerinden satın alımlarının toplamı olup, üye ülkeye her an ödenebilen tutarlardır. IMF'den satın alınan tutarlar, döviz rezervlerinde artış, rezerv pozisyonunda azalışı göstermektedir.

— Döviz Rezervleri: Döviz rezervleri, parasal otoritenin elinde tuttu u ödemelerde hemen kullanılacak yabancı paralar, menkul kıymetler ile yurtdışında geçerli çek, poliçe, senet ve benzeri ödeme araçlarından oluşmaktadır.

— Diğer Alacak Hakları: Rezerv varlıklar içerisinde yukarıda sınıflananları dışında kalan diğer rezerv varlıklarıdır. Örneğin, bankaların elinde tuttu u rezerv varlıkların parasal yetkilinin kontrolüne girmesi durumunda bu başlıkta kaydedilir.

1.2.3. Net Hata ve Noksan

Ödemeler dengesinin her i lemin iki ayrı i aretle (alacak ve borç kaydı) kaydedildi i bir muhasebe sistemi olması nedeniyle, ödemeler dengesi konusu her i lemin, mahiyeti itibariyle ilgili kaleme kaydedilirken, karlı kaydının da bir başlıkta kalemde yer alması, başlıkta bir deyimle, her i lemin e it de erde alacak ve borç kayıtlarıyla kaydedilmesi, böylece “Cari Hesaplar”ın her zaman “Sermaye ve Finans Hesapları” kalemine mutlak de er olarak e it olması gerekmektedir.²¹

Ancak, uygulamada; bu teorik sonuca ulaşmak her zaman mümkün olmamaktadır. Verilerin de i ik kaynaklardan elde edilmesi, de erleme, ölçme ve

²¹ TCMB, Ödemeler Dengesi istatistikleri..., a.g.e., s. 10.

kayıt zamanı farklılıkları yaratmakta; sonuç itibariyle oluşan farklar NHN kalemine “kalıntı” şeklinde yansımaktadır.

Bazen ödemeler dengesine ilişkin hata ve eksiklikler kendi kendini giderici bir nitelik taşıyabilir. Dolayısıyla ödemeler dengesinin borçlu kısmının toplamının alacaklı kısmının toplamına eşit olması, her zaman ödemeler dengesine ilişkin istatistiklerin tam ve eksiksiz olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Bununla birlikte NHN kaleminin yüksek tutarlara ulaşması, ödemeler dengesi istatistiklerine ilişkin bilgilerin toplanmasında önemli sorunların olduğunu işaret etmektedir. NHN kaleminin ihracat ve ithalat kalemleri toplamının % 5'ini aşması, ödemeler dengesinin hazırlanmasında kullanılan bilgilerde ciddi eksiklik ve hataların bulunduğu bir göstergesi olarak yorumlanmakta ve böyle bir durumda konuyla ilgili ayrıntılı araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Örneğin dış ticarete ilişkin mal hareketlerinin gümrük kayıtlarından elde edilmesine karşın ödemelerin banka kayıtlarından alınması, işletmelerin karlılık kayıtlarının aynı şekilde kaydedilmesini zorlamaktadır. Gümrük kayıtlarında fatura değerine göre 100 birim olarak görülen ihracat mal bedelinin, ihracatçının yurtiçinde yerleşik bankadaki hesabına 70 birim olarak gelmesi, kalan 30 birim tutarındaki kısmının ise yurtdışındaki bir banka nezdinde ki hesabında kalması halinde, bankalar sisteminden alınan veriler içerisinde görülmeyen 30 birimlik tutar NHN kalemine yansımaktadır. Bu şekilde oluşan NHN ancak 30 birimlik tutarın da yurda getirilmesi halinde daha sonraki bir dönemde giderilmektedir. NHN kaleminin varlığına neden olabilecek bir diğer örnek turizm gelir ve giderlerinin hesaplanabilmesi için yürütülen anket çalışmaları olabilmektedir. Anket sonucundan hesaplanan 100 birimlik turizm gelir veya gideri, banka varlıklarında 100 birimlik artı veya azalış olarak yansımaması arasındaki fark NHN kaleminde görülecektir.²²

1.3. Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemler dengesi bir ülke ekonomisinin cari yıl içinde dış dünya ile yaptığı alışverişinin tutulduğu bölümdür. Hesap içinde yer alan kalemlerin

²² Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2003, s. 452.

ortak özellikleri bir akım de i kenini yansıtır olmalarıdır. Bu hesap üç ana kalem altında açıklanmaktadır. Bu kalemler, dış ticaret kalemi, hizmetler kalemi ve kar ılıksız transferler kalemidir.²³

1.3.1. Cari i lemler Dengesine Yönelik Farklı Yaklaşımlar

Bir ülkenin belirli bir zaman dilimi içindeki cari i lemler dengesi yerle iklerin yabancı ülkelerin gelir veya üretimleri üzerindeki haklarındaki artı ile yabancıların yurtiçi gelir veya üretim üzerinde benzer şekilde sahip oldukları haklarındaki artı arasındaki fark olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan yola çıkılarak, cari i lemler hesabını yalnızca ihracat ve ithalat arasındaki fark olarak de il, bu farka yabancı varlıklardan kaynaklanan net sermaye kazancını da ekleyerek oluşturmak gerekir.²⁴

Cari i lemler dengesini açıklamaya yönelik çe itli teoriler geliştirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde bu teorilerden “Esneklikler Yaklaşımı”, “Toplam Harcama Yaklaşımı”, “Dönemlerarası Yaklaşım” ve “Mundell-Fleming Modeli” açıklanacaktır.

1.3.1.1. Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımı, cari i lemler dengesinin başlıca alt kalemlerinden dış ticaret dengesi üzerinde odaklanmakta olup, global uluslararası fiyatların cari dengeyi belirleyen en temel açıklayıcı de i ken olduğunu varsaymaktadır. Yaklaşım, olası bir Devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini analiz eder.²⁵ Bu bağlamda Devalüasyon, ulusal paranın yabancı para birimleri karşısındaki değerini isteyerek ve belli bir amaca yönelik olarak düşürülmesidir. Devalüasyonun dış denge üzerindeki olumlu etkileri ihracat gelirlerini artırır, ithalat giderlerinin azaltılması şeklinde ortaya çıkar. Devalüasyonun dış ticaret dengesine iyileştirici bir etki yapması ise Marshall-Lerner koşuluna bağlıdır.

²³ Adnan Erken, “Cari i lemler Dengesi Üzerine Model Çalışması”, (TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği No: 9020), Ankara, 1990, s. 74.

²⁴ Tiryaki, Cari i lemler..., a.g.e., s.2.

²⁵ Serdar Erkiş, “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri”, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/serdarerkic.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.10.2008), s. 17.

Devalüasyon ödemeler bilançosuna üç tür etkide bulunur. İki, ithal malların fiyatlarındaki yükselme nedeniyle bu malların miktarındaki azalma, ikincisi, ihraç mallarının fiyatlarındaki azalış nedeniyle ihraç miktarındaki artışı, üçüncüsü ise belli bir ihracat miktarının Devalüasyondan sonra daha az döviz geliri sağlamasıdır. Bu üç etkinin net sonucu ihracat ve ithalat esnekliklerine bağlıdır. Eğer esneklikler toplamı birden büyük ise etki pozitif olacaktır. Bu koşul, Marshall-Lerner koşulu olarak bilinmektedir.²⁶

Esneklikler yaklaşımlarında uluslararası harcama düzeyleri ve gelir sabit tutulurken, talep ve arzın statik fiyat esneklikleri uluslararası sermaye akımlarını belirlemektedir.²⁷

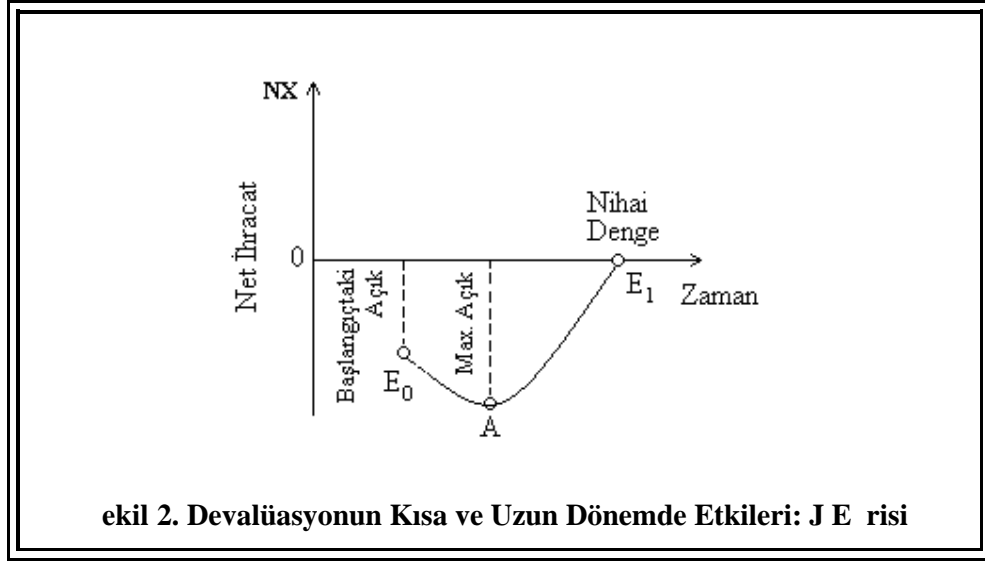
Yapılan ampirik çalışmalar, ithalat ve ihracatın döviz kuruna göre esnekliklerinin kısa dönemde oldukça düşük olduğunu ortaya koymuştur. Yani kısa dönemde Marshall-Lerner koşulu sağlanmamaktadır. Ancak uzun dönem esnekliklerinin yüksek olduğunu ve toplamının birine ulaşabileceği de yapılan çalışmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda Devalüasyonun kısa dönem etkisi dış ticaret açığını artırmak yönünde olacaktır. Bunun nedeni, Devalüasyonun döviz gelirleri açısından ithalatı pahalandırma ve ihracatın değerini düşürme etkisinin kısa dönemde ihracat miktarını arttırıcı ve ithalat miktarını azaltıcı etkisinden daha önemli olmasıdır. Yani ekonomik birimlerin kendilerini yeni fiyatlara göre ayarlaması belli bir zaman sürecini gerektirmektedir. Ancak bir süre sonra Devalüasyonun beklenen etkisi görülecek ve ticaret dengesi düzelecektir. Bu zamanda net ihracatta ortaya çıkan gelişmeyi gösteren E_0AE_1 yolu J harfine benzediği için Devalüasyonun bu etkisine J etkisi denir.

Bununla birlikte dinamik denge modelini kullanan son dönemdeki çalışmaların çoğu, dış ticaret dengesi ile ticaret hadlerinin cari ve gelecekteki hareketleri arasında negatif, geçmiş hareketleri arasında pozitif bir ilişki bulmuştur.²⁸

²⁶ Kemal Yıldırım ve Mustafa Özer, **İktisat Teorisi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 332.

²⁷ Maurice Obstfeld ve Kenneth Rogoff, "The Intertemporal Approach to The Current Account", **NBER Working Paper Series**, Paper No: 4893, (Ekim 1994), (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w4893.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.11.2008), s. 4.

Devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi bakımından, ithalatın yurtiçi talep esnekliği kritik öneme sahiptir. Bu esneklik yükseldikçe sağlanacak döviz tasarrufu azalmaktadır. İthalatın dış arz esnekliği ise yüksek olmalıdır. İthalat talebi azaldığında, ihraç mallarının üretimi kısılabilmelidir. Aksi takdirde karlı ülke fiyatlarını kırabilir ve Devalüasyonun etkileri zayıflar.²⁹



Kaynak: Kemal Yıldırım ve Mustafa Özer, **Ekonomik Teorisi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 333.

Esneklikler yaklaşımının cari denge dengelerinin belirleyicilerini açıklamada bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yaklaşım kısmi olup, ödemeler dengesinin tamamını değil sadece bir kısmını kapsamaktadır. İkinci, esneklikler yaklaşımı ana tema olarak her ne kadar Devalüasyonun cari denge üzerindeki etkisini analiz etse de reel döviz kuru tanımında ticarete konu olmayan malların rolüne ilişkin açık bir bilgi vermemektedir.³⁰

Bunun yanında esneklikler yaklaşımındaki ticarete konu olan malların arz, talep ve fiyatları dışında, bütün ekonomik dengekenleri sabit varsaymaktadır. Fakat Devalüasyonun etkilerini ölçebilmek için diğer ekonomik dengekenlerdeki

²⁸ David K. Backus, Patrick J. Kehoe ve Finn E. Kydland, "Dynamics of The Trade Balance and The Terms of Trade: The J-Curve?", **The American Economic Review**, Vol. 84, No. 1, (Mart 1994), s. 84.

²⁹ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası Finans Kitabı**, 3. b., İstanbul: Güzem Yayınları, 2001, s. 44.

³⁰ Erkiş, a.g.e., s. 18.

değişimleri de dikkate almak gerekir. Bu görüş, toplam harcamalar yaklaşımının gelişmesine neden olmuştur.

1.3.1.2. Toplam Harcamalar Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımında, göreceli fiyat değişikliklerinin ihracat, ithalat ve cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerine değinilmemiştir, bu değişimlerin gelir üzerindeki etkileri ihmal edilmiştir.³¹ Başka türlü ifade etmek gerekirse esneklikler yaklaşımında yapılan Devalüasyonun sonraki dönemlerde gelir üzerindeki etkisi göz ardı edilmiştir. Toplam harcama yaklaşımı bu eksiklikten hareketle Harberger, Meade ve Alexander tarafından geliştirilmiştir.

Toplam harcama yaklaşımında açık sorununu ülkenin toplam gelir ve toplam harcamaları ile ilişkilendirerek Devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkisini milli gelir üzerinde yaptırma değişimleri yoluyla açıklamaktadır.

Toplam harcamalar yaklaşımında dengesizliğin mal ve hizmet harcamalarının yapısında oluşacak değişiklik ile giderileceği görüşünü savunur. Keynesyen gelir belirleme modelindeki denge durumunda, bir ülkenin reel gelir, üretim düzeyi veya toplam üretimi (Y), özel nihai tüketim (C), kamu kesimi harcamaları (G), yatırım (I), ihracat (X) ve ithalat (M) bileşenlerinden oluşan toplam harcamaya denktir.³²

$$Y = C + I + G + X - M \quad (1.7)$$

Yukarıdaki eşitlikte (C+I+G) bileşenleri tek bir terim olarak toplam yurtiçi harcama (A) olarak tanımlanırsa (6) şu şekli alır;

$$Y = A + (X - M) \quad (1.8)$$

(1.8) eşitliğinde yeniden aşağıdaki biçimde ifade edilebilir.

$$(X - M) = Y - A = Y - C - G - I \quad (1.9)$$

³¹ Charles Van Marrewijk, "Basic Exchange Rate Theories", **Tinbergen Institute Discussion Paper**, Vol. 24, No. 2, 2005, s. 14.

³² Erkökçü, **a.g.e.**, s. 19.

(1.9) e itli ine göre, dı ticaret aç ının iyile ebilmesi için ülkenin ya üretim düzeyini (Y) arttırması gerekir ya da yurt içindeki toplam harcama düzeyini (A) azaltması gerekir. Ekonominin eksik istihdamda faaliyet gösterdi i durumda net ihracattaki artı a üretim de artı la e lik edebilir. Ancak bunun için yurt içi harcamanın üretimdeki artı oranından daha küçük oranda artması gerekir. Di er taraftan, e er ekonomi ba langıç durumunda tam istihdam konumunda ise üretim daha fazla arttırılmaz ve net ihracatı arttırabilmenin tek yolu yurt içi toplam harcamayı kısmak olur. Böyle bir durum ise elbette para ya da maliye politikası yoluyla yurt içi harcamanın baskı altına alınmasını gerektirir. Talebin baskı altına alınmasının mümkün olmadı ı durumda, Devalüasyonla kazanılan fiyat avantajı, yurt içi fiyatlar seviyesinin ülkeyi önceki rekabetçi konumuna geri götürecek ekilde yükselmesiyle kaybolur. Bu çözümlemenin sonucu olarak, Devalüasyon gibi harcama kaydırıcı politikaların amaçlanan etkilere sahip olabilesi için mutlaka daha sıkı maliye ya da para politikaları gibi harcama kısıcı politikalarla desteklenmesi gerekti i görü ü kabul görmü tür. Bir ba ka deyi le, ekonomi tam istihdamdayken yurt içi harcama kısılarak kaynaklar serbest bırakılmalıdır. Devalüasyondan kaynaklanan görelî fiyat de i iklikleri, bo ta kalan kaynakların ihracat sektörüne tahsis edilmesine ve harcamanın ithal mallardan yerli mallara kaydırılmasına yol açacaktır.³³

1.3.1.3. Mundell-Fleming Modeli

Mundell-Fleming modeli 1962 yılında Robert Mundell ve Marcus Fleming tarafından geli tirilmi tir. Bu model, bütçe açıklarının faizleri arttırmasından dolayı yurt dı ı sermaye giri lerinin hızlanaca ını ve ulusal paranın dı de erindeki artı ile birlikte ithalat talebinin geni leyece ini ve ihracatın yava layaca ını ileri sürer ek cari açıkların bu temelde ortaya çıkaca ını ve geli ece ini belirtmektedir.

Mundell-Fleming modelinde izlenen döviz kuru politikasına göre para ve maliye politikalarının milli gelir ve dı denge üzerindeki etkisi kısa dönemde farklıla abilmektedir.

³³ Tiryaki, a.g.e., s. 4.

Mundell-Fleming modeli özünde klasik IS-LM modelinin açık ekonomiye uyarlanmış halidir. IS-LM modelinin açık ekonomi uyarlanması olan Mundell-Fleming modeline göre kamu açıkları nedeniyle meydana gelen yurtdışı sermaye girişlerinin reel kurlar üzerindeki baskısı ya nominal kurlar ya da ulusal fiyat seviyesindeki artışlarla gerçekleşmektedir. Mundell-Fleming modeline göre, esnek kur sisteminde bütçe açıkları faiz oranlarını artırır, artan faizler ulusal paranın değerini yükseltir; değer artan ulusal para ithalatı teşvik ederken, ihracatı cezalandırıcı etki yapar ve sonuçta cari işlemler açığı meydana gelir. Sabit kur sisteminde ise bütçe açıkları reel gelir ya da reel fiyat düzeylerini arttırmaktadır. Bu durumda yine cari işlemler dengesi bozulmaktadır. Sonuç olarak aktarım mekanizması farklı olsa da hem esnek hem de sabit kur sisteminde bütçe açıkları nihayetinde cari işlemler dengesi üzerinde etkisini göstermektedir.³⁴

Böyle durumlarda hükümetler ulusal üreticileri korumak için tarife ya da miktar kısıtlamalarına gidebilmektedirler. Cari açık sorununun yanı sıra diğer durumlarda ise kamu maliyesindeki istikrar ile dışsal denge uyum içerisinde bulunmaktadır. Yurt içi yatırımlarda herhangi bir devalüasyonun yanı sıra kamu harcaması disiplinin söz konusu olduğu durumlarda daha düşük bütçe açıklarıyla dış ticaret dengenin daha kolaylıkla sağlanması mümkün olabilecektir. Kamu açıklarını azaltmadan yapılan Devalüasyonlar ise dış dengeyi sağlayıcı olmaktan ziyade enflasyonist eğilimi ortaya çıkarmaktadır. Hatta kamu mali disiplini sağlanmadan nominal kurların çapa olarak kullanılması da cari işlemler açıklarını sürdürülemez konuma getirebilir. Bu yapı, Arjantin ve kimi Asya ülkelerinde olduğu gibi ekonomik kriz üretebilecek bir potansiyele de sahip bulunmaktadır.³⁵

Mundell-Fleming modelinin en büyük eksikliği ise kısa dönemli bir analiz eksikliği olduğu için, cari açıklarla birlikte giriş yapan sermayenin uzun dönemde borç seviyesini arttırıcı ve bunun süreklilik kazanması durumunda da cari açığı

³⁴ Ahmad Zubaidi Baharumshah, Evan Lau ve Stilianos Fountas, "On The Sustainability of Current Account Deficits: Evidence from four Asean Countries", **Journal of Asian Economics**, 2003, Vol. 14, No 3, s. 7.

³⁵ Erhan Sever ve Murat Demir, "Türkiye'de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi ile İncelenmesi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İstatistik Dergisi**, Cilt 2, No. 1, (Nisan 2007), s. 49.

sürdürülemez duruma getirici etkisini göz ardı etmesi gösterilmektedir.³⁶ Örneğin genişletici bir maliye politikası uygulanması ilk amada ülkenin para biriminin reel olarak değer kazanmasına, dolayısıyla cari işlemler açığına ve sermaye girişi nedeniyle olur. Uzun dönemde ise bu durumun sürmesi ülkenin dış yükümlülüklerinin ve dolayısıyla net dış borç servisinin de yükselmesine yol açar. Böyle bir durumda hem dış borç servisini yerine getirebilmek hem de mevcut cari işlemler dengesini koruyabilmek için dış ticaret dengesinin iyileşmesi gerekmektedir. Böylelikle ilk amada reel olarak değer kazanan yerli para biriminin zamanla değer kaybetmesi zorunlu hale gelmektedir. Ülkenin cari işlemler konumunun sürdürülebilirliği konusunda çözümleyebilmek için önemli olan uzun dönemli dinamik etkiler Mundell-Fleming modelinde yer almamaktadır.

1.3.1.4. Dönemlerarası Yaklaşım

Dönemlerarası yaklaşım, Buiter, Sachs, Obstfeld, Svensson ve Razin'in çalışmaları sonucunda 1980'li yılların başında gelişmiştir. Dönemlerarası yaklaşım, esneklikler ve toplam harcamalar yaklaşımının bir karışımını yansıttasının yanında, göreceli fiyatların makro ekonomik belirleyicilerini hesaplamakta, cari ve gelecekteki fiyatların tasarruf ve yatırımlar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Gelecekte meydana gelecek verimlilik artışı, reel faiz oranları ve hükümet harcamaları talepleri gibi beklentilere dayalı geleceğe dönük hesaplamalardan doğan özel tasarruf ve yatırım kararlarını, bazen de hükümet kararlarını dikkate alarak toplam harcama yaklaşımını genişletmektedir.³⁷

Dönemlerarası yaklaşımın geliştirilme nedeni, 1973–74 ve 1979–80'de petrol fiyatlarındaki artışları ve dünya sermaye piyasalarında yaşanan gelişmeler sonucunda oluşan büyük cari açıklar nedeni ile geliştirilmiştir. İlk petrol şokundan sonra gelişmekte olan ülkelere verilen banka kredilerindeki ani artış, borçlu ülkelerin dış borç düzeylerinin sürdürülemez hale gelmesi endişesi doğurdu. Bu duruma ne Klasik parasal modeller ne de Keynesyen modeller güvenilir bir çözüm getirebildiler.

³⁶ Malcolm Knight ve Fabio Scacciavilliani, "Current Accounts: What Is Their Relevance for Economic Policymaking?", *IMF Working Paper*, Vol. 71, (Mayıs 1998), s. 6.

³⁷ Obstfeld ve Rogoff, *The Intertemporal...*, a.g.e., s. 2.

Gelimekte olan ülkelerin borç düzeylerini de erlendirme ihtiyacı, do al olarak bir Dönemlerarası optimal cari i lemler açığı görüne yol açtı.³⁸

Jeffrey David Sachs, cari i lemler dengesindeki hareketlerin dinamik bir makro ekonomik model içinde analiz edilme si gerekti ini savunmu tur. Bu duruma göre cari i lemler dengesinin açık veya fazla vermesi hanehalkı, firmalar ve hükümetlerin Dönemlerarası tercihlerinin bir sonucudur. Bunun bu ekilde açıklanmasının sebebi ise cari dengenin açık veya fazla veriyor olma sının net ulusal tasarrufu ya da borçlanmayı gösteriyor olmasıdır. Bu yüzden gelecekteki olaylar hakkındaki bekleyi ler, cari i lemler açığı ve fazlasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Cari i lemlere yatırım – tasarruf açısından bakacak olursak, öncelikle tasarrufun ticaret hadlerine nasıl yanıt verdi i sorusuna yanıt bulmamız gerekir. Önceleri bu soruya geleneksel yanıt klasik Harberger-Laursen-Metzler etkisi içerisinde veriliyordu. Farklı çalı malarında Harberger ve Laursen-Metzler ticaret hadlerindeki de i melerin tasarruf üzerindeki etkisiyle ilgilendiler. Tasarruf düzeyinin, ihraç edilebilir mallar açısından ölçülen gelir sabit tutulursa, ihracattaki azalmayla birlikte ticaret hadlerinin kötüleşmesi sonucunda dü tü ünü varsaymı lardır.³⁹

Dönemlerarası yaklaşı m, ülkelerin dönemler arası bütçe kısıtlamalarına gitmelerini, ekonomide uygulanacak olan tercihlerde sınırlamalar olacağını varsayar. Buna göre ekonomideki harcamaların bugünkü de eri, yurtiçi üretimin bugünkü de eri ile ilk net dış varlık stoku toplamına e it olmak zorundadır. E er ekonomi net dış alacaklı durumunda ve dünya faiz oranı ortalama de erinin üstünde ise bireyler geçici olarak yüksek dış faiz gelirleri kar ısında tüketimlerini düzenleyecekleri için, cari i lemler hesabı fazlalık içinde olacaktır. Ekonomi net dış borçlu ise, geçici

³⁸ a.g.e., s. 2.

³⁹ Torsten Persson ve Lars E.O. Svensson, “Current Account Dynamics And The Terms of Trade: Harberger-Laursen-Metzler Two Generations Later” **NBER Working Paper Series**, No. 1129, 1983, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w1129.pdf> (Erişim Tarihi: 14.01.2009), s. 43-44.

olarak yüksek olan dış faiz oranı ters yönde etkiyle cari işlemler açığına neden olacaktır.⁴⁰

Dönemlerarası yaklaşımlar, küçük bir ekonominin basit mal bileşimini ürettiği, tükettiği ve serbestçe ticaret yaptığını varsayar. Aynı zamanda uluslararası aktif deşiminin de serbest olduğu varsayılır. Ülke ekonomilerinin serbestçe diğer ülke ekonomilerine borç verebileceği ya da onlardan borç alabileceğini kabul edilir. Uluslararası tam sermaye hareketliliği altında, tüketiciler hem yurtiçi hem de yabancı sermaye piyasalarını kullanırlar.

Sachs yapmış olduğu çalışması gibi birçok çalışmada olduğu gibi yaşam döngüsü tasarruf modelini kullanır. Buna göre kişi ilk çalışması yıllarında borçlanır, daha sonra emeklilik dönemi için tasarruf etmeye başlar ve emeklilik yıllarında ters tutum sergiler. Yaşam döngüsü hipotezi, ajanların ileriye görme yetenek ve isteklerinin olduğunu varsayar; bu nedenle cari kararlar ileriye dönük kararlar olarak nitelendirilebilir. Bunun yanında dönemler arası yaklaşımların içerisinde yer alan modeller, ekonomik ajanların içinde buldukları ekonomik çevre hakkında çok iyi bir öngörüye ve tam bilgiye sahip olduklarını varsayarlar. Bu durumda tüketim, dönemler arası optimize edici bir yapı içinde ele alınır. Örneğin bir tüketici, dönemler arasında bir bütçe kısıtlaması ile kararı karıya ise tüketimini bekleyilere göre ayarlar.

1.3.2. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler

Cari işlemler dengesi bir ülkenin milli geliri ile uluslararası ekonomik ilişkileri arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Dış ticaret fazlası olduğu durumlar da, ekonomide toplam harcama genişlemekte ve istihdam düzeyi artmaktadır. Buna karşın, dış ticaret açığı olduğu durumlarda ise toplam talep azalmakta ve istihdam düzeyi düşmektedir. Cari işlemler dengesini etkileyen başlıca faktörler arasında dış ticaret hadleri, ülke ekonomisinde uygulanan mali politikalar ve döviz kurları yer alır.

⁴⁰ Obstfeld ve Rogoff, The Intertemporal..., a.g.e., s. 65.

1.3.2.1. Ticaret Hadleri

Ticaret hadleri kavramı iç ve dış ticaretle de ilgili anlamlarda kullanılır. En yaygın şekli ile ticaret hadlerini ihracat fiyatları ile ithalat fiyatları arasındaki oran biçiminde tanımlanabilir. Bir ülke, bir baz yılına göre daha sonraki yıllarda ucuza satıp pahalıya satın alan bir deyim içerisinde bulunmakta ise bu, söz konusu ülkenin dış ticarettten bir kayba uğraması anlamına gelir. Tersine, ticaret hadleri lehine giden bir ülke, ekonomik büyümesine ek olarak ticaret hadlerinden sağlayacağı reel gelir artırımları ile ekonomik gelişimini yükseltebilir. Uluslararası ticaretle ilgili bu kavram, genel ekonomi kuramındaki “iç ticaret hadleri” kavramına benzetilebilir. İç ticaret hadleri kavramı, belirli bir sosyal sınıfın, özellikle köylü sınıfının, satın alma gücünde ve ekonomik gelişimindeki değişimleri izlemek amacıyla kullanılmaktadır. Belirli bir temel yıla göre, köylünün üreterek piyasaya arz ettiği ürünlerin fiyatları, bu sınıfın kendi tüketim gereksinimleri için ya da ürettiği ürünleri yeniden üretmek için satın aldığı maddelerin fiyatları ile karşılaştırılmakta ve örneğin köylünün sattığı malların fiyatlarında bir düşme görülmesi ise, bundan köylü sınıfının bir gelir ve gelişim kaybına uğradığı anlamı çıkarılmaktadır.⁴¹

Ticaret haddi kavramı, iç piyasayla ilgili olarak kullanılıyorsa, aynı ülkedeki tarım kesimi ile sanayi kesimi fiyat endeksleri oranlarını kapsar. Dış piyasayla ilgili olarak kullanılıyorsa, ihracat ürünleri fiyat endeksinin ithal ürünleri fiyat endeksinin oranı söz konusu olur. Değişim, her iki halde de, bir temel (baz) yıla göre ölçülür.

Dış ticaret hadleri tanımları içerisinde en çok kullanılan net dış ticaret hadleridir. Formül olarak şöyle gösterilir:

$$TT = P_x / P_m \quad (1.10)$$

P_x , ihracat fiyatları endeksini ve P_m ise ithalat fiyatları endeksini göstermektedir. Denklemden de anlaşılacağı üzere ithalat fiyatları sabitken ihracat fiyatlarının düşmesi ve ihracat fiyatlarında bir deyim olmaksızın ithalat fiyatlarının yükselmesi durumunda veya her iki fiyat endeksi yükselirken ithalat fiyatlarının

⁴¹ Ergün Kip, “Türkiye’de Dış Ticaret Hadleri”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ticarethead.doc>, (Erişim Tarihi: 23.04.2009), s. 1.

ihracat fiyatlarından daha fazla artması, ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine de i mesine ya da ba ka bir ifadeyle ticaret hadlerinin bozulmasına neden olur.

Bir ülkenin ihraç etti i mallar birkaç açıdan ithal ettiklerinden farklılık gösterme e ilimindedir. hraç edilen mallar ile ithal edilen malların göreceli fiyatları - ticaret hadleri - talepteki ve arzdaki de i imler sonucunda de i mektedir. Bu ticaret hadleri de i imi özel tüketim kararlarını etkiler, mevcut endüstrilerin kapanmasına veya yeni endüstrilerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu durumun küresel makro ekonomik okların yayılmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Daha da önemlisi Dönemlerarası ticaret hadleri de i imi, ülke refahını da etkiler. Bunun temel nedeni ise ticaret hadleri dü en ülkenin her birim ihraç edilen mal kar ılı nda daha az ithal malı elde etmesidir.⁴²

Ticaret hadlerindeki geçici bir bozulma, reel gelirden bir bozulma ve reel faiz oranlarında bir de i im olarak iki etki yaratır. Harcamalardaki dü ü , reel gelirden bir dü ü ün fonksiyonu oldu u için reel gelirden bir dü ü negatif do rudan etkiye ve refah etkisine ve bu yüzden de ticaret bilançosunda bir kötüleme neden olur. Bu harcama düzeltici bir davranı tır. Reel faiz oranları dü erse ikame etkisi, do rudan etki ve refah etkisini güçlendirecek ve cari i lemler dengesini bozacaktır.⁴³

Ticaret hadlerindeki kalıcı bir bozulma ise tüketim ve gelirin aynı oranda azalmasına ve bu yüzden de tasarruf oranı üzerinde belirsiz bir etkiye sahip olur.

Persson ve Svensson çalış malarında, mallar ve finansal aktifler için geli mi ülke piyasaları ile kar ı kar ıya olan küçük açık bir ekonomiyi ele almı lardır. Yerli ve yabancı mallar olmak üzere ticarete konu olan iki tür mal grubu vardır. Ülke yerli malı üretip ihraç ederken yabancı mal ithal eder. Her dönemde ekonomi belirli bir fiyat düzeyinde -yabancı mallar cinsinden yerli malları - serbestçe ticaret yapabilir. Benzer ekilde belirli faiz oranında uluslararası kredi piyasalarından borçlanabilir ve

⁴² Obstfeld ve Rogoff, Foundations..., a.g.e., s. 235-236.

⁴³ Lars E. O. Svensson ve Assaf Razin, "The Term of Trade and The Current Account: The Harberger - Laursen-Metzler Effect", **Journal of Political Economy**, Vol. 91, No. 1, 1983, s. 100.

borç verebilir. Bu varsayımlarla yalnız geçici ve sürekli oklar de il, aynı zamanda beklenen ve beklenmeyen oklarda farklı etkilere sahiptir. ⁴⁴

Persson ve Svensson'un modellerinde ticaret hadlerinde geçici bir beklenen bozulma, bugünkü tüketimin gelecekteki tüketim açısı ndan maliyetini artırır. Geçici bir beklenen ticaret hadleri bozulması ile birlikte ortaya çıkan tüketime dayalı reel faiz oranında artı tasarrufu te vik eder. Bu nedenle beklenen ok durumunda cari i lemler dengesini iyile tirici ve tahmin edilmeyen ok durumunda bozucu etki ortaya çıkmaktadır. Di er taraftan beklenmeyen kalıcı nitelikte ticaret hadleri bozulması cari i lemler dengesi üzerinde bir etkiye sahip de ilken, geçici bir beklenmeyen ticaret hadleri kötüle mesi durumunda cari i lemler açık verec ektir.

Ticaret hadleri, cari i lemler dengesindeki kısa dönem dalgalanmalarda önemli bir belirleyicidir. Özellikle ticaret hadlerindeki de i meler dü ük sıklıkta cari i lem de i melerini birkaç nedenden etkileyebilir. Ticaret hadlerinde daha fazla dalgalanmalar ile yüz yüze olan bir ekonomideki ajanlar, de i en gelir akımları kar ısında tüketim akımlarını düzgünle tirmek için önlem olarak daha fazla tasarruf edebilirler. Bununla birlikte ticaret hadleri de i imlerinin yatırım ve bu yüzden cari i lemler dengesi üzerindeki etkisi daha az oldu u görülmektedir. Ticaret hadlerinde daha fazla dalgalanma olan ülkeler uluslararası sermaye için daha az ilgi çekici olabilirler. ⁴⁵

Kenneth Rogoff ve Reuven Glick 1995 yılındaki çalı malarında ticaret hadlerini etkileyen verimlilik oklarının cari i lemler dengesi üzerindeki etkilerini incelemi lerdir. Verimlilik oklarının ülke bazlı ya da küresel nitelikte olmasına ba lı olarak farklı etkilerde bulundu unu ileri sürmü lerdir. Buna göre ülke bazlı verimlilik okları cari i lemleri yatırımdan daha çok etkiler, çünkü tüketim ve yatırımın her ikisi de verimlilik oklarına cevap verdiklerinden cari i lemler üzerinde daha fazla etkiye neden olur. Küresel nitelikte verimlilik okları ise cari i lemler

⁴⁴ Persson ve Svensson, Current Account..., **a.g.e.**, s. 6.

⁴⁵ Menzie Chinn ve Eswar S. Prasad, "Medium -Term Determinants of Current Accounts in Industrial And Developing Countries An Empirical Exploration", **NBER Working Paper Series**, No. 7581, (Mayıs 2000), (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w7581.pdf>, (Eri im Tarihi: 22.01.2009), s. 9-10.

üzerinde etkiye sahip değildir. Çünkü küresel ok durumunda benzer faktör donatımı ve teknolojilerle ülkeler tüketim ve yatırımlarını simetrik olarak ayarlarlar.

Menzie David Chinn ve Eswar Prasad ise 2003 yılındaki çalışmalarında, 18 gelişmiş ve 71 gelişmekte olan ülkenin 1971–1995 dönemindeki verilerini kullanarak cari i lemler dengesinin belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Zaman kesiti sonucu, Afrika hariç gelişmekte olan ülkelerde ticaret hadleri de i imlerinin cari i lemleri belirlemede önemli rol oynadığını göstermektedir. Bu ülkeler için ticaret hadlerindeki yüksek düzeydeki de i imlerinin, bu de i imin daha fazla tasarruf ve/veya daha az yatırıma neden olduğu dü üncesiyle tutarlı olarak, yüksek düzeyde cari i lemler fazlası ile birlikte olduğunu bulmuşlardır. Diğer taraftan gelişmiş ülkeler için ticaret hadleri de i iminin cari i lemler dengesiyle negatif ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bundan başka, gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımın ticaret hadleri de i iminden olumsuz etkilendi i yönünde güçlü kanıtlarda vardır.

Kent ve Cashin ise 2003 yılındaki çalışmalarında 128 ülkenin 1960–1999 dönemindeki verilerini panel data regresyonu ile test etmişlerdir. Modellerinde ülkeleri, kalıcı ticaret hadleri oku ya ayanlar ve dönemsel ticaret hadleri oku ya ayan ülkeler olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Sonuçlara göre ticaret hadlerindeki beklenmeyen oklara cari i lemler dengesinin verdiği tepki; dönemsel oklar için pozitif, kalıcı oklar için negatif çıkmıştır.⁴⁶

1.3.2.2. Mali Politikalar

Literatürde, mali politikaların, cari i lemler dengesi üzerindeki etkisi konusunda tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Görüş birliğinin sağlanamamasının nedeni ise iki zıt görüşten kaynaklanmaktadır. İki geleneksel görüşe dayanan kamu açıklarının ekonomide önemli ve zararlı etkileri olduğu görüşüdür. Diğerleri ise bütçe açıklarının etkisinin olmadığını savunan Ricardocu görüşe dayanmaktadır.

Mali politikalar ekonominin uyarılması için kaldıraç niteliindedir ve son yıllarda aktif olarak kullanılmaktadır. Bununla ilgili temel konu Ricardo denkliğinin

⁴⁶ Christopher Kent ve Paul Cashin, “The Response of The Current Account to Terms of Trade Shocks: Persistence Matters”, **IMF Working Paper**, Vol. 3, No. 143, (Temmuz 2003).

deresidir. Tam Ricardo denkli inde vergilerdeki ve transferlerdeki de i melerin toplam talep üzerinde etkisi yoktur. ⁴⁷

Neo-Klasik yakla ım, hane halklarının sürekli geliri ve onun harcama yetene i üzerinde durur. Bir bireyin vergilerinde bu gün bir indirim yapılırsa, vergi indirimini finanse etmek için satılan tahvillerin anapara ve faizini aynı birey ödemek zorunda kalaca ı için, bireyin sürekli geliri de i mez. Bu noktada sürekli gelir açısından, bir vergi indiriminin, ki inin harcamalarını arttıracasını dü ünlemek için hiçbir neden yoktur. Genelde herkesin ulusal borcun neticede ödenece ine inandı ı dü ünülürse, gelecek bir zamanda kamu, borçlarını ödeyebilmek için bir fazlalı a sahip olmalıdır. Bu, kamunun gelecekte vergileri yükseltecek olması demektir. u halde borçlardaki bir yükselme, bireyin servetini yükseltecek ve aynı zamanda bireylere gelecekteki vergilerinin daha yüksek olaca ını belirtecektir. Bu durumda toplam talep üzerindeki net etki sıfır olabilir. Burada kar ıla ılan problem, “kamu tahvilleri servet midir?” sorusudur. Bu probleme “Barro-Ricardo Önermesi ya da Ricardo Denkli i” denilir. Önerme udur: Tahvil basarak borçları finanse etmek vergileri sadece erteler. Bu nedenle tamamıyla bugünkü vergilendirmeye denktir. Kamu tahvillerinin net servet olmadı ı yolundaki katı Barro-Ricardo önermesi, “halk elindeki tahvillerin gelecekteki vergi artı larıyla ödenece ini anlar”, ekindeki sava dönü mü tür. E er böyleyse kamu harcamalarındaki herhangi bir kesintiyle kar ılanmayan bütçe aç ı ndaki artı , tasarruflarda bütçe aç ı ını tam olarak kar ılayacak kadar bir artı a yol açacaktır. ⁴⁸

Maliye politikası de i meleri ile cari i lemler dengesi üzerinde yapılan çalı malar iki ayrı tip modele dayanır. Birincisi, ekonomiyi olu turan ajanların davranı larını göz önüne almaksızın ekonominin bütünüyle nasıl çalı tı ını açıklayan varsayımlı davranı sal ili kilerden türetilen geleneksel yakla ımdır. Mundell - Fleming Modeli bu açıklamalara temel olu turur. kincisi ise, bireysel optimize edici

⁴⁷ Tamim Bayoumi, “GEM A New International Macroeconomic Model”, **IMF Occasional Paper**, No. 239, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/op/239/op239.pdf>, (Eri im Tarihi: 18.01.2009).s. 20.

⁴⁸ Volkan Bekta , “Cari i lemler Dengesi ve Cari Açıkların Sürdürülebilirli i: Türkiye Uygulaması”, (Çevrimiçi) <http://www.sosyalbilimler.cu.edu.tr/tezler/1147.pdf>, (Eri im Tarihi: 31.10.2008), s. 41-42.

davranımlardan önemli ilikiler türetilir. Bu iki yaklaşım, mali politikalar ve cari i lemler dengesi bağlamında farklı sonuçlar vermektedir.⁴⁹

Maliye politikasının açık bir ekonomide sabit ve esnek döviz kuru altında i leyi ninin klasik analizi Mundell tarafından yapılmıştır. Mundell-Fleming Modeli maliye politikası ile cari i lemler dengesi arasındaki bağlantı konusunda kesin açıklamalar getirmektedir. Bu mali genişleme, ulusal geliri artırır ve yabancı döviz piyasalarında yurtiçi parayı güçlendirir. Bu iki etki ithal edilen mal talebinin artmasına katkıda bulunur. Ayrıca döviz kurunun de erlenmesi ihracat talebinin dümesine sebep olur. Böylece ticaret dengesi bozulmuş olur.⁵⁰

Geni letici maliye politikası, mallar için talep fazlası yaratabilir, bu da çikti ve fiyatlarda artışa yol açar. Nominal para stoku sabitken, faizlerde yukarı doğru bir baskı olur. Böylece ortaya çıkan sermaye giri i döviz kurunun de erlenmesine neden olur. Bu, Mundell-Fleming Modeli'nin temel özelliğidir. Geçici bir mali genişleme sonrası, ani bir reel de er kazancı olacaktır. Daha sonra talep fazlası nedeniyle fiyatlar artışı sürdürür. Zaman içinde döviz kurunun a ırı de erlenmesi, maliye politikası bitmiş olsa bile devam edecektir. Böylece resesyon ortaya çıkar ve reel döviz kuru ilk düzeyine döner.

İimdi analize dı denge yönünden daha yakından bakalım. Mali genişleme paranın de er kazanmasına yol açarak birikmeli cari i lemler dengesizliklerine sebep olacaktır. Birikmiş borç durumu, net dı varlık gelirini azaltarak, cari i lemler dengesi üzerinde etkisini gösterir. Azalan net dı varlıklar, açığı izleyen bir dönemde, reel döviz kurunun ilk düzeyine geri dönmesi suretiyle cari i lemler bilançosunun kolayca dengeye ulaşamayacağını ifade eder. Bu durumda artan borç servisi nden ileri gelen bir açık ortaya çıkacaktır. Bu yüzden cari i lemler dengesini yeniden kurmak için paranın a ırı de er kaybetmesi gereklidir.⁵¹

⁴⁹ Colm Kearney ve Mehdi Monadjemi, "Fiscal Policy And Current Account Performance: International Evidence on the Twin Deficits", **Journal of Macroeconomics**, Vol. 12, Issue 2., 1990, s. 197.

⁵⁰ John T. Cuddington ve Jose M. Vinals, "Budget Deficits And The Current Account: An Intertemporal Disequilibrium Approach", **Journal of International Economics**, Vol. 21, Issue 1-2, (Ağustos 1986), s. 14.

⁵¹ Rudiger Dornbusch, "Exchange Rate Economics", **NBER Working Paper**, Vol. w2071, (Kasım 1986), (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w2071.pdf>, (Erişim Tarihi:16.01.2009) s. 10.

Obstfeld 1981 yılındaki çalışmasında, maliye politikası ile cari işlemler dengesi arasındaki bağlantıyı analiz etmiştir. Bu çalışmada bazı modeller ve mikro ekonomik optimize edici davranışlara dayanır. Bunlardan bazıları Walrasgil piyasa dengesini sağlayıcı yapısı içinde ele alınırken bazıları da piyasa dengesizliğini kabul ederler. Hane halklarından oluşan küçük bir ekonomide cari işlemler dengesi ve maliye politikası ilişkisi analiz edilmiştir. Genel olarak tüketim harcamaları mali genişlemeden daha büyük miktarda azalır. Çünkü özel sektör ilk tüketim düzeyinde daha yüksek bir ulusal gelir seviyesine ulaşmak için daha çok tasarruf eder. Artan tasarruf bir cari işlemler dengesi fazlası yaratır ki bu, dışarıdan ilave faiz gelirleri aracılığıyla ulusal geliri artırır.

Obstfeld'in bu analizi örtülen kuşaklar modelleri yönünde genişletilmiştir. Sonuç olarak, vergilerle finanse edilmiş geçici mali genişlemeler cari işlemler dengesi açığına eşlik ederken, sürekli politikalar belirsiz etkilere sahiptir.

1.3.2.3. Reel Döviz Kuru

Reel döviz kuru, nominal döviz kurlarının zaman içerisinde oluşan yurtdışı enflasyon oranları ile yurtiçi enflasyon oranına göre düzeltilmesinden elde edilen kurdur. Bir başka ifade ile ithal edilen malların yurtiçinde üretilen mallar cinsinden fiyatını gösterir. Reel döviz kuru bir ülkenin dış ticaretteki rekabet gücünü de ölçer. Formül olarak reel döviz kuru ise şöyledir;⁵²

$$q = E \cdot (P^*/P) \quad (1.11)$$

Formülde, q reel döviz kurunu, E nominal döviz kurunu, P* yurtdışı fiyatları, P ise yurtiçi fiyatları göstermektedir. Formüle göre belirlenen bir döneme göre geçen zaman içinde ülkedeki göreceli enflasyon oranının dış ülkelere göre daha yüksek olması (ithal edilen malların, yurtiçinde üretilen malların fiyatına göre düşük olması) durumunda reel döviz kurları nominal döviz kurlarının altına düşecektir. Bu durum, ulusal paranın yapay bir büyüme göstermesine örnektir. Diğer taraftan

⁵² Cevdet Akçay, "Reel Döviz Kuru Teori ve Uygulama, Kur - Enflasyon İlişkisi ve Cari Açık", (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/konferans/reel%20doviz%20kuru.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.03.2009).

ülkenin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün de azalmasına neden olur. Yurtiçi enflasyon hızı dı dünyadan daha dü ükse, reel döviz kuru, nominal döviz kurundan daha yüksektir. Bu durumda ülkenin dı piyasalardaki rekabet gücünü arttırır.

Döviz kuru tanımlanmasının iki standart modeli vardır. Biri beklentilere odaklanan Mundell-Flemming'in geleneksel IS-LM açık ekonomi modelidir. İkinci model ise portfolyo çe itlendirmesi ve göreceli varlık arzının önemine dikkat çeker. Dornbusch 1986 yılındaki çalı masında döviz kurundaki de i imin denge fiyatlar üzerindeki etkisini bazı faktörlere ba lı oldu unu savunmu tur. Bu faktörler, malların ikame edilebilirlik derecesi, piyasa yapısı, yerli ve yabancı firma ların göreceli büyüklü ü ve piyasa talepe risinin fonksiyonel eklidir.⁵³

Di er taraftan maliye politikasının uygulanması sonucu, yurtiçi mallara olan talepteki artı , gelir ve para talebinin artmasına ve böylece faizlerin yükselmesine yol açar. Faiz artı ı sonucu ortaya çıkan sermaye giri i döviz kurunun de erlenmesine, rekabet gücünün de azalmasına neden olur. Bu durum ise cari i lemler dengesinin bozulmasına neden olacaktır.

Ekonomide mali geni leme meydana geldi inde yurtiçi para reel olarak de er kazanacak ve cari i lemler bilânçosu aç ına yol açacaktır. Bu aç ının finanse edilmesi sonucu, ülke dı na bir aktif transferi olacaktır. Böylece yurtiçi servet kullanılabilir gelir azaldı ı için dü er. Yurtiçi toplam harcama daralır. Bu sayede zaman içinde cari açık azalır ve yurtiçi para de er kaybetmeye ba lar. Söz konusu süreç cari i lemler yeniden dengeye gelinceye kadar devam eder.⁵⁴

Miller ise 2004 yılındaki çalı masında , tasarruf yatırım farkının planlanan de erini optimum cari i lemler dengesi olarak adlandırmı tır. Reel döviz kurundaki de i meler planlanan cari i lemler dengesini de i tirdi inde, ticaret politikası ya da ticaret bilânçosunu etkileyen di er oklar cari i lemlerin denge de erinde bir de i me ile sonuçlanabilir. Açık ekonomi Dönemlere rası modelde, planlanan ticaret

⁵³ Dornbusch, **a.g.m.**, s. 3.

⁵⁴ Hans Genberg ve Alexander K. Swoboda, "Policy and Current Account Determination Under Floating Exchange Rates", **IMF Working Paper**, (Ekim 1987), (Çevrimiçi) <http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/WPIEA0691987.pdf>, (Eri m Tarihi: 23.01.2009), s. 30.

bilançosunda dı sal bir geli menin (ticaret politikasını içeren birçok nedenden gerçekleşebilir), Marshall-Lerner ko ulu söz konusu olsa bile, cari i lemlerin denge de eri üzerinde bir etkisi yoktur. Buradaki temel nokta optimum cari i lemler dengesinin, ticaret bilançosunda pozitif bir oka cevap olarak reel döviz kurunun de er kazandı ı zaman düzelip düzelememesidir. E er reel döviz kuru uzun dönemde tesadüfî de i yorsa yurtiçi reel faiz oranı söz konusu dönemdeki reel döv iz kurundaki de i meden etkilenmez. Sonuçta optimum cari i lemler dengesinde bir de i meye neden olmayacaktır ve döviz kuru de i ti inde gerçek cari i lemler denge de erinde bir de i me gerçekleşmeyecektir. Bu durumda ticaret politikası sadece reel döviz kurunda de i melere neden olacaktır. ⁵⁵

Rudiger Dornbusch 1976 yılındaki “Expectations and Exchange Rate Dynamics” adlı çalı masında, ABD ekonomisi için, ABD faiz oranları ile ticari faaliyette bulundu u ülkelerin faiz oranları arasındaki farkın artmasının daha yüksek getiriyi dü ünen yabancı sermayeyi ABD’ye çekece ini ve bu durumun da ABD dolarının de erini arttırarak ABD’nin dı ticaret dengesini olumsuz etkileyece ini vurgulamı tır. Jayant Menon ise 1994 yılındaki “Exchange Rates and Prices of Australian Manufactured Exports” çalı masında, Avusturya ekonomisi için, döviz kuru hareketleri ile ihracat fiyatları arasındaki ili kiyi incelemi ve döviz kuru hareketlerinin ihracat fiyatları üzerindeki etkilerinin sanayi dallarına göre farklı olabilece ini belirtmi tir. William Melick’te 1994 yılındaki “Aggregate exchange Rate Pass - Through: Instability and Inference” adlı çalı masında, benzer ekilde bu tür bir analizin daha alt baz da piyasa seviyesine indirgenerek yapılmasının daha sa lıklı sonuçlar verece ini dü ünmektedir. ⁵⁶

Ani döviz kuru hareketleri söz konusu oldu unda, daha derin uluslararası finansal piyasalar, sistem aksaklıklarının potansiyel kayna ı olur. Uluslararası varlık ticareti düzeyi çok geni tir. Birçok katılımcının, döviz kuru ve faiz oran ı risklerine kar ı kendilerini korunmu hissetmelerine kar ın piyasada i lem gören hafifçe ayarlanmı ya da ayarlanmamı banka dı ı tamamlayıcıların ço u finansal bir

⁵⁵ Bekta , Cari i lemler..., a.g.e., s. 35-36.

⁵⁶ Ahmet Zengin, “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dı Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)”, C.Ü. **ktisadi ve dari Bilimler Dergisi**, Cilt. 2, S. 2, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/114.pdf>, (Eri im Tarihi: 18.04.2009), s. 30.

ökü ün gerçek riskini arttırır. Cari i lemleri hemen uyum sa ladı ı bir ÷lkede, uluslararası göreceli fiyatlardaki yüksek de i imler ve süreli cari i lem açıkları sistem için bir tehdit olu tururlar.

Yurtiçi para arzında pozitif bir ok, yurtiçi nominal faiz oranını dü ürür, yurtiçi çıktı artar ve ÷lke parası nominal ve reel olarak de er ka ybeder. Bunun gibi yurtiçi faiz oranlarında bir artı , yurtiçi i gücü verimlili inde bir artı ÷lkenin para biriminin nominal ve reel olarak de er kaybetmesine neden olur. Ayrıca dünyanın geri kalanında bir fiyat artı ı ÷lke parasının nominal olarak de er kazanmasına neden olur.⁵⁷

⁵⁷ Robert Kollman, “The Exchange Rate in a Dynamic -Optimizing Current Account Model with Nominal Rigidities: A Quantitative Investigation”, **IMF Working Paper**, No. 97/7, (Ocak 1997), (Çevrimiçi) <http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/WPIEA0071997.pdf>, (Eri im Tarihi: 20.01.2009), s. 3.

2. CAR LEMLER DENGESİNİN MAKRO EKONOMİK BÜYÜKLÜKLERLE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Makro ekonomik hesaplar, ekonominin performansının değerlendirilmesine imkân tanıyan ve bu hesaplar aracılığıyla belirlenen ilişkileri kullanarak ileriye yönelik tahmin ve planlamaya yardımcı olan bütüncül bir sistemdir. Makro ekonomik hesaplar; Milli Gelir, Ödemeler Dengesi, Para, Kamu Maliyesi ve Fon Akımları Hesaplarını kapsamaktadır.⁵⁸

Makro ekonomik hesaplar, ekonomide çok sayıda ilişki ve kurulu arasında geçen ilişkileri sistemli ve ekonomik analize imkân verecek şekilde sunmayı amaçlamaktadır. Ülkedeki ekonomik faaliyetlerin genel düzeyini göstermesi bakımından, Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSY H) bu hesap sisteminde en çok kullanılan ilişki kendidir. Bir ekonomide, belirli bir dönemde, ülkede yerli üretim birimleri tarafından üretilen nihai mal ve hizmetlerin değerlerinin toplamı GSY H'yi vermektedir. Üretim, harcama ve gelir yöntemleri kullanılarak GSY H hesaplanmaktadır.

Ödemeler dengesi ise bir ülkede yerli ekonomik birimlerin dış âlemlerle ilişkilerini gösteren bir tablodur. Yurtiçinde yerli ekonomik birimler bireyler, kuruluş ve devleti kapsamaktadır.

2.1. Ödemeler Dengesinin Milli Gelir Üzerindeki Etkileri

Ödemeler dengesi, mal-hizmet, faktör ve sermaye piyasalarında yurtiçinde yerli ilişkilerin dış âlemlerle ilişkilerini göstermesi nedeniyle milli muhasebe büyüklükleri üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler, gelir, harcama ve yatırım -tasarruf dengesi açısından üç alt başlıkta incelenecektir.

⁵⁸ Zafer Yükseler, "Makro Ekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi", (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3221/odemeler.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.03.2009), s. 1.

2.1.1. Gelir Açısından Etkileri

Mal ve hizmet ihracat ve ithalatı, dış âlem faktör gelirleri ve kar ılıksız resmi ve özel transferlerin varlığı, GSY H, GSMH ve Harcanabilir Milli Gelir (HMG) hesaplarını etkilemektedir. Bilindiği gibi GSY H milliyet farkı gözetmeksizin ülkede yerleşik üretim birimleri tarafından üretilen nihai mal ve hizmetleri dikkate almaktaydı. Buna karşın GSMH milliyet esasını dikkate alınarak, milli üretim faktörlerinin yurtdışı nda elde ettikleri gelirleri ve yabancı üretim faktörlerine yapılan ödemeleri de kapsamaktadır. Bu ilgisizlikler aşağıdaki şekilde özetlenebilir: ⁵⁹

$$Y = Yd + NFI \quad (2.1)$$

Y: GSMH,

Yd: GSY H.

NFI: Net Dış Âlem Faktör Gelirleri,

Milli gelir hesaplarında, ödemeler dengesinde yer alan kalemler net dış âlem faktör gelirlerini oluşturmaktadır. Bunlar; Çi Gelirleri (+), Faiz Gelirleri (+), Girişimci Hizmet Gelirleri (+), Faiz Ödemeleri (-), Kâr Transferleri (-)'dir.

Net dış âlem faktör gelirleri tanımında yer alan ilk üç kalem yurtdışı ndan elde edilen faktör gelirleridir ve GSMH'yi artırıcı etkide bulunurken; faiz ödemeleri ve kâr transferleri yurtdışı na yapılan faktör ödemelerini oluşturmakta ve GSMH'yi azaltıcı etkide bulunmaktadır.

Net dış âlem faktör gelirleri tanımında yer almayan, ödemeler dengesindeki diğer özel ve resmi kar ılıksız transferlerden cari transfer niteliğindeki olanların HMG hesabında dikkate alınması gerekmektedir. Bilindiği gibi Milli Gelir (Safi Milli Hâsıla), GSMH'den amortismanların düşülmesi ile elde edilmektedir. HMG'ye ulaşmak için, Milli Gelire yurtdışı ndan elde edilen kar ılıksız cari transferlerin ilave edilmesi ve yurtdışı na transfer edilen kar ılıksız cari transferlerin düşülmesi gerekmektedir. Bu ilgisizlikler ise şöyledir;

$$Yni = Y - d \quad (2.2)$$

⁵⁹ a.g.e., s. 1-2.

$$Ysdi = Yni + NKCT \quad (2.3)$$

Yni: Milli Gelir,

d: Amortismanlar,

Ysdi: Harcanabilir Milli Gelir,

NKCT: Net Kar ılıksız Cari Transfer Gelirleridir.

Gayrisafi Harcanabilir Gelir (Ydi) söz konusu oldu unda, GSMH'ye sadece Net Kar ılıksız Cari Transfer Gelirlerinin ilave edilmesi gerekmektedir.

Kar ılıksız transferlerin cari veya sermaye transferi ayrımı tasarrufların do ru hesaplanması açısından önem ta imaktadır. Cari ve sermaye transferi ayrımı konusunda belirsizlik olmasına kar ın, genelde özel kar ılıksız transferlerin cari, resmi kar ılıksız transferlerin ise sermaye transferi oldu u varsayılmaktadır.

Net dı âlem faktör gelirleri içinde yer alan i ç i gelirlerinin özel kar ılıksız transfer gelirleri içinde yer alması yönünde de görü ler bulunmaktadır. Örne in, göçmen i ç iler çalı tıkları ülkede yerle ik olarak kabul ediliyorsa, ülkeye gönderdikleri dövizler dı âlem faktör geliri yerine özel kar ılıksız cari transfer geliri olarak kabul edilmektedir.

Makro ekonomik büyüklüklerin sabit fiyatlarla hesaplanması pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Özellikle dı âlemle ili kiler, mal - hizmet - faktör gelir ve giderlerinin sabit fiyatlara dön ü türülebilmesi için uygun fiyat endekslerinin bulunması sorununu daha da güç hale getirmektedir. Ayrıca, sabit fiyatlarla gelir ve tasarrufların daha gerçekçi hesaplanabilmesi için dı ticaret hadlerindeki de i melerin GSY H ve yurtiçi tasarruf büyüklükle rine yansıtılması da gerekmektedir.⁶⁰

2.1.2. Harcamalar Açısından Etkileri

Kapalı bir ekonomide GSY H, GSMH'ya e it olmakta; elde edilen gelir tüketim ve yatırım harcamalarında kullanılmaktadır. Kısaca;

⁶⁰ a.g.e., s. 2-3.

$$Y = Yd = Cp + Cg + Ip + Ig \quad (2.4)$$

Y: GSMH,

Yd: GSY H,

Cp: Özel Tüketim,

Cg: Kamu Tüketimi,

Ip: Özel Yatırım,

Ig: Kamu Yatırımı,

Açık bir ekonomide GSY H ile GSMH arasında net dış âlem faktör gelirleri nedeniyle fark olmaktadır; ekonomide üretilen malların bir kısmı ihraç edilirken, yurtiçi harcamaların bir bölümü de ithal mallara yapılmaktadır. Bu durum yukarıdaki özde li in a a ıdaki ekilde de i mesine yol açmaktadır;

$$Yd + NFI = Y = Cp + Cg + Ip + Ig + X - M + NFI \quad (2.5)$$

X: Mal ve Hizmet ihracatı,

M: Mal ve Hizmet ithalatı,

Mal ve hizmet ihracatı, yabancıların yurtiçi üretimden aldıkları bölüm için yaptıkları harcamayı gösterdiğinden, tüketim ve yatırım harcamalarına ilave olarak yukarıdaki özde likte pozitif bir kale m olarak yer almaktadır. Mal ve hizmet ithalatı ise kısmen ara malı olarak yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerin de eri içinde yer almakta, kısmen de nihai mal olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, çift saymayı önlemek için mal ve hizmet ithalatı yukarıdaki özde likte negatif kale m olarak yer almaktadır.⁶¹

2.1.3. Yatırım-Tasarruf Dengesi Açısından Etkileri

Bir ekonomide, gelirin tüketilmeyen bölümü tasarruf edilmekte ve yatırımların finansmanında kullanılmaktadır. Kapalı bir ekonomide, özel ve kamu

⁶¹ a.g.e., s. 3.

kesimi tasarruflarından oluşmuş yurtiçi tasarruflar kamu ve özel kesim yatırımları toplamına eşit olmaktadır.

$$S_d = S_p + S_g = I_p + I_g \quad (2.6)$$

S_d: Toplam Yurtiçi Tasarruflar

S_p: Özel Tasarruflar

S_g: Kamu Tasarruf

Açık bir ekonomide, dış âlemler nedeniyle, yatırımlarla yurtiçi tasarruflar arasındaki eşitlik ortadan kalkmaktadır. Cari işlemler dengesinin açık veya fazla vermesine bağlı olarak yatırımlar yurtiçi tasarrufların üzerinde veya altında olabilmektedir.⁶² Bu durumda;

$$S = S_d + S_f = S_p + S_g + S_f = I_p + I_g \quad (2.7)$$

S: Toplam Tasarruflar

S_f: Dış Tasarruf (Dış Kaynak)

Cari işlemler dengesi, karlıksız sermaye transferlerinin olmaması durumunda dış tasarruflara eşit olmaktadır.

$$CAB = X - M + NFI + NKCT = S_f \quad (2.8)$$

NKCT: NKT

CAB: Cari İşlemler Dengesi

NKCT: Net Karlıksız Cari Transferler

NKT: Net Karlıksız Transferler

Cari işlemler dengesinin açık vermesi ekonominin gelirinden fazla harcama yapmasına imkân vermekte ve ortaya çıkan cari işlemler açığı ise sermaye girişi veya rezerv azalışı ile finanse edilmektedir. Ekonomide gelirden az harcama yapılması durumunda cari işlemler dengesi fazla vermekte ve bu fazla sermaye ihracı veya rezerv artışı şeklinde kullanılmaktadır.

⁶² a.g.e., s. 4.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüldü ü gibi ödemeler dengesinin cari i lemler hesabı ile makro ekonomik büyüklükler arasında önemli bir ili ki bulunmaktadır. Bu durum, sermaye hareketlerinde gözlenen hızlı liberalle meden önce, iktisatçıların cari i lemler dengesine verdikleri öneminde bir göstergesini olu turmaktadır.

2.2. Büyüme ve Cari Denge Arasındaki li ki

Büyüme, belirli bir amaç do rultusunda, birçok bakımdan ölçülebilen ve ço unlukla ekonomideki üretim kapasitesinde ya anan artı ı ifade et mek için kullanılan bir kavramdır. Ekonomik büyüme, toplam sanayi ürünü olar ak büyüme, GSMH ve/veya GSY H'deki artı veya ki i ba ına dü en ürün miktarındaki artı ekinde birçok bakımdan ölçülebilir. Ekonomik büyümenin ölçüm yollarından hangisinin daha verimli oldu u ise ölçümün hangi amaçla yapıldı ına ba lıdır.

Büyümenin sürdürülebilir olup olmadı ı cari i lemler açı ının sürdürülebilir olup olmadı ı ile ili kilidir. Cari i lemler dengesi ile büyüme arasındaki ili kinin ana kayna ı, milli gelir seviyelerinde meydana gelen artı ların iç talepte meydana getirdi i yükselmelerdir. Buna göre iç talepte meydana gelen yükselmeler ithalatı arttırmakta, buna ba lı olarak dı ticaret dengesinde ya anan bozulmalar da cari açı ın olu masına neden olmaktadır. tha lat artı ı iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, tüketim mallarına olan talebin yeterince kar ılanamaması bireylerin yabancı mallara yönelmesine neden olmaktadır. Kriz dönemlerinde ertelenmi olan tüketim harcamalarının istikrarla birlikte yüksek bir ivmeye ula ması da tüketim malları ithalinin miktar olarak artı ını daha da hızlandırmaktadır. kincisi ise ihracat sektörünün ithalata ba lı olmasıdır. Özellikle krizler sırasında ülke parasının devalüe edilmesi, ihracat e ilimini arttırırken, ihracat se ktörünün yatırım ve ara malı ithaline ba ımlı olması ithalatın artmasına neden olmaktadır. hrcatın ithalata ba ımlı olması, ithalatta beklenen kısılmaların gerçekleşmesine neden olurken ihracat artı ının yarattı ı gelir etkisi de iç talebi arttırmak suretiyle yurt içi üretim olanaklarına ba lı olarak daha fazla ithalatı te vik etmektedir.

Türkiye'de 1994 yılında ya anan ekonomik krizden sonra ihracat arttı , dü ük maliyetli i gücü sa lanmı ve üretim artı ı gerçekleştirilmi tir. Krizi takip

eden yıllarda bu artışın hızı yavaşlamış, üretim ve istihdam olanakları yaratılmamış ve ülkeye spekülasyon sermaye girişi baskılamıştır. 1999 yılında depremin yol açtığı hasarın etkisi ile büyüme hızlanarak negatif düzeye inmiştir. GSMH, 2000 yılında tekrar artarak %6,1 seviyesine ulaşmış aynı yıl büyümenin artmasına bağlı olarak cari işlemler açığı da hızla yükselmiştir.

Üretimde ise istihdam olanakları ihmal edilmiş ve 2001 yılında bir kriz daha yaşanmıştır. Bu krizden sonra 1995 yılında olduğu gibi ekonomi tekrar hızlı bir büyüme ivmesi gerçekleştirmiştir. Tablo (1)'de görüldüğü üzere krizin yarandığı 2001 yılından sonra GSYH oranında gözle görülür bir artış yaşanmış fakat bu artış, 2008 yılının ikinci çeyreğinde imalat sanayinde başlayan düşüş ve küresel mali krizinde etkisiyle ciddi anlamda azalma göstermiştir.

Tablo 1. GSYH Oranları, Cari Denge ve Cari Açık/GSYH (1999–2008)
(Milyon ABD Doları)

YILLAR	GSYH Büyüme Oranları (%)	Cari İşlemler Dengesi	Cari Açık/GSYH (%)
1999	-3,4	-1,344	0,5
2000	6,8	-9,819	3,9
2001	-5,6	3,390	-1,7
2002	6,2	-1,522	0,6
2003	5,2	-8,037	2,7
2004	9,4	-15,604	4,0
2005	8,4	-23,157	4,8
2006	6,9	-31,893	6,0
2007	4,7	-38,217	5,8
2008	1,1	-41,400	5,6

Kaynak: TCMB ve IMF.

Cari işlemler açığı yıllara bağlı olarak yükselen bir eğilim sergilemiş ve 2008 yılında 2005 yılındaki mevcut cari işlemler açığı düzeyinin ortalama olarak iki katına ulaşmıştır. Kriz dönemlerinde oldukça düşük düzeylerde seyreden büyüme oranları 2004 yılında zirveye ulaşarak yüksek cari açıkları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye, tarihi boyunca borçlanabildiği sürece ekonomik büyümesini azamiye çıkarmaya çalışmış bir ülkedir. Sürdürülebilir, istikrarlı bir büyüme yerine, riskleri göz ardı ederek büyümeye öncelik veren bir ülkedir. O nedenle de, ekonomik büyümede çok ciddi kesintiler yaşamış bir toplumdur. Yani, kredi limitlerini sonuna kadar kullanmaktan çekinmeyen bir ülkedir.⁶³

Türkiye'nin yıllar itibarıyla cari açık-büyüme ilişkisine bakıldığında, cari işlemler açığının büyümenin sonucu olarak ortaya çıktığını, son yıllarda ise büyümenin cari işlemler açığının nedeni haline geldiği belirtilmiştir. Çalışmaya göre, Türkiye, 2006 yılının ilk çeyreğinde 100 dolarlık büyüme için 94,3 dolar cari açık verirken, 2005 yılında 100 dolarlık büyüme için 37,8 dolar, 2004 yılında 25,90 dolar açık vermiştir.⁶⁴

Türkiye'de 2002 yılından sonra önemli bir iç talep genişlemesi gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak da 2004 yılında GSMH %9,9 oranında artarken, cari işlemler açığı GSMH'nin %5'ine ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisi de kendi kaynaklarının çok üzerinde büyümüş ve spekülasyon sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmiştir.

2.3. Bütçe Açığı ve Cari Denge Arasındaki İlişki

Kamu harcamalarının, kamu gelirlerinden fazla olması durumuna bütçe açığı denir. Bir ekonomide kamu kesimi çeşitli birimlerle temsil edilir. En geniş tanımı ile kamu kesimi: Konsolide bütçe, Yerel yönetimler bütçeleri, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) bütçeleri, Sosyal sigortalar bütçeleri ve Fonlardan oluşur. Devlet bu beş birimden gelir toplar ve harcama yapar. Bu beş birimde gelir-gider dengesi, kamu kesimi dengesini verir. Oluşturulan bu kamu kesimi dengesinin açık vermesi kamu kesimi finansman gerektirir ya da bütçe açığı olarak bilinir.

Birçok ekonomist ve politikacı, ekonomide uzun dönem makro ekonomik dengelerin korunmasının cari işlemler açıkları ile bütçe açıklarının kontrol altında

⁶³ Erdal Kumcu, "Yüksek Cari Açıkla Sürdürülebilir Büyüme", (Çevrimiçi) <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=288384&yazarid=7>, (Erişim Tarihi: 22.04.2009).

⁶⁴ ATO, "Türkiye 100 Dolarlık Büyüme için 94.3 Dolar Cari Açık Veriyor", (Çevrimiçi) <http://www.atonet.org.tr/veni/index.php?p=763&l=1>, (Erişim tarihi: 12.04.2009).

tutulmasına bağlı oldu na inanmaktadırlar. Bu gereklili e ra men hem geli mi hem de geli mekte olan ÷lkelerde bu durum genellikle zor yerine getirilen bir olgudur. Bazı ÷lkeler geleneksel biçimde ya da yasal sınırlamalar ile mevcut açıkları sürdürmeye çalı maktadırlar. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren ba ta ABD olmak üzere di er geli mi ve geli mekte olan ÷lkelerin bütçe aç ı ve cari açık problemiyle kar ı kar ıya gelmeleri ikiz açıklar üzerinde ara tırmaların yo unlaşmasına neden olmu tur. Çe itli incelemeler sonucunda iki açık arasında pozitif ili kinin varlı ı tespit edilmi ve bu “ikiz açık” hipotezi olarak adlandırılmı tur. Öte yandan bazı çalı malarda bu ili kinin yönü ve varlı ı konusunda çok farklı sonuçlar elde edilmi tir. Bazı ara tırmalarda bütçe açıklarından cari açıklara do ru ili kinin varlı ından söz edilirken, bazılarında cari açıklardan bütçe açıklarına do ru tek yönlü ili kinin oldu u tespit edilmi tir. Bazı incelemelerde ise çift yönlü ili kiye rastlanmı tur. Ayrıca iki açık arasında herhangi bir ili kinin bulunmadı ı ekinde bulgular da elde edilmi tir. Ku kusuz burada ÷lkelerin içerisinde bulundu u ekonomik artların ili kinin yönünün belirlenmesindeki en önemli unsurlardan biri oldu u söylenebilir. Tüm ÷lkelerde oldu u gibi Türkiye’de de bütçe aç ı ve cari açık sorunları uzun zamandır varlı ını korumaya devam etmektedir.⁶⁵

Bütçe aç ı ile cari i lemler aç ı arasındaki ili kinin teorik temelini milli gelir özde likleri yansıtmaktadır.⁶⁶ Buna göre:

$$MG = C + I + G + X - M = C + S + T \quad (2.9)$$

(2.9) numaralı e itlik durumunda milli gelir akımına katkılar ile milli gelir akımından sızıntılar birbirine e it olacaktır.

$$I + G + X = S + T + M \quad (2.10)$$

Burada C tüketim harcamalarını, I yatırım harcamalarını, G devletin mal ve hizmet alımlarını, X mal ve hizmet ihracatını, M mal ve hizmet ithalatını, S

⁶⁵ Sever ve Demir, **a.g.e.**, s. 47.

⁶⁶ Ahmet Ay vd., “Bütçe Aç ı 1-Cari lemler Aç ı 1 Arasındaki İli ki: Türkiye Örne i (1992 -2003)” (Çevrimiçi) http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2004/12/AA Y -ZKARACOR-MM UCUK-SERDOGAN.pdf, (Eri im Tarihi: 30.04.2009), s. 76.

tasarrufları, T ise vergileri ifade etmektedir. (2.10) numaralı özde likten hareketle, bütçe açığı ile ticari açık arasındaki ilişkiyi şu şekilde belirtmek mümkündür:

$$X - M = (T - G) + (S - I) \quad (2.11)$$

$$TD = BD + SD \quad (2.12)$$

Burada TD mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı arasındaki farkı yansıtan cari işlemler açığını, BD kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki farkı yansıtan bütçe açığını ve SD özel kesim tasarrufları ile yatırımları arasındaki farkı yansıtan tasarruf açığını temsil etmektedir.

(2.11) numaralı özde lik, iki taraf arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Özde lilerin sol tarafında ticari açık, sağ tarafında bütçe ve tasarruf açıkları yer almaktadır. Açıklar arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi, çift yönlü bir analiz yapılmasını gerektirmektedir. Bu analizlerden en çok kullanılan ikiz açık olarak isimlendirilen bütçe açığı ile ticari açık arasındaki ilişkidir.⁶⁷

Keynesyen teoriye göre genelleştirici bir maliye politikası ile kamu harcamalarının artırılması veya vergi oranlarının düşürülmesi öncelikle harcanabilir gelir miktarını artırarak tüketim harcamalarını tetiklemektedir. Bu noktada ithalat da hızla artarak cari işlemler dengesi üzerinde baskı oluşturmaktadır. Öte yandan bütçe açıklarıyla mücadelede tasarruf artırımı ve dış borçlanma yerine yerli olarak ulusal piyasadan borçlanma seçeneğinin kullanılması özellikle gelişmekte olan ülkelerde faiz oranlarının yükselmesine yol açmaktadır. Tasarruf düzeyinin yetersiz olduğu kamu açıklarının ve ekonomik büyümenin finansmanında alternatif kaynakların son derece kısıtlı olduğu ilgili ülkelerde faizler kamu kesiminin iç piyasadan yerli borçlanması ile bir dışlama etkisi meydana getirerek yatırım-tasarruf dengesinin bozulmasına da yol açmaktadır.⁶⁸

Yurt içi yatırımların ve yabancı tasarrufların yüksek bütçe açıklarına vermiş oldukları tepkiler özellikle küreselleşme süreciyle birlikte artan sermaye

⁶⁷ a.g.e., s. 77.

⁶⁸ Y. T. Ghebreselassie ve P. Burger, "Twin Deficit Problems in Developing Countries: The Case of Eritrea", **Economic Working Paper Series**, Paper No. 3, 2005, s. 3.

hareketliliğine göre de ekillenmektedir. Ülkede sermaye akışının yüksek seviyede olması durumunda ulusal faiz oranlarının bütçe açıkları karşısında göstereceği tepki nispi olarak daha zayıf olmaktadır. Bu bağlamda yurtdışı sermaye girişlerinin bütçe açıklarının finansmanı konusunda ulusal tasarruflar üzerindeki baskıyı hafifletici yönde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Böylece bütçe açıkları nedeniyle artan faizlerin yatırımları dışlaması da daha düşük düzeyde gerçekleşmi olacaktır.⁶⁹

IS-LM modelinin açık ekonomi uyarlaması olan Mundell-Fleming modeline göre kamu açıkları nedeniyle meydana gelen yurtdışı sermaye girişlerinin reel kurlar üzerindeki baskısı ya nominal kurlar (esnek kur sistemi) ya da ulusal fiyat seviyesindeki artışlar (sabit kur sistemi) ile gerçekleşmektedir. Mundell-Fleming modeline göre, esnek kur sisteminde bütçe açıkları faiz oranlarını artırır, artan faizler ulusal paranın dış değerini yükseltir, dış değer artan ulusal para ithalatı teşvik ederken, ihracatı cezalandırıcı etki yapar ve sonuçta cari açıklar meydana gelir. Sabit kur sisteminde ise bütçe açıkları reel gelir ya da reel fiyat düzeylerini artırmaktadır. Bu durumda yine cari işlemler dengesi bozulmaktadır. Sonuç olarak aktarım mekanizması farklı da olsa hem esnek hem de sabit kur sisteminde bütçe açıkları nihayetinde cari işlemler dengesi üzerinde etkisini göstermektedir.⁷⁰

Cari açıkların bütçe açıklarını tek yönlü olarak tetiklediği yönündeki görüşlerde mevcuttur. Buna göre cari işlemler hesabında ortaya çıkan açıkların büyümeyi olumsuz yönde etkilemesi bütçenin açık vermesine neden olabilmektedir. Bu durumun genellikle gelişmekte olan ülkelerde daha etkili olduğu savunulmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin, ekonomilerini kalkındırmaları için yeteri kadar iç tasarruf sağlayamamaları, ülkenin, sıcak paraya olan ihtiyacını daha çok artırmaktadır. Ülkeye giriş yapan sıcak paranın verimli kullanılmaması sonucunda daha çok dış borçlanmaya ihtiyaç duyulacak ve faiz oranlarının yükselmesi konusu

⁶⁹ Ahmad Zubaidi Baharumshah ve Evan Lau, "Budget and Current Account Deficits in SEACEN Countries: Evidence Based on the Panel Approach", (Çevrimiçi) <http://econwpa.wustl.edu:80/eps/if/papers/0504/0504002.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.03.2009), s. 10.

⁷⁰ Sever ve Demir, **a.g.e.**, s. 48.

üzerinde baskı ya anacaktır. Artacak olan faiz oranlarının kur üzerinde yapacağı baskılardan dolayı ihracat sektörü bu durumdan olumsuz yönde etkilenecektir. Bunun sonucunda ülkenin dövize olan ihtiyacının giderilmesi konusunda önemli bir konumda bulunan ihracat sektörünün bu durumdan negatif bir şekilde etkilenmesi ülke açısından önemli bir husustur.

Ayrıca iktisat yazınında iki yönlü nedensellik ilişkisinin ortaya çıkabileceği şekillerde görüşler de bulunmaktadır. Başka bir ifade ile bütçe açıkları cari dengesizliğin nedeni olabileceği gibi, meydana gelen cari açıklar da bütçe dengelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Türkiye’de bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkinin analiz çalışmalarında, devlet borçlanma senetleri, bütçe dengesi ile birlikte ticaret dengesini de etkilediği ve bütçe açıklarının finansmanı konusunda faiz oranlarının belirlenmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur.⁷¹

Akbostancı ve Tunç, 1987–2001 dönemi için eşbütünleme ve hata düzeltme modeli kullanarak bütçe açıkları ve ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çıkarılan sonuçta hem uzun dönem hem de kısa dönem için kamu borçlanmalarının ticaret dengesini bozucu etki yaptığı görülmüştür.⁷²

2.4. Dış Ticaret ve Cari Denge Arasındaki İlişki

Dış Ticaret, malların ve sermayenin ulusal sınırların dışına akışıyla ilgilidir. İhracat ve ithalat olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. İhracat, üretimi gerçekleştirilen bir malın o ülkenin mevzuatına uygun bir şekilde başka bir ülkeye gönderilip, bedelinin yurtiçine getirilmesidir. İthalat ise, bir malın bedelinin ödenerek yurtiçine getirilmesidir. İhracatta para akışı içeri, mal akışı dışıdır.

⁷¹ Ahmet Zengin, “The Twin Deficits Hypothesis (Turkish Case)”, (Çevrimiçi) <http://www.opf.slu.cz/vvr/akce/turecko/pdf/Zengin.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.03.2009), s. 226.

⁷² Elif Akbostancı ve Gülpek Tunç, “Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model Of Trade Balance”, **ERC Working Paper**, Paper No. 6, (Mayıs 2002), s. 13.

Dı ticaret, cari i lemler hesabının en önemli kalemlerinden biridir. Cari i lemler dengesinin oluşmasında büyük bir paya sahip olan ihracat ve ithalat oranları dı ticaret dengesini verir. Geli mi ve genellikle geli m ekte olan ülkeler ba ta olmak üzere gözlenen, cari açıkların oluşmasının altında dı ticaret açıkları yatmaktadır. Bu yüzden dı ticaret ile cari açık arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur.

Türkiye’de cari açının nedeni dı ticaretteki açıklardır. Dı ticaret haddindeki bu uyumsuzluk genel anlamda ithalatın ara malı ve sermaye malı a rlıklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, ithalat ile sanayi üretimi, imalat sanayi kapasite kullanım oranları ve ihracat arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Yani üretimdeki artma ya da azalma ithalat hacmini bu da dı ticaret dengesini doğrudan etkilemektedir. ihracat ve ithalat arasındaki dengesizlikten kaynaklanan dı ticaret açıklarının bir di er nedeni, reel faizin yükselmesiyle ülkeye giren sıcak para döviz kurlarının düşmesine ve TL’nin değer kazanmasına ve tüketicinin iç piyasadan karşılayamadığı veya tercih etmediği ihtiyaçlarını ithal etmesidir. De erlenen TL yüzünden ara malı ve sermaye malı ithalatçıları da bu döngüye dâhil olup yukarıda belirtilen durum daha anlaşılır bir hal almış olur. Yani, Türkiye’nin üretimindeki ithalata olan ba rı ba ımlılı ı, ara mallarının ithalatına dayalı bir ekonominin ortaya çıkmasına, düşen döviz kurlarına ve hızlı büyüme ile birlikte ithalatın artmasına neden olmu tur. Bu durumun tam tersi bir durum söz konusu oldu unda, yani ülkeden kısa vadeli spekülâtif sermayenin (sıcak para) çıkması, döviz kurundaki yükselmeyle birlikte TL’nin değer kaybetmesine ve ihracat artarken ithalatın azalmasına neden olur.

Tablo (2)’deki verilerine göre cari i lemler açığındaki tırmanış özellikle ara malların ithalatının yükselmesine ba lı büyümeden kaynaklanmaktadır. Yani, Türkiye’nin üretimindeki ithalata olan ba rı ba ımlılık, ara malların ithalatına dayalı bir ekonominin ortaya çıkmasına, 2002 ile 2008 yılları arasında düşü gösteren döviz kurunun da etkisi, hızlı büyüme ile birlikte ithalatın da artmasına yol açmıştır.

Tablo 2. İhracat, Mal Gruplarına Göre İthalat Dağılımı ve Cari Açık (1999 –2008)

(Milyon ABD Doları)

Yıllar	İthalat	İhracat	Yatırım Malı İthalatı	Ara Mal İthalatı	Tüketim Malı İthalatı	Cari Açık
1999	40,471	26,587	8,730	26,571	5,064	-1,344
2000	54,502	27,774	11,365	36,010	6,928	-9,920
2001	41,399	31,334	6,940	30,301	3,813	3,717
2002	51,553	36,059	8,400	37,656	4,898	-626
2003	69,339	47,252	11,326	49,735	7,813	-8,037
2004	97,539	63,167	17,397	67,549	12,100	-14,431
2005	116,744	73,476	20,363	81,868	13,975	-22,137
2006	139,576	85,534	23,347	99,604	16,116	-31,893
2007	170,062	107,271	27,054	123,639	18,694	-38,233
2008	201,960	131,965	28,028	151,744	21,489	-41,400

Kaynak: TCMB ve TÜİK.

1999–2008 dönemine ait yatırım, ara malları ve tüketim malları toplam ithalatına bakıldığında toplam ithalat rakamları 2008 yılında, 1999 yılına oranla yaklaşık 5 katı bir artış göstermiştir ve bu dönemde Türkiye ekonomisinin ithalata bağımlı bir ülke olduğu görülmektedir. Tablo (2)'de görüleceği üzere ithalattaki yükselmenin en önemli nedeni petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının ara malı ithalatının yıllar itibarıyla toplam ithalat içindeki payının giderek yükselmesidir. 1999 yılında 26,5 milyar dolar olan ara malı ithalatı, 2008 yılında %471 gibi yüksek bir düzeyde artış göstererek 151,7 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalat içerisinde yatırım mallarının payı 1999 yılı için %21,5 iken 2008 yılında bu oran %13,8'e gerilemiştir. İthalata yönelik bir diğer sorun ise tüketim malları ithalatının yıllara bağlı olarak hızla artmasıdır. Bu durum aslında iç talepte meydana gelen genişlemeden kaynaklanmaktadır.

1999 yılında 5 milyar dolar olan tüketim malı ithalatı 2008 yılına gelindiğinde 21,4 milyar dolara ulaşarak %324 gibi önemli bir seviyede artış göstermiştir. 1999 yılındaki toplam ithalat rakamları 2008 yılında gerçekleşen toplam ithalat rakamının %20'si düzeyindedir. On yıllık süreç içerisinde ithalatın hızla yükselmesi buna bağlı olarak cari açık ortaya çıkmıştır.

Cari i lemler dengesi 2001 krizinden sonra sürekli açık vermeye başlamıştır. 2001 yılında cari i lemler dengesi 3,717 milyar dolar fazla verirken, 2008 yılındaki cari i lemler dengesi ise 41,400 milyar dolar açık vermiş ve rakamlar arasındaki artış oranı ise % 1214 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2009 yılının ilk üç ayında ise uluslararası konjonktürdeki gelişmelere bağlı olarak cari i lemler dengesi fazla vermiştir.

Tablo 3. Dış Ticaret Göstergeleri (1999–2008)

(Milyon ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İhracat De i im Oranı (%)	İthalat	İthalat De i im Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Kar ılıma Oranı (%)	Cari Açık
1999	26,587	-1,4	40,471	-11,4	67,058	65,5	-1,344
2000	27,774	4,5	54,502	34,0	82,276	51,0	-9,920
2001	31,334	12,8	41,399	-24,0	72,733	75,7	3,717
2002	36,059	15,1	51,553	24,5	87,592	69,9	-626
2003	47,252	31,0	69,339	34,5	116,591	68,1	-8,037
2004	63,167	33,7	97,539	40,7	160,706	64,8	-14,431
2005	73,476	16,3	116,744	19,7	190,220	62,9	-22,137
2006	85,534	16,4	139,576	19,5	225,110	61,3	-31,893
2007	107,271	25,4	170,062	21,8	277,333	63,1	-38,233
2008	131,965	23,0	201,960	18,7	333,925	65,3	-41,400

Kaynak: TCMB ve TÜİK.

Tablo (3)'teki verilere göre 1999–2008 döneminde Türkiye'de ihracatın artmasına bağlı olarak ithalat da hızla artmış ve ihracatın ithalatı kar ılıma oranı 2001 yılından 2006 yılına kadar olan sürede düşmüş göstermiştir. 2007 ve 2008 yılında bu oran yükselmiştir. 2000 yılında da ithalattaki artış oranı % 34 olup, ihracattaki artış oranını geçmiştir. Buna bağlı olarak dış ticaret hacmi yükselmiştir. 1999 yılında 26,5 milyar dolar olan ihracat rakamı, 2008'de % 396 artış göstererek 131,9 milyar dolarına yükselmiştir. 1999–2008 dönemi dış ticaret hacmi ise % 397 artışla 333,9 milyar dolar olmuştur.

2.5. Cari İlemler Dengesinin Sürdürülebilirliği

Latin Amerika ve Doğu Asya'da yer alan gelişmekte olan ülkelerin 1990 yılından sonra ekonomilerinin değerlendirilmesi amacıyla cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği konusu önem kazanmıştır. Cari işlemler açığı, gelişmekte olan ülkelerin yanında bazı gelişmiş ülkelerde de görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler dengesinin açık vermesinin en önemli sebebi, petrol ihracı yapan gelişmekte olan ülkeler hariç, cari işlemler dengesinin alt kalemi olan dış ticaret dengesinde meydana gelen dengesizliktir. Bu dengesizliğin oluşmasına etken ise gelişmekte olan ülkelerin, ekonomilerini geliştirmeleri için teknoloji, yatırım ve ara malı ithali yaparak bu gelişimi sağlamak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü ihracat gelirleri ithalat giderlerini karşılayamadığından dolayı cari işlemler dengesinin açık vermesine neden olur. Bundan dolayı gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve büyümelerini dış açıklarla finanse etmeleri gerekmektedir. Bu noktada önemli olan cari açığın varlığı değil, sürdürülebilirliğidir.

2.5.1. Cari İlemler Dengesinin Sürdürülebilirliği ile İlgili Temel Yaklaşımlar

Literatürde yer alan sürdürülebilirlik göstergeleri arasında yer alan yatırım ve tasarruflar, yatırımların sektörel dağılımı, ülkenin dışarıya açıklığı, ihracat ve ithalatın dağılımı, ülkenin mali yapısı, bütçe ve dış borç dinamikleri, cari açıkları finanse eden sermayenin yapısı, dış ticaret hadleri, ülkenin diğer ülkelere göre rekabet gücü, uygulanan döviz kuru programı, politik istikrar, ülkenin sahip olduğu rezervler, piyasa beklentilerine göre oluşan faiz oranları ve tahvil fiyatları gibi göstergeler, enflasyonun düzeyi ve daha birçok gösterge sayılabilir. Ancak bütün bu göstergelerin hepsini bir arada kullanarak incelemek zor olduğundan, yapılan çalışmalarda genellikle ülkelerin cari açıklarının sürdürülebilmesinde önemli risk unsurları olarak görülen göstergeler seçilmektedir.⁷³

Cari açık konusunda genel görüş, GSMH'nin %5'ini aşması zaman tehlike sinyalleri vermeye başladır. Fakat hızlı büyüme oranı, ihracatın GSMH'ya oranı,

⁷³ Barı Babaoğlu, "Türkiye'de Cari İlemler Dengesi Sürdürülebilirliği", (TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Ankara, 2005, s. 29.

tasarruf yatırım dengesi, finansal yapı, sermaye hareketleri hacmi ve yapısı cari açıkların sürdürülebilirliğini belirlemektedir. Buna ek olarak dışer cari açıklar kısa dönemli borçlanmalar ve dış rezervler tarafından karşılanıyorsa veya tüketim harcamalarından kaynaklanıyorsa tehlikenin boyutu daha da artmaktadır. Cari açıkların büyümesi 1990 sonrasında birçok gelişmekte olan ülkede krizlerin temel sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir.⁷⁴

Nouriel Roubini ve Paul Wachtel 1998 yılındaki çalışmalarında Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Bulgaristan, Ukrayna, Macaristan, Litvanya, Polonya, Romanya ve Hırvatistan'ı incelemişler ve az da olsa spekülasyon sermaye akımlarının cari açıkların sürdürülebilirliğini yardımcı olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁵

Michael P. Dooley, David Folkerts-Landau ve Peter M. Garber, gelişmiş ülkelerdeki cari açının etkili bir sermaye oluşum sürecinin varlığını nedeniyle sürdürülebilirliğini, ABD'nin dünya finans sisteminin merkezi olan bir ülke olma özelliğinden dolayı cari açının sürdürülebilirliğini belirtmişlerdir.⁷⁶

Cari ilemler açıklarının sürekliliği, ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına genellikle zemin hazırlamaktadır. Cari açıkların sürdürülebilir olma göstergeleri ve/veya nedenleri şöyledir: Cari açık hızlı ekonomik büyümenin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. GSYH'nin hızlı bir artışı göstermesi, uzun vadede yatırımları arttıracığından cari açıkların sürdürülebilir olduğu söylenebilir. Yatırım/Tasarruf oranının büyük olması, yatırımların artışı ve bu yatırımların büyümeyi arttıracığından cari açıkların sürdürülebilir olduğu söylenebilir. Dışa açıklık, ihracat sektörünü geliştireceği, dış borçlanmanın daha kolay yapılmasını, dış ticaret hacmini arttıracak olması ve ekonomide üretkenliği artırması sürdürülebilirliği belirler. Gerek özel gerekse kamu sektörünün dış yükümlülüklerinin hacmi ve türü cari açının sürdürülebilirliğini belirler. Cari açının yüksek ve kısa vadeli dış

⁷⁴ Fatih Yücel ve Rüstem Yanar, "Türkiye'de Cari İlemler Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, 2005, s. 483.

⁷⁵ Nouriel Roubini ve Paul Wachtel, "Current Account Sustainability in Transition Economies", **NBER Working Paper Series**, Paper No: 6468, (Mart 1998), (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w6468.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.12.2008), s. 17.

⁷⁶ Dooley vd., "The US Current Account Deficit And Economic Development: Collateral For a Total Return Swap", **NBER Working Paper Series**, Paper No: 10727, (Ağustos 2004), s. 4.

borçlanmalarla finanse edilmesi durumunda vadeli dış yükümlülüklerin artması sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemlerindeki kırılmalıklar sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Finansal piyasalarını serbestleştirilmiş birçok gelişmekte olan ülke de yerel bankacılık sistemi artan sermaye hareketleri karşısında yetersiz kalmaktadır. Ayrıca politik istikrarın olmaması ve belirsizlik durumu özellikle gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Sermaye hareketlerinin uzun vadeli ve doğrudan yatırımlar şeklinde olması cari açının sürdürülebilirliğini artırırken, kısa vadeli sermaye ile finanse edilmesi sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir.

Milessi-Ferretti ve Razin'nin 1996 yılındaki çalışmalarına göre borç ödeyebilirlik teorik olarak ekonominin söz konusu dönemdeki bütçe kısıtı ile ilişkilidir. Bu bağlamda gelecekteki dönemlerdeki ticaret fazlarının bugünkü dış borçlarının cari defterine eşitse ekonomi borç ödeyebilir konumdadır. Uygulanmakta olan politikalar ve gelecekte uygulanması planlanan politikaların ülkenin bütçe kısıtı üzerinde olumsuz bir etkisi yoksa bu politikalar ve cari defterler açığı sürdürülebilirlerdir. Diğer taraftan bu politikaların belirsizliği, uygulanmakta olan politikalarda önemli bir dönüşüm gerektirecek ya da bir krize yol açabilecek makroekonomik dengesizliklerin söz konusu olması durumunda cari defter dengesi sürdürülemez hale gelebilir.⁷⁷

Bir ülke çok yüksek cari defterler açığı veriyorsa, uluslararası yatırımcılar söz konusu dönemdeki faiz oranlarından ve döviz kurlarından ülke varlıklarını satın almak istemezler. Yabancı yatırımcıların ilgisini çekmek için faiz oranları artar ve/veya talep düştüğünden döviz kuru değer kaybeder. Bu yüzden yurtiçi tüketicilerin ve yatırımcıların daha fazla tasarruf, daha az tüketim ve yatırım, daha az ithalat yapmalarına neden olur. Dolayısıyla çok yüksek boyuttaki cari defter açıkları yatırımı, tüketimi, faiz oranlarını ve döviz kurunu etkileyebilir.⁷⁸

⁷⁷ Bekta , a.g.e., s. 40.

⁷⁸ Catherine L. Mann, "Perspectives On The U.S. Current Account Deficit And Sustainability" , **Journal of Economic Perspectives** , Vol.16, No: 3, 2002, s. 145.

Sübidey Togan ve Hasan Ersel bazı varsayımlar altında, t+n dönemde beklenen dış borcun bugünkü değerinin aynı dönemde beklenen GSY H'nin bugünkü değerine oranının, t dönemindeki dış borcun GSY H'ya oranını a maması gerektiğini öngören bir yaklaşım kullanarak, Türkiye'deki cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olup olmadığına işaret eden bir öncü gösterge geliştirmişlerdir. Bu gösterge, 1984 – 2004 dönemi için 10, 20 ve 25 yıl sonrasına göre üç farklı şekilde hesaplanmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, hem 1994 ve 2001 yılları için hem de 2004 ve 2005 yılları için cari işlemler açığının sürdürülemez olduğunu işaret etmiştir. Öncü göstergeye göre 2005 yılı için verilen kırmızı sinyali, 2004 yılına göre verilen siyayalden yaklaşık üç kat daha büyüktür.⁷⁹

Togan ve Ersel, cari işlemler dengesinin sürdürülebilir hale getirilmesi için; ya faiz ödemeleri hariç cari işlemler hesabında, ya da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir artış kaydedilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Faiz ödemeleri hariç cari işlemler hesabında bir artış sağlamak için, TL'nin reel değer kaybına uğraması öngörülmektedir. Yazarlar, bu bağlamda mevcut dalgalı kur rejimi yerine, kontrollü dalgalanmaya da kur bandı rejimlerinden birini önermektedirler. Her iki durumda da döviz kurları, merkezi olarak belirlenmelidir. Togan ve Ersel tarafından cari işlemler dengesinin sürdürülebilir hale getirilebilmesi için önerilen bir diğer çözüm yolu da, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırıcı etkide bulunacak bir dizi yapısal ve kurumsal düzenlemelerdir.⁸⁰

2.5.2. Sürdürülebilirlik Göstergeleri

1970'lerin ikinci yarısından itibaren özellikle petrol okunun sonucu olarak dünyadaki birçok ülke cari işlemler dengelerinde büyük defisitler yaşadı. Bu gelişmelere politikacılar ve ekonomistlerde büyük ilgi uyandırdı ve birçok uzman cari işlemler dengesinin belirleyicilerini analiz etmeye yönlendirdi. İngiltere eski Maliye Bakanı Nigel Lawson, 1988'de IMF'ye hitaben yaptığı konuşmasında (literatüre "Lawson Doktrini" olarak geçen) özel sektör kaynaklı, büyümeyi finanse eden cari açıkların sıkı bir mali disiplin uygulayan ülkeler açısından sorun

⁷⁹ Rahmi Yamak ve Abdurrahman Korkmaz, "Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım", **Bankacılar Dergisi**, S. 60, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/dergi/dergi60/cariacik.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.03.2009), s. 19.

⁸⁰ **a.g.e.**, s. 20.

olu turmayacağı nı, geçmiş ten gelen bütçe açıklarının cari i lemler açığı nın temel nedeni oldu unu, dolayısıyla bütçe dengede ise özel kesim davranı larından kaynaklanan cari i lem açıklarının sorun te kil etmeyece ini ileri sürmü tür.⁸¹

Meksika'nın 1994 yılında ya adığı krizde n sonra Lawson Doktrini uluslararası akademik çevrelerce yeniden ele tirilmeye ba lanmıştır. Eski Amerikan Hazine Sekreteri Lawrence Summers, Lawson Doktrinine karşı çıkarak, cari i lem açıklarının sadece özel kesim kaynaklı olmalarından ötürü zararsız olduklarının dü ünülememesi gerekti ini ve GSMH'nin %5'ini a tığı durumlarda daha dikkatli olunması gerekti ini savunmu tur.⁸²

Cari i lemler açıklarının keskin ekilde daralması Milesi-Ferretti ve Razin tarafından incelenmiş ve ampirik olarak cari açıdaki daralmaları tahmin eden bazı de ğerler belirlenmiştir. Bu de ğerler şunlardır: cari i lemler dengesinin düzeyi, döviz rezervleri, ki i ba nına GSMH, dış ticaret hadleri ve yatırımlardır. Cari i lemler dengesindeki daralma, cari açığı n büyüklü ğü ile do ru orantılıdır. Döviz rezervleri ne kadar dü ũkse cari i lemler dengesindeki daralma da o kadar fazladır. Ki i ba nına GSMH büyüdükçe daralma da o kadar olası olacaktır. Dış ticaret hadlerinin bozuldu ğu ölkelerde daralma ya anma olasılı ğı daha kuvvetlidir. Yatırımların artmasına ba lı olarak da cari dengede daralma olu abilecektir.⁸³

Cari i lemler açıklarının ne kadar a rırı, bir ba ka ifadeyle sürdürülemezli ğe ne kadar yakın oldu ğu konusu, politika yapıcılar ve di ğer ekonomik birimler açısından önem te kil etmektedir. Mevcut durumun sürdürülebilir olup olm adığı ve e ğer giderek bozulan bir yapı mevcutsa, ne tür bir düzeltme yapılması gerekti ği üzerine özellikle politika yapıcılar tarafından yapılmı ş çalı malar bulunmaktadır. Örne ğin, IMF bir ö lkenin cari i lemleri ve reel döviz kuru pozisyonunu de ğerlendirmek amacıyla a rırlıklı olarak “ yapısal cari i lemler dengesi” yakla mını kullanmaktadır. Bu yakla ımda döviz kurlarının “uygun” olarak nitelendirilen cari

⁸¹ Bekta , Cari i lemler..., a.g.e., s. 42-43.

⁸² Sebastian Edwards, “Does The Current Account Matter?”, **NBER Working Paper**, No. 8275, (Mayıs 2001), (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w8275.pdf>, (Eri şim Tarihi: 07.12.2008), s. 16.

⁸³ Gian Maria Milesi-Ferretti ve Assaf Razin, “Sustainability Of Persistent Current Account Deficits”, **NBER Working Paper**, No. 5467, (ubat 1996), s. 2.

i lemler pozisyonları (dı denge) ve ülkenin potansiyel üretimi ile (iç denge) tutarlı olup olmadığı sorgulanmaktadır.

IMF'nin kullanmakta olduğu makroekonomik denge yaklaşımı ülkenin cari i lemlerini milli gelir hesaplarıyla ilişkilendirmektedir. IMF'nin yaklaşımı Isard ve diğerlerinin çalışmasında amaçlarıyla anlatılmıştır. Birinci amaç, yapısal cari i lemler dengesini tahmin etmektir. Yapısal cari i lemler dengesi tüm ülkelerin potansiyel üretim düzeylerinde faaliyet gösterdiği ve döviz kurundaki geçmiye gerçekleştiren tüm gecikmeli etkilerin tamamen gerçekleştiği bir durumda mevcut döviz kurlarının belirlediği cari i lemler dengesidir. İkinci amaç her bir ülkenin orta vadede normal olarak nitelendirilebilecek denge tasarruf-yatırım pozisyonunu tahmin etmektir. Söz konusu sürdürülebilir tasarruf-yatırım farkı, ülkenin ve ticaret ortaklarının düşük enflasyon ortamında ve uygun kapasite kullanım oranlarıyla faaliyet gösterdiği varsayımına dayanmaktadır. Üçüncü amaç, $CA = S - I$ eşitliğinin ayrı ayrı tahmin edilen sol ve sağ tarafını yani yapısal cari i lemler dengesi ile orta vadedeki tasarruf-yatırım dengesini eşitleyebilmek için gerekli reel döviz kurunda değişimini hesaplamaktır. Son amaçta ise, önceki amaçta hesaplanan döviz kurunun olması gereken değerinden sapma miktarının, yakın zamanda herhangi bir politika değişikliğine gidilmesini gerektirip gerektirmediği ve makroekonomik görünüm açısından risk teşkil edip etmediği konusunda yargısal bir sonuca varılmaktadır.⁸⁴

Milesi-Ferretti ve Razin'in 1996 yılındaki çalışmalarında, bir ülkenin cari i lemler dengesinin sürdürülebilirliğini belirleyebilmek için dikkate alınmasını gerekli buldukları değişkenleri dört ana kategoride sınıflandırmıştır. Yapısal özellikler kategorisinde ülkenin tasarruf ve yatırım eğilimleri, ekonomik büyüme oranı, dış açıklık ve dış ticaret hacmi, dış yükümlülüklerin kompozisyonu, ülkenin finansal yapısı, sermaye hesabı rejimi gibi değişkenler yer almaktadır. Yüksek yatırım oranları ileriki dönemlerde yüksek büyüme oranlarını da beraberinde getirdiğinden ülkenin ödeme gücünü artırmaktadır. Diğer taraftan, dış borç servisini sağlayacak ve dış borçları azaltabilecek döviz kazancı yaratılması amacıyla ülkenin

⁸⁴ Isard vd., "Methodology for Current Account and Exchange Rate Assessments", **International Monetary Fund**, Paper No:209, 2001, s. 27.

dı ticarete konu olan malların üretimine a ırlık vermesi gerekmektedir. Ancak lke dı ticarete ne kadar aksa, dı ticaret hadlerinde bozulma veya dı talepte gerileme gibi dı oklara maruz kalma riski de o kadar yüksek olacaktır. Ülkenin dı yükümlülüklerinin vade yapısı, yarattı ı borç veya hisse senedi biçimindeki yükümlülük ekli döviz ve faiz kompozisyonu de erlendirmelerin yönünü belirleyebilir.⁸⁵

Makro ekonomik politika durumu kategorisinde döviz kuru politikası, kur rejiminin esneklik derecesi ve mali denge unsurları bulunmaktadır. Ülkenin siyasi istikrarsızlı ı, uygulanan politikaların devam edip etmeyece i hakkındaki belirsizlikler ve mevcut politika uygulayıcılarının kredibilitesi dı yükümlülüklerin sürdürülebilirli ini etkileyebilmektedir. Son olarak ise, ülkenin dı yükümlülüklerine ait fiyat göstergeleri, yabancı yatırımcıların ülkeye borç verme iste i ve cari i lemlerin sürdürülebilirli i konusundaki beklentileri hakkında bir i aret olarak yorumlanabilir. Benzer bir çalı mada Roubini ve Wachtel de sürdürülebilirlik konusunda de erlendirilmesi gerekli bazı de i kenler ortaya atmı tır. Milesi -Ferretti ve Razin'deki de i kenlerden farklı olarak cari i lemlerin ko mpozisyonu, sermaye hareketlerinin büyüklü  ve kompozisyonu, ülke riski ve döviz rezervlerinin düzeyi gibi göstergeler yazarlar tarafından incelenmi tir.⁸⁶

⁸⁵ Milesi-Ferretti ve Razin, Sustainability..., a.g.e., s. 3.

⁸⁶ a.g.e., s. 198.

3. TÜRK YE EKONOM S NDE CAR AÇIK

Türkiye ekonomisinde cari i lemler dengesizli inin ortaya çıkmasına neden olan birçok etken bulunmasının yanında ülkenin dı borçlarındaki artı n altında yatan temel sorunun ödemeler dengesi alt kalemi olan cari i lemler hesabından kaynaklandı ı genel kabul gören bir görü tür. Fakat b u görü e kar ın sorunun sadece Ödemeler bilânçosundan kaynaklanmadı ı söylenebilir. Türkiye ekonomisinin 1980 öncesi ve sonrası dönemlerinin verilerine bakıldı ında cari i lemler dengesizli ini yaratan çok sayıda faktör mevcuttur. Bu yüzden cari i lemler dengesini etkileyen bu faktörlerin nasıl etkide bulduklarını anlamak açısından cari i lemler dengesinin Türkiye ekonomisi için veri kaynaklarının neler oldu unun, 1980 öncesi ve 1980 sonrası dönemlerin incelenmesinde yarar vardır.

3.1. Cari lemler Dengesinin Türkiye Uygulaması ve Veri Kaynakları

Türkiye'nin ödemeler dengesi istatistikleri, IMF'nin tüm üye ülkeleri için tavsiye niteli inde öngördü ü ve çalı manın birinci bölümde özetlenen uluslararası standart ve ilkelere dayanmaktadır. 1975 yılına kadar Maliye Bakan lı ı tarafından derlenen Türkiye'nin ödemeler dengesi istatistiklerini 1975 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) derlemeye ba lamı tır. Ödemeler dengesi istatistiklerinin ba lıca kaynaklarını;

- TCMB ve Türkiye'de yerle ik bankaların dövizli i lem raporları,
- Türkiye statistik Kurumu (TÜ K) tarafından yayınlanan dı ticaret istatistikleri,
- TÜ K' ten sa lanan mal ticaretine ili kin navlun ve sigorta gelir ve giderleri,
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlı ı, TÜ K, T.C. Merkez Bank ası tarafından yürütülen anketler,
- Kurulu lardan do rudan sa lanan veriler,
- Yurtdı ında yerle ik ki ilerin portföy yatırımlarına ili kin olarak saklama hizmeti veren bankalardan sa lanan stok veriler,
- Do rudan yatırım anketleri,

— Yazılı ve görsel basın oluşturmaktadır.

T.C. Merkez Bankası ve Türkiye’de yerleşik bankaların dövizli işlem kayıtları, işlem mahiyetlerine göre belirlenen yaklaşık 600 istatistik kodu esas alınarak aylık olarak elektronik ortamda raporlanmaktadır. Bu kaynak, çoğunlukla Finans Hesaplarının derlenmesinde kullanılmaktadır.

Cari İşlemler Hesabı’nda yer alan önemli kalemlerin veri kaynağı TÜİK’tir. TÜİK tarafından derlenen ihracat ve ithalat verileri dış ticaret rakamlarını oluşturmakta, ayrıca, ihracat ve ithalatın ödemeler kriterlerinden ticari kredilerin belirlenmesinde yararlanılmaktadır. Mal ticaretine ilişkin navlun ve sigorta bedelleri yine TÜİK tarafından aylık olarak gerçekleştirilen çalışmadan sağlanmaktadır. Bavul ticareti ile turizm gelir ve giderleri TÜİK tarafından yürütölen anketlerden elde edilmektedir.

3.1.1. Dış Ticaret Dengesi

Dış Ticaret, malların ve sermayenin ulusal sınırların dışına akışıyla ilgilidir. İhracat ve ithalat olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. İhracat, üretimi gerçekleştirilen bir malın o ülkenin mevzuatına uygun bir şekilde başka bir ülkeye gönderilip, bedelinin yurda getirilmesidir. İthalat ise, bir malın bedelinin ödenerek yurda getirilmesidir. İhracatta para akışı içeri, mal akışı dışarıdır.

Dış ticaret bir ülkenin ekonomik durumunun değerlendirilebilmesi için önemli göstergelerden bir tanesidir. Ülkenin ekonomik politikalarının belirlenmesinde, devletin ve işletmelerin gelecekte yapacakları yatırımlarda, doğru karar verilmesinde ithalat ve ihracat verileri önemli yer tutmaktadır. Ayrıca, ödemeler dengesinin oluşturulması için ülkelerin dış ticaretini hesaplamak zorundadırlar. Dış ticaret verileri her kesim tarafından kullanılmakta, ayrıca ulusal hesap sisteminde de ihtiyaç duyulmaktadır.⁸⁷

⁸⁷ TÜİK, “Dış Ticaret istatistikleri”, (Çevrimiçi) <http://www.die.gov.tr/konular/disTicaret01.htm>, (Erişim Tarihi: 23.07.2008).

Dı ticaret verileri için TÜ K tarafından yayımlanan “Özel Ticaret” sistemine göre saptanan dı ticaret istatistikleri, uyarlama kalemi aracılı ıyla, TÜ K’ten ayrıca temin edilen serbest bölge verileriyle “Genel Ticaret” sistemine dönü türülmektedir. Malların gümrükten geçi leri sırasında kayıt altına alınması, kayıt zamanı açısından ödemeler dengesi istatistiklerinin mülkiyet de i imi ilkesiyle de uyumlu olmaktadır.

TÜ K tarafından ihracat verileri f.o.b. (sigorta ve navlun hariç mal bedeli), ithalat verileri ise c.i.f (sigorta ve navlun dâhil mal bedeli) baz ın da parasal olmayan altın ticaretini de içermek üzere yayımlanmaktadır. hracat ve ithalat rakamlarının içindeki altın verileri ve ihracat rakamlarının içindeki limanlarda sa lanan yakıt ve kumanya verileri, “Uyarlama: Di er Mallar” kalemlerinde; c.i.f. olarak de erlendirilen ithalat rakamlarının içindeki navlun ve sigorta ise “Uyarlama: Navlun ve Sigorta” kaleminde gösterilerek dü ülmektedir. Böylece altın verileri ile limanlarda sa lanan mallar verileri ayrı bir yerde gösterilmek üzere sırasıyla “Parasal Olmayan Altın” ve “Limanlarda Sa lanan Mallar” kalemlerine aktarılmakta; c.i.f. de erde yayınlanan ithalat verileri ise f.o.b. de ere dönü türülerek sadece mal bedelini yansıtmaktadır.⁸⁸

Sovyetler Birli i’nin da ılmasından sonra kurulan ülkelerden ve son yıllarda Do u Avrupa ülkelerinden gelen yabancı ziyaretçilerin yurtdı nda satmak üzere Türkiye’den satın aldıkları ve yolcu beraberli olarak tanımlanan mallar dı ticaret istatistikleri içerisinde yer almamaktadır. Türkiye için önemli bir döviz kayna ı haline gelen ve “Bavul Ticareti” olarak adlandırılan bu ihracatın de eri, TÜ K tarafından bavul ticaretini yapan ki ilerinki çıktı yaptı ı kara, hava ve deniz gümrük kapılarında, üçer aylık dönemlerde gerçekleştirilen “Bavul Ticareti Anketi” yoluyla saptanmaktadır.

3.1.2. Hizmetler Dengesi

Hizmetler dengesinde, ülkelerle yapılan hizmet ihracatı ve ithalatı yer alır. Bu hesapta turizm, ta imacılık, navlun, sigortacılık, in aat ve finansal hizmetler görünmeyen i lemler dengesi (Hizmetler Dengesi) hesabına kaydedilir. Ta imacılık,

⁸⁸ TCMB, Ödemeler..., a.g.e., s. 14.

mal ticaretine ilişkin taşımacılık verilerini içeren “Navlun” kalemi ile uluslararası yolcu ve bagaj taşımacılık istatistiklerini içeren “Dışer Taşımacılık” kaleminden oluşmaktadır.

Navlun hizmeti bir ekonomide yerleşik kişiler tarafından verildiği gibi yurtdışında yerleşik kişiler tarafından da sağlanabilmektedir. Ancak ödemeler dengesi istatistiklerinde yer alan navlun hizmetlerinde, ihracat malları için yurtiçinde yerleşik kişilerce gerçekleştirilen taşıma bedelleri gelir olarak; ithalat mallarında ise yurtdışında yerleşik kişilerce gerçekleştirilen taşıma bedelleri gider olarak kaydedilir. Söz konusu veriler, TÜİK tarafından aylık olarak yapılan çalı mayla gümrük beyanname formlarıyla birlikte düzenlenen faturalardan elde edilen bilgiler çerçevesinde hesaplanmaktadır. Dışer taşımacılık kalemi ise taşımacılık şirketlerinden sağlanan bilgilerden elde edilmektedir.

Turizm gelirleri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK ve TCMB'nin ortak çalışması kapsamında, TÜİK tarafından yürütülen “Çıkı Yapan Ziyaretçiler Anketi”nden elde edilmektedir. Anket çalışmasında ülkemizi ziyaret ederek yurtdışına çıkı yapan yabancılar ile ödemeler dengesi metodolojisi çerçevesinde yurtdışında yerleşik sayılan vatandaşların Türkiye’de yaptıkları turizm harcamalarının saptanması amaçlanmaktadır. Anketler, çıkı yollarına göre hudut kapılarında milliyet bazında üçer aylık dönemleri kapsayacak şekilde yılda dört dönem olmak üzere yapılmaktadır. Anket sonucunda yabancı ziyaretçiler için milliyet bazında, geceleme yapanlar ile günübirlikçiler ayrımlarına göre ve turla gelenlerin tura ödedikleri bedellerin Türkiye’de kalan kısımları da değerlendirilerek elde edilen ortalama harcamalar; ilgili döneme ait Emniyet Genel Müdürlüğü kayıtlarından sağlanan kişi sayılarıyla genişletilmektedir.⁸⁹

Aynı şekilde, yurtdışındaki yerleşik Türk vatandaşların anketten elde edilen ortalama harcamaları, kişi sayısının saptanması için gerçekleştirilen anket sonuçları ile genişletilmektedir.

⁸⁹ a.g.e., s. 15-16.

Turizm giderleri ise yine TÜK tarafından yürütülmekte olan “Vatandaş Giriş Anketi” sonuçlarından elde edilmektedir. Üçer aylık dönemler itibariyle yapılan anket çalışmasında, yurtdışı ülkeleri ziyaret edip ülkemize giriş yapan yurtdışında yerleşik kişilerin yurtdışında yaptıkları harcamaların saptanması amaçlanmaktadır.

Yurtdışında yerleşik işletmelerinin yurtdışında gerçekleştirdikleri işletmelerine ilişkin gelirler banka raporlarından elde edilmektedir.

Navlun sigortası dışında yurtdışında yerleşik kişilerle gerçekleştirilen diğer sigorta ve reasürans işlemlerine ilişkin veriler, Türkiye’de yerleşik sigorta ve reasürans şirketlerinden doğrudan elde edilmektedir. Navlun sigortası ise (yine navlun hesaplamasında olduğu gibi) TÜK tarafından aylık olarak yapılan çalışmayla gümrük beyanname formlarıyla birlikte düzenlenen faturalardan elde edilen bilgiler çerçevesinde hesaplanmaktadır.

Finansal hizmetler yerleşikler ile yerleşik olmayanlar arasında gerçekleştirilen, sigortacılık kuruluşları ve emeklilik fonları hariç finansal aracılık ve yardımcı hizmetleri kapsamaktadır. Yurtdışında yerleşik bankaların finansal hizmet işlemler nedeniyle yurtdışında yerleşik kişilerden aldığı veya ödediği komisyon ve benzeri gelir ve giderler bu kalemde yer almaktadır. Veriler banka raporlarından elde edilmektedir.

Yurtdışında yerleşik kişilerle gerçekleştirilen mal ticareti nedeniyle sağlanan veya ödenen komisyon ve benzeri gelir ve giderler bu kaleme kaydedilmektedir. Veriler banka raporlarından elde edilmektedir. Diplomatik, hükümet dışı teklif hizmet gelir ve giderleri yine Hizmetler dengesi içerisinde yer almaktadır. Veriler TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir. Bunların yanında, Posta ve kurye, telekomünikasyon, haber ajansı hizmetleri, telif hakkı ve lisans ücretleri, imtiyaz haklarına ilişkin hizmetler yer almaktadır. Telekomünikasyon ve haber ajansları hizmetleri verileri ilgili işletmelerden, diğer veriler ise TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir.

3.1.3. Gelir Dengesi

Gelir dengesini ücret ödemeleri ve yatırım geliri kalemleri oluşturmaktadır. Ücret ödemeleri kalemine Türkiye’de çalışmakta olan yabancıların elde ettikleri ücretler kaydedilmektedir. Ücret ödemeleri verisi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çalışma izni verilen yabancı sayısı esas alınarak hesaplanmaktadır.⁹⁰

Yatırım geliri kaleminde yurtdışında yapılan doğrudan yatırımlardan elde edilen kârlar “Gelir” olarak, yurtiçinde yapılan doğrudan yatırımlar nedeniyle yurtdışına yapılan kâr transferleri “Gider” olarak kaydedilmektedir. “Gider” kaleminde dağıtılan kârların yanı sıra kârın sermayeye katılımı da yer almaktadır. Dağıtılan kârlar banka raporlarından; sermayeye katılan dağıtılmayan kârlar ise yıllık olarak yapılan “Doğrudan Yatırım Anketi”nden elde edilmektedir.

Portföy yatırım geliri, doğrudan yatırım amacı dışında gerçekleştirilen hisse ile tahvil ve bono şeklindeki borç senetleri yatırımlarının gelirlerinden oluşmaktadır. TCMB ve bankaların sahip oldukları menkul kıymetlerin kâr ve zararları, kârların yurtdışında ihraç edilmiş menkul kıymet varlıklarına ilişkin gelirleri ile Hazine Müsteşarlığı ve bankaların yurtdışında ihraç ettikleri menkul kıymetlere ilişkin giderler bu kaleme kaydedilmektedir. Bu veriler, TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir.

Bu hesap içinde yer alan diğer yatırım gelirleri ise mevduat, kredi ve ticari kredilere ait faiz gelir ve giderleridir. Veri kaynağı, TCMB ve bankaların ayrıntılı raporlarıdır.

3.1.4. Cari Transferler

Cari Transferler, “Genel Hükümet” ve “Diğer Sektörler” kalemlerinden oluşmaktadır. Genel hükümet kaleminde uluslararası hibeler, yabancı ve Türk elçilik ve konsolosluklarının yaptıkları işlemler nedeniyle sağladıkları gelirler, yurtdışında

⁹⁰ a.g.e., s. 18.

yerle ik vatanda larımızın bedelli askerlik için ödedi i tutarlar i zlenmektedir. Bu veriler, TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir.

Di er sektörler kalemi içinde yer alan i çi gelirleri, yurtdı nda yerle ik vatanda lar tarafından Türkiye'deki bankalar aracılı ıyla yakınlarına havale olarak gönderilen TL kar ılı ı alı ı yapılan tutarlardan olu maktadır. Bankalar nezdinde ki hesaplarına gönderdikleri tutarlar ise “Finans Hesapları” altında “Mevduatlar” kalemine kaydedilmektedir. Bu veriler banka raporlarından elde edilmektedir. Sigorta hizmetlerine kaydedilen sigorta i lemlerinden elde edilen prim ve tazminatlar ile ödenen prim ve tazminatların netle tirilmesinden olu an veriler bu kaleme kaydedilmektedir.

3.2. Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü ve Cari lemler Dengesi

Türkiye ekonomisi 1923 yılından günümüze gelene kadar çok önemli sorunlarla kar ı ka ıya kalmı tır. Bu sorunları bazen ufak sıyrıklarla atlatabilmi bazen de büyük yaralar alarak geçi tirmi tir.

1980 yılına kadar ço u zaman kendi kendine yetebilen bir ekonomi görüntüsü çizen Türkiye ekonomisi, 1980 yılından sonra büyük bir de i im içerisine girmi tir. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestle mesi ile birlikte dı dünya ile hızlı bir entegrasyon a masına geçilmi , Fakat bu hızlı entegrasyon Türkiye ekonomisi için pek iyi olmamı tır. 1990'lardan ba layan dı borç sarmalı katlanarak günümüze kadar gelmi tir. Ya anan bu olumsuzlukları ve genel yapıyı daha iyi ortaya koyabilmek için 1980 öncesi ve sonrası ekonomik yapının incelenmesinde fayda vardır.

3.2. 1980 Öncesi Dönemin ncelenmesi

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinden sınaî mallar ithal edip tarımsal ürünler ihraç eden, uzun sava lar sebebiyle üretimde büyük gerilemeye maruz kalmı bir çevre ekonomisi devralmı tı. 1923–1929 yıllarında uygulanan iktisat politikaları kısmen Lozan Antla masının hükümleri altında, kısmen de ekonomiyi canlandırma

gayreti altında ekillendi. Bu dönemin iktisat politikaları liberal e ilimliydi. Özel sektörün geli mesini destekleyici ve yabancı sermayeye davetkârdı. ⁹¹

3.2.1.1. Cumhuriyet Dönemi (1923–1929)

Bu tarihlerde iktisat politikası ile ilgili kararları uygulamak amacıyla bir dizi düzenleme yapılmı tır. Ancak bütün çabalara ra men ülke arzu edilen düzeyde hızlı bir sanayile me atılımı gösterememi tir. Bunun nedeni altyapı, sermaye, giri imci ve teknik eleman yetersizli idir. Yabancıların belirsizlik nedeniyle yeni yatırımlara gitmemesi ve gayrı Müslim azınlıkların ülkeyi terk etmesi sınaî üretimi olumsuz etkileyen di er nedenlerdir. Devletin sanayiye yatırım yapma e ilimi vardır, ancak yetersiz kamu sermayesinin önemli bir bölümü demiryolu yapımı ve yabancıların elindeki demiryollarının satın alınmasında kullanılmı tır. Milli iktisat anlayı ı içerisinde sermayenin yerli ellerde toplanması istenmektedir. ⁹²

Lozan Antlaşması be yıllı ına gümrük politikasını kısıtlamı , dönem boyunca dı ticaret bilançosu açık vermi tir. Uzun vadeli sermaye giri leri ancak dı arıya faiz ve temettü ödemelerini kar ıladı ndan, açıklar kısa vadeli borçlanma ile kar ılanmı tır. Lozan Antlaşması ayrıca yerli mallarla ithal mallara uygulanan satı ve tüketim vergi oranlarının aynı olmasını öngörüyordu. Ancak devlet tekellerinin uygulayacakları fiyatlara kısıtlama yoktu. Cumhuriyet hükümetleri bundan yararlanarak devlet tekelleri kurup bunları imtiyazlı yerli ve yabancı irketlere devretmek suretiyle bazı sektörleri koruma altına almı tı r.

Cumhuriyet, tarımda iltizam yoluyla toplanan a ar vergisini kaldırmı tı. Bunun yol açtı ı vergi kaybını dolaylı vergi oranlarını arttırarak kar ıladı. A arın kaldırılması köylüyü rahatlattı ı gibi Osmanlı merkezi vergisel üretim tarzının son kalıntısını da tasfiye etti.

Ekonomi bilimini daima ihmal etmi Osmanlı döneminin son yıllarına do ru bir iki kere deneme bakımından hazırlanan Milli Gelir Hesapları, tamamen varsayım

⁹¹ Mustafa Özer, **Türkiye Ekonomisi**, Eski ehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 8.

⁹² Nadir Ero lu, “Türkiye’de ktisat Politikalarının Geli imi”, (Çevrimiçi) http://www.geocities.com/ceteris_tr/n_eroğlu.doc, (Eri im Tarihi: 17.03.2009), s. 2.

kurallarına dayanıyordu, ülke ekonomisi analizleri, yeterli bilimsel verileri kapsamıyordu. Ülkenin geleceği, bugünkü durumu ve dünya ekonomisinin ileriye dönük analizleri için son derece önem taşıyan milli gelir hesaplarının hazırlanmasına Türkiye ekonomisinin darmadağın ve geliri olmayan 1929 yıllarında başlanması (Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan altı yıl sonra) Türkiye Ekonomisi'nin en büyük reformlarından birisi olmuştur.⁹³

1923–29 döneminde milli gelirin yıllık ortalama artışı oranı %9 oldu. Yatırımların milli hâsılaya oranı ortalama %9 seviyesinde kaldı. Sanayinin GSMH'deki payı %11 idi. 1927'de gıda, deri ve dokuma sanayilerinin imalat sanayi içindeki payı %87 idi. 1923–29 dönemi savaşlarla tüketimci bir ekonominin Lozan'ın kısıtlamaları altında yaraları sarıldı yıllardı. Bu dönemde ekonominin tarımsal ve hammadde ihracatçısı ve sınıfat mamul ithalatçı yapısı, yani sınıfat mamullerde dışa bağımlılığı sürmüştür.

3.2.1.2. Korumacı-Devletçi Sanayileme (1930–1939)

1930–1946 dönemi Devletçilik dönemi olarak anılmaktadır. Devletçiliğin, tamamen devrin ekonomik koşullarının dayatması sonucu ortaya çıkmış bir politika olduğu, mevcut sisteme kesinlikle, bir alternatif oluşturmayacağı yetkili kaynaklarca defalarca belirtilmiştir. Amaç, devlet eliyle işletmeler kurup işletmek, bir süre sonra bu işletmeleri özel kesime devretmektir. Devlet I. ve II. Sanayi Planları dâhilinde bu girişimi başarıyla başlatmış ve sürdürmüştür. Her ne kadar bu planlar yapılırken Sovyetler Birliği'nden uzmanlar getirilmiş olsa da Sovyetler'dekinden andıran bir sistem de işi iklinin öngörülmediği yetkili kaynaklardan ifade edilmiştir.⁹⁴

1929 yılında dünya sisteminin merkez ülkelerinde büyük bir iktisadi buhran ve daralma yaşanmıştır. 1929'da aynı zamanda Lozan Antlaşmasının iktisat politikasını kısıtlayan bazı hükümlerinin baskılarını azalttı. 1929'da merkez ülkelerinin ithalatı azalınca diğer çevre ülkeleri gibi Türkiye'nin de ihrac ettiği ürünlerin fiyatları azaldı ve ithalat kapasitesi daraldı. Uluslararası sermaye

⁹³ Esat Çelebi, "Atatürk'ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923 -2002)", *Doğru Üniversitesi Dergisi*, S. 5, 2002, s. 23.

⁹⁴ İsmail Yılmaz, "1923'ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tavsiyesine", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XXII, S. 213, 2008, s. 34.

hareketlerinin azalması da borçlanmayı zorla tırdı. Bu durumda Latin Amerika'daki çevre ülkeleri gibi Türkiye de buhranın ekonomi üzerindeki etkilerini azaltmak için ithalatı kontrol etmeye ve ithal ikameci sanayilemeye yöneldi. 1929–31 yıllarında dış ticaret kontrolü uygulandı. 1930'da Merkez Bankası kuruldu ve kambiyo i lemlerini kontrol altına aldı. 1930'lu yıllarda Osmanlı döneminden kalan bazı yabancı yatırımlar ulusalla tırıldı.

1933'te Be Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya ba landı. Plan çerçevesinde kurulan sanayiler sayesinde ülke üç beyazda (dokuma, un ve eker) dı a ba ımlılıktan kurtuldu. Sanayinin milli hâsıladaki payı 1929'da %10'dan 1939'da %18'e yükseldi. Sanayilemede yabancı kredi kullanıldı. Ancak sanayileme ithalâtın kontrolü sayesinde, 1938 hariç, dış ticaret fazlası ile yürütü ldü. 1930–39 yıllarında milli gelirin ortalama yıllık artışı oranı %6 oldu, ancak 1933–39 arasında ortalama %9'a yükseldi. Bu yüksek artış oranı, 1923–29 dönemine kıyasla tarımsal üretim artışının yavaşlamasına rağmen gerçekleşti.

1930–1939 yılları genel olarak değerlendirildi inde, dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardı ve sanayileme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunu da mümkün olduğu kadar dışı kapalı bir iktisat politikası içinde ve kamunun sanayileme ebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirmişti.⁹⁵

3.2.1.3. İkinci Dünya Harbi Yılları (1940–1945)

İkinci Dünya Harbine katılmamakla beraber Türkiye, sınırına kadar ulaşan savaşın ağır iktisadi etkilerine maruz kalmıştır. Erkeklerin silâh altına alınması üretimi azaltmış, bu da üretiminde %50'ye yakın azalma olmuştur. 1940-41'de ithalât, 1938–39 dönemine göre yarı yarıya azalmıştır. Hükümet, kısılan arzın talebe tahsisi ile mücadele olmaya mecbur olmuş, sanayileme programını askıya almak zorunda kalmıştır. 1940'ta çıkarılan Milli Koruma Kanunu'na dayanarak hükümet, çalışma süresini uzatmak, özel işletmelere geçici olarak el koymak ithalatta ve iç

⁹⁵ Ero lu, a.g.e., s. 3.

ticarete fiyatlara azami sınırlar ve ihracatta fiyatlara asgari sınırlar koymak ve temel ihtiyaç mallarını vesikayla da tutmak gibi tedbirler uyguladı.

Dönemin tümü dikkate alındığında temel ve ara malların dağıtımının devlet eliyle yapıldığı; resmen özel ticarete bırakılan alanlarda ise Milli Korunma Kanunu'nun öngördüğü polisiye tedbirlerinin ve fiyat kontrollerinin uygulandığı söylenebilir. Varlık vergisinin de aynı doğrultuda uygulandığı belirtilmelidir. Ancak savaş ekonomisinin gerektirdiği koşullar içinde bu önlemlerin kaçınılmaz olmakla birlikte, karaborsa, vurgun ve spekülasyon ortamını da beraberinde getirdiği, bu ortam, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde önemli bir sermaye birikimi rejimine de yol açtığı söylenebilir.

1940-41'de uygulanan fiyat denetimleri 1942'de gevşetildince 1942 ve 1943'te fiyatlar genel düzeyi %90 ve %75 yükseldi. Devlet 1942'de fiyat artışlarının sınırlanması için olağanüstü ticari kazançları hedefleyen Varlık Vergisi denilen bir kerelik bir servet vergisi aldı. 1944-46 yıllarında da Toprak Mahsulleri Vergisi ile tarımsal gelirleri vergilendirdi. 1940-45 yıllarında hem sınıt üretimini hem de tarımsal üretimin gerilemesi sonucu milli hâsıla %6 azaldı. Bu dönemde yatırımların milli hâsılaya oranı ortalama %8'de kaldı.

3.2.1.4. Liberal Politikalarla Entegrasyon (1946-1953)

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada ve uluslararası ilişkilerde köklü değişiklikler olurken iktisat biliminde Keynesgil yaklaşımın uygulamaya yansımalarıyla Batı ülkeleri ekonomik darboğazları kısa sürede aşıyorlardı. Özellikle yurtiçi efektif talep ve toplam harcama düzeyini yükselterek istikrar ve istikrar içinde büyüme sürecine girerek refahlarını arttırmışlardı. Bu önemli sonucu eski alışkanlıkları olan emperyalist ve sömürgeci devletler kalmadan sağlamışlardı. Batı Avrupa ülkeleri bu başarıya devletin yol göstericiliği ve düzenleyiciliği görevini üstlenmesiyle ulaşmıştı. Örneğin Fransa iktisat biliminde yol gösterici planlama uygulamasının ilk örneğini vererek 1947-53 yıllarını kapsayan ve hazırlayıcısı J. Monnet'in adını taşıyan "Monnet Planı"nu uygulamaya koydu. Amacı ekonominin makro dengelerini korumak ve gerekli yönlendirici önlemleri tüm çıkar çevreleriyle birlikte yaparak zamanında almaktı. Böylece liberal

kapitalizmin yerini (ulusal ekonomide) müdahaleci kapitalizm almı oldu. ⁹⁶ 1950’li yılların sonuna gelindi inde komünist Avrupa ülkeleri dı ında Fransa, Hollanda, Belçika dı ında makro düzeyde hazırlanmı yol gösterici uygulanmaktaydı. İngiltere’de 1946’da ba landı fakat 1951’de vazgeçildi. Ancak 1961’den itibaren yeniden uygulamaya konuldu.

Türkiye’de ise 1946–53 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti iktidarları, di er çevre ülkelerinden farklı bir yönelime girerek, 1930’lardan beri uygulanan devletçi planlı sanayile me siyasetinden uzakla tı. 1946’da hazırlanan yeni bir Be Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya konmadı. Türkiye 1946’da 100 milyon dolara yakın dı ticaret fazlası vermi ti. Döviz rezervi 250 milyon dolar olup 1946 ithalatının iki katından fazlaydı. Buna ra men Türkiye, 1946’da doların kurunu 1,28 liradan 2,80 liraya çıkaran bir Devalüasyon yaptı ve gümrük vergisi dı ında ithalatı kontrol eden kısıtlamaları gev etmeye ba ladı. 1947’de ihracat sabit kalırken, ithalat %100 arttı ve Türkiye’nin müzmin dı ticaret açığı dönemi ba ladı. Dı ticaret açıkları ABD’den yardımlarla ve dı kredilerle kar ıldı. Bu dönemde hükümetler yabancı sermaye yatırımları üzerindeki kontrolü gev eterek bir dizi yeni kanunla yabancı sermaye yatırımlarını te vik etmeye ba ladı. ⁹⁷

1946–53 yıllarında sava yıllarının yol açtığı iktisadi gerilemenin telafi edilmesiyle sınaî ve özellikle tarımsal üretim hızla arttı. Traktör kullanım ı yaygınla tı ve ekilen alan geni ledi. Sabit fiyatlarla GSY H 1939’daki seviyesini 1948’de a tı. Yatırımların milli hâsılaya oranı bu yıllarda ortalama % 11’de kaldı. Tarımsal geni lemenin de etkisiyle milli hâsıladaki payı 1953’te % 14’e dü tü.

3.2.1.5. Dı Ticarete Kontrole Dönü (1954–1961)

1954–61 yılları arasında II. Dünya Sava mının ardından uygulanan serbest ticaret politikaları terk edilmi ve ihraç mallarına yönelik talebin dü mesi ve ithalat için kullanılabilir dı kaynakların yetersizli i nedeniyle ithalatta önemli boyutta kısıtlamalar yapılmı tır. Sava sonrası dönemde serbest ticaret ortamında dı

⁹⁶ Akademiktisat, “Türkiye Ekonomisinin 1946–1953 Döneminde Uluslararası Ekonomiye Farklı Bi r Eklemlenme Denemesi” (Çevrimiçi) http://www.akademiktisat.net/calisma/tr_iktisat_genel/1946_1953_tr_ekonomi_fihan.htm, (Eri im Tarihi: 24.03.2009).

⁹⁷ Özer, a.g.e., s. 10.

dengenin sağlanamayacağı görülünce, dış ticarete kontrollü bir rejim uygulanmaya başlandı ve tüketim malları ithalatındaki düşüşlerin devlet eliyle gerçekleştirilen yatırımlar ve ithal ikameci politikalarla karşılanması amaçlanmıştır. Bu dönemde söz konusu politika değişikliğinin öncesinde toplam ithalatın %20-25'ini oluşturan tüketim malları ithalatı %10'un altına düşmüştür.⁹⁸

Liberal dış ticaret rejiminin etkisiyle dış ticaret açığı 1946'dan itibaren arttı ve 1951'de 88 milyon ABD dolarından 1952'de 193 milyon ABD dolarına yükseldi. IMF bu açığı kapatmaya yardım etmesi olarak Devalüasyona ekonomiyi daraltıcı tedbirlere ve dış ticareti serbestleştirmeye devam etmesi hususunda hükümete baskı yaptı. Ancak hükümet 1953 ve 1954'te çıkardığı kararnamelerle Milli Korunma Kanununu tekrar yürürlüğe koydu, fiyat ve piyasa kontrollerini canlandırdı, ithal ikameci yatırımları arttırdı, köylünün ürünlerini destekledi. Hükümetin ithalatı kontrol altına alması sayesinde tüketim mallarının ithalatındaki payı %11'in altına düştü. Dış ticaret açığı da azaldı. Yatırımların milli hâsılaya oranı ortalama %14'e yükseldi. Bu yıllarda ithalat zorlukları, özel sektörü dokuma sanayi gibi alanlarda yatırım yapmaya teşvik etti.⁹⁹

ithal ikameci sanayilemenin uygulandığı, dönemin ikinci yarısında da enflasyon oranı düşürülemedi, dış ticaret açıkları kapatılamamıştır. 1958 yılına doğru Avrupa İktisadi Birliği Teşkilatı dış yardımların gereken düzeyde sürdürülebilmesi için bir istikrar programının uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye dış yardımların kesilmesini göze alamadığından 4 Ağustos 1958'de istikrar programını uygulamaya koymuştur. Programla Devalüasyon yapılmış, dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş, para arzı kontrol altına alınmış, KİT ürünlerinin fiyatları yükseltilmiştir. Ancak bu yıllarda Devalüasyon ve KİT fiyatlarının yükseltilmesi fiyatlar genel seviyesinin hızla yükselmesine yol açmış, fiyat artırımları 1959 yılında da devam etmiştir. Sonuç olarak 1958 istikrar programı da

⁹⁸ Murat Taşkın, "1923 – 2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları", (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/murat.doc>, (Erişim Tarihi: 11.03.2009), s. 7.

⁹⁹ Özer, a.g.e., s. 10.

enflasyonu önlemede ve ödemeler dengesi açıklarını gidermede başarılı olamamı ve 1959 yılında ekonomide bir durgunluk baş göstermiştir. ¹⁰⁰

Bu dönemde GSYİH yılda ortalama %4.4 arttı. Tarımın makineleşmesi, ulaşımda karayollarının ön geçmesi ve tedrici sanayileleşme sonucu Türkiye ekonomisinde üretim daha büyük ölçüde ithal girdilerine bağımlı hale ve milli hâsıla katkı oranı da dış kaynaklara bağımlı duruma geldi.

3.2.1.6. Planlı ithal ikameci Sanayileşme (1961–1979)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok çevre ülkenin uyguladığı ithal ikameci sanayileşme stratejisine Türkiye 1961'de başladı. 1963'ten itibaren uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planları, kamu yatırımlarını uzun vadeli hedeflere göre düzenlemekte, özel yatırımları da (yurtdışı rekabetten koruma gibi) çeşitli teşviklerle plan hedefleri doğrultusunda yönlendirmekteydi. Devlet düşük düzeylerde belirlediği banka faiz hadleriyle yatırım oranını yükseltmeyi hedefliyordu. Bu politikalar sonucunda dayanıklı tüketim malları sanayisi gelişti. Yeni sanayiler ithal edilen parçaların montajı ile başladı, yerli üretilen parçaların oranı zamanla arttırıldı. Ancak en kritik parçalarda ve üretim teknolojisinde dışa bağımlılık sürdü. İç piyasalara dönük üretim yapan bu sanayiler, iç piyasanın sınırları sebebiyle optimal ölçüde ulaşamama ve maliyetleri düşürmemeye, yabancı rakip malların kalitesini tutturamama ve bu nedenlerle ihracata açılmama gibi sorunlardan kurtulamadı. ¹⁰¹

Kurulan sanayiler Türkiye'de dayanıklı tüketim malı kullanımını yaygınlaştırdı. İç tüketime dönük sanayileşmenin sürmesi halk kitlelerinin alım gücünün artmasına bağlı oldu. Bu dönemde grevli toplu sözleşme düzeni, KİT'lerde yüksek ücret politikası, tarımsal fiyat destekleme politikası, sosyal güvenlik sistemini geliştirme siyaseti sanayileşme stratejisinin tamamlayıcı unsurlarıydı. Kamu kesiminde metalurji, petrokimya ve inşaat malzemeleri gibi temel ara mallarında ithalatı ikame eden sanayiler kuruldu. Ancak Türkiye yatırım mallarının ithal ikamesinde yol alamadı. İthal ikamesini yatırım mallarına ve

¹⁰⁰ Eroğlu, a.g.e., s. 6.

¹⁰¹ Özer, a.g.e., s. 11.

teknolojik içerikli girdilere kadar götürecektir ve ekonominin sınıflar arası mallarında ithalata bağımlılığını azaltacak siyasi irade olacaktır.

Planlı dönemin dış ticaret politikaları ve ithal ikameci sanayileme politikaları ile ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla çeşitli ürünlerin ülkeye girişi yasaklanmıştır. Söz konusu yasaklamalarla bir taraftan dış ticaret açıklarının azaltılması diğer taraftan sanayilemenin özendirilerek hızlandırılması beklenmekteydi. İthal ikamesi doğrultusunda yerli sanayiye özendirmek amacıyla; yatırım indirimleri, gümrük muafiyetleri, yatırım malları ithalatına tanınan kolaylıklar, sanayiye ucuz ve uygun vadeli krediler, sanayi ürünleri ihracatına vergi iadesi getirilmesi, ihracata yönelik sanayilere proje safhasında döviz tahsisi, yatırımlarda yerli sanayi ürünü kullanımının teşvik edilmesi ve benzeri birçok destekler sağlanmıştır. Ancak ihracata yönelik sanayilere ek kolaylıklar sağlanması yoluyla üretimi ihracata yönlendirmek istense de, dış rekabete karşı korunan hazır bir iç pazarın cazibesi kapsamında üretimin dışarıya yönlendirilmesi mümkün olmamıştır. Diğer taraftan ithal ikameci politikalardan beklenenin aksine, ithal ikameci sanayilerin dış bağımlılığı sebebiyle ithalat önemli oranda artmış, ihracatta önemli bir gelişme olmayınca da dış açık büyük çapta genelleşmiş ve ödemeler dengesi sürekli açık vermiştir. 1965'lerden 1980'lere gelindiğinde ithalatın GSYH'ye oranı önemli ölçüde artarken, söz konusu oran ihracat için de önemli hatta düşmüştür. Ayrıca bu dönemde dış ticaret hadleri de sürekli olarak Türkiye'nin aleyhine gelişmiştir.¹⁰²

Yatırım mallarında ve teknolojik içerikli bazı temel girdilerde dış bağımlılık sürdürüldüğü için, ithal ikameci sanayileme Türkiye'nin ithalat ihtiyaçlarını azaltarak dış ödemeler dengesini rahatlatmadı. Türkiye'nin ihracatında sınıflar mamullerinin payı tedricen 1970'lerde %30'a ulaştı, ancak ihracatta tarımsal ürünlerin ağırlığı devam etti. Cari işlemler açığı, uluslararası ortamın mümkün kıldığı resmi kaynaklı ve ucuz yabancı kredilerle, dış yardımlarla ve Avrupa'da sayıları artmaya başlayan Türk işçilerin transferleri ile karşılanabildiğinden Türkiye, ihracatı zorlama yönünde bir baskı ile karşılaşmadı. 1961-76 döneminde yatırımların milli hâsıla oranı %17'yi buldu ve GSYH yılda ortalama %7 arttı.

¹⁰² Taşkın, a.g.e., s. 8.

1973'te Petrol hiraç Eden Ùlkeler Te kilatı 'nın (OPEC) petrol fiyatlarına yaptı ı büyük zamlarla uluslararası alan da iktisadi daralma ba ladı. 1977'ye kadar Türkiye di er çevre ùlkeler gibi, sanayile me politikasını borçlanarak sürdürdü. 1977'de Türkiye'nin dı kredi bulma imkânı kalmadı. Hükümet, IMF'nin yurtiçi talebi daraltacak ve ihracatı arttıracak telkinlerine direndi, ithalat tıkanm asının etkilerini fiyat kontrolleri ile önlemeye çalı tı, Devalüasyonlar yaptı. Dı ödemeler bunalımının faturasının kime yansıyaca ı üzerine ba gösteren toplumsal mücadele sonucu enflasyon oranı yükseldi.¹⁰³

1970'lerin sonlarında kapitalist blok ile sosy alist blok arasında rekabet kalmamı tı. Kapitalist dünya sisteminin merkez ùlkelerinde yeni liberal iktidarlar tam istihdam ve sosyal devlet politikalarını terk etmeye ba ladı. Merkez ùlkeleri çevre ùlkelerinin yurt içi talebe dönük sanayile mesine artık mü samaha etmek ihtiyacını da duymuyordu. Türkiye 1980'den itibaren askeri rejim altında ithal ikameci sanayile me stratejisine son verdi. Çevre ùlkeleri içerisinde dı borç bunalımına girerek Dünya Bankasının Yapısal Uyum Programını uygulayan ilk ùlkelerden biri Türkiye oldu.

3.2.2. 1980 Sonrası Dönemin ncelenmesi

1970'lerde artan petrol fiyatlarının Dünya ekonomisini bunalıma sürükledi i bir dönemde, kısa dönemli borçlanmalarla büyüyen ve ithalatı artmaya devam eden Türk ekonomisinin, 1977'de dı dengeleri büyük çapta bozulmu tur. 1977'de ihracat önemli oranda gerilerken, ithalat %13 artmı , böylece dı ticaret açı ı 4 milyar doları a arken, ihracatın ithalatı kar ılama oranı % 30'lara dü mü tür. Dengelerin bu denli bozulması dı kredilerin kesilmesini ve ithalatın tümünün pe in ödemeyle kar ılanması gere ini do urmu tu. Bu ekilde dı kaynakların önünün kesilmesi, 1978 ve 1979 yıllarında ithalatın durgunlaşmasına ve büyümenin durmasına yol açmı , ihracatta ise artı e ilimi ba lamı tır.

¹⁰³ Özer a.g.e., s. 11.

3.2.2.1. Liberal Politikalarla Dünya Sistemine Entegrasyon (1980 –1989)

1974’de OPEC’ nin petrol fiyatlarını arttırması ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı önemli ölçüde arttırmı , enflasyonist baskı yaratmı , kriz ortamında dı kaynakların azalması da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemi tir. Ham petrol fiyatlarındaki artı ham petrolün toplam ithalat içerisindeki payını sürekli olarak arttırmı tir. 1980 yılında ham petrol ithalatı 2,9 milyar dolar olurken, aynı yılın toplam ihracat de erinin de 2,9 milyar oldu u göz önüne alınırsa ham petrol ithalatının büyüklü ü daha net ortaya çıkar. Di er taraftan ihracat; 1960 –1970 yılları arasında ortalama %1,6 oranında, 1970–1977 arasında ise yılda binde 8 oranında büyümü tür. thalat ise söz konusu dönemlerde sırasıyla ortalama %5,5 ve %13,1 oranında artmı tir. hracatın ithalatı kar ılama oranı 1950’de %91,9 iken, 1975’de %29,5’a dü mü , 1980 de ise %38 olmu tur. Bu durumun temel üç nedeni olarak; uygulanan sanayile me modelinin sürekli artan bir ithalat düzeyi gerektirmesi, ithal edilen yatırım ve ara malları fiyatlarının yükselmesi ve ihracatın kompozisyonunda bir de i iklik yaratılmayarak, tarım ürünlerinin a ırlı mının 1970’li yıllarda da sürmesi sayılabilir.

1974 yılından sonra ödemeler dengesinde meydana gelen bozulmalar 1977’ de kritik bir hal almı tir. 1977’de ithalat 5,8 milyar dolar, ihracat 1,7 milyar dolar iken i çi döviz giri i 1 milyar dolar olmu ve döviz dengesi 3,1 milyar dolar açık vermi tir. Söz konusu sorunlara çözüm bulmak amacıyla 1977 –1980 arası dönemde ekonominin dengelerini düzeltmek yolunda birçok önlemler alınmı tir. Uygulanan ekonomi politikalarının hedefleri; ihracatın artırılması, enflasyonun dü ürülmesi ve K T açıklarının bütçe üzerindeki yükünün ortadan kaldırılmasıydı . Ancak alınan önlemler ekonomideki kötüye gidi i durduramamı , 24 Ocak 1980’de alınan kararlar ile Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem ba lamı tir.

24 Ocak stikrar Programı’nın uygulanmasına neden olan temel faktör aslında, 1970’li yılların sonunda gittikçe a ırla an dı borç problemi ve bu problemin üretim için gerekli ithalatın yapılmasını engelleyerek, ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde yarattı ı olumsuz etkilerdir. Dolayısıyla uygulamaya konan politikalarda, döviz darbo azının a ılması ve ekonomik yapıda döviz gelirlerini arttırıcı bir de i im yaratılmasına özel bir önem verilmi tir. Bu çerçevede 1980’li yıllar boyunca, ihracatı

te vik etmek amacıyla birçok politika aracına başvurulmu tur. 1980 –1988 döneminde ihracatı te vik etmek için uygulanan belli ba lı politikalar ; Döviz kuru politikası, hracatta vergi iadesi politikası, hracat sektörlerine yönelik prim uygulaması, Sübvansiyonlu ihracat kredileri, Di er te vik önlemleridir.¹⁰⁴

Türkiye, 1980 yılında 24 Ocak Kararları ile “yapısal uyum”, “dı a açılma” ve “ihracata dayalı büyüme” kavramlarıyla nitelenen yeni liberal politika dönemine girdi. Yeni Liberal siyasetin ilk tedbirleri sık Devalüasyonlar ile ihracatı desteklemek, fiyat kontrollerini ve temel mallara yapılan sübvansiyonları kaldırmak oldu. Bu tedbirler ihracatı arttırıp dı ödemeleri dengelemek amacını gütmekteydi. Hükümetin uyguladı ı te vikler ile ihracat çok kazançlı hale getirildi inden 1980’de mal ihracatı 2,9 milyar dolardan 1985’te 8,0 milyar dolara ula tı. 1970’lerde %5’in altında seyreden ihracat/GSMH oranının 1983–1989 ortalaması %14 oldu. 1982’de sanayi ürünlerinin ihracattaki payı yarıyı geçmi ti.

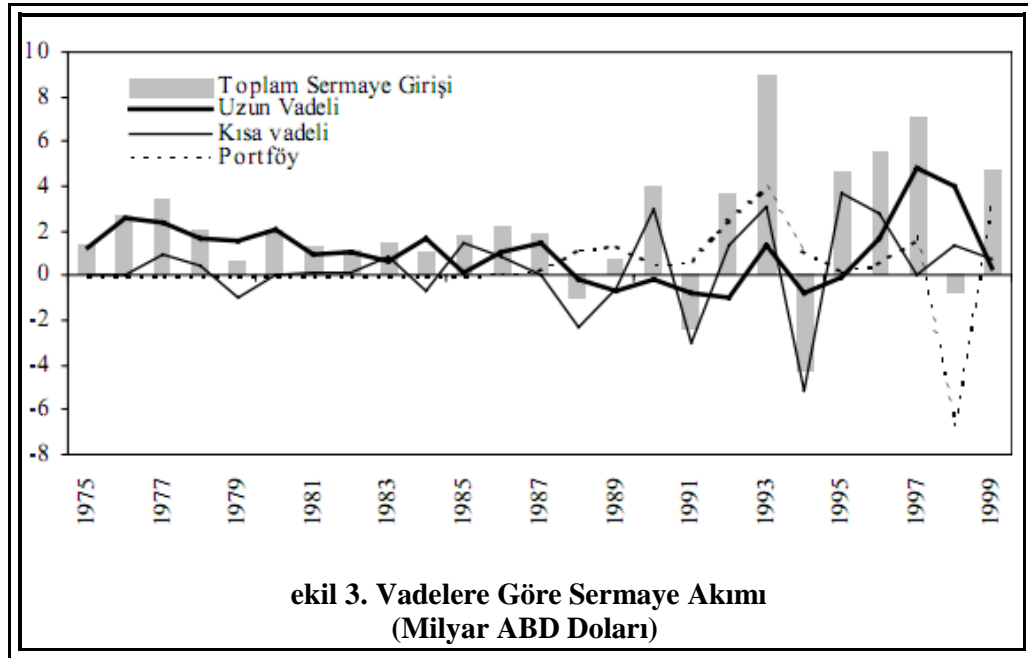
Öte yandan, dı a açılmanın mantı ı gere i, ithalat da 1984’ten itibaren kademe kademe serbestle tirildi. Bu uygulamalarla ekonomiyi dünya sistemindeki i bölümüne mevcut mukayeseli üstünlükleriyle (ucuz ve vasıfsız i gücü donanımıyla) eklemleyen ve yabancı malların rekabetine mevcut durumda dayanamayan i kollarının tasfiyesini veya bu nitelikte i kollarının hiç kurulmamasını fiilen kabul eden bir siyaset benimsenmi oldu. Serbestle tirme, mal ithalatının hızlı artı na yol açtı. 1980’de 7,9 milyar ABD dolarından 1985’te 11,3 milyar dolara yükseldi. thalat/GSMH oranı da %10’un altında seyrederken 1983–1989 ortalaması %20 oldu. thalatta tüketim mallarının payı %5’in altında seyrederken 1985’ten itibaren %10’un üzerine çıktı.

1980’lerde finansal sisteme yönelik politikalarda de i tirildi. 1981’de banka faiz hadleri üzerindeki sınırlamalar kaldırılınca mevduat ve kredi faiz hadleri yükseldi. Devlet, bankaların kredi tahsisini serbestle tirdi, kredileri kalkınmada öncelikli yatırımlara tahsis etme siyaseti terk edildi. 1984’te döviz alım ve satımının

¹⁰⁴ Hasan Ersel, “Structural Adjustment: Turkey (1980–1990)”, **The Central Bank Of The Republic Of Turkey Discussion Papers**, No: 9107, 1991, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/9107eng.pdf>, (Eri im Tarihi: 03.02.2009).

serbestleştirilmesi, yabancı paraların tasarruf aracı olarak Türk parasını ikame etmesine yol açtı.

Uygulanan finans ve ticaret politikaları 1980'lerin ilk yarısında sabit sermaye yatırımlarının milli hâsıladaki payını azalttı. Bu politikalar özel sektör yatırımlarının ağırlığını, dış ticaret rekabetine açık olan imalat sanayi ve tarım gibi sektörlerden, dış ticarete konu olmayan (konut gibi) sektörlerle kaydırdı.



ekil 3. Vadelere Göre Sermaye Akımı
(Milyar ABD Doları)

Kaynak: TCMB, "Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri", (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.04.2009), s. 26.

Sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesinin amacı olarak uluslararası sermaye piyasalarıyla entegrasyonun artırılması gösterilmiştir. Bu uygulamada, artan kamu harcamaları üzerindeki finansal kısıtların azaltılması bu kararın altında yatan belirleyici bir unsur olmuştur. Liberalleştirilme sonrasında ödemeler dengesini finanse etme ile ilgili sermaye akımlarının yapısında önemli değişiklikler olmuştur, orta ve uzun vadeli kredilerin yerini kısa vadeli krediler almıştır.¹⁰⁵

¹⁰⁵ TCMB, "Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri", (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.04.2009), s. 26.

1980'lerin ikinci yarısında, yatırımla desteklenmeyen ihracat artışı yavaşladı ve bazı yıllar durakladı. Emekçiler 1980'lerin ilk yarısında askeri rejim artlarında gerileyen reel ücretlerini 1980'lerin ikinci yarısında arttırmayı başardı. Bunun ve petrol fiyatlarının ucuzlaşmasının etkisiyle reel GSYH artışı oranı yükseldi. Kamu kesimi açığı büyüdü. Enflasyon haddi yükseldi: tüketici fiyatlarının yıllık ortalama artışı oranı 1989-93'te %68 oldu. 1989 yılında hükümet yapısal uyum ve dış açılma stratejisinde önemli bir adım daha attı: yurtdışına ve yurtdışından ülkeye sermaye transferlerini serbestleştirdi. Bu son kararın önemli etkileri sebebiyle, Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dönemlendirmede 1989 yılı bir dönemeç sayılmaktadır.

3.2.2.2. 5 Nisan Kararları ve Döviz Krizi (1990–2001)

1984–1989 yılları arasında Türkiye ekonomisinde bir genişleme dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde Batı ekonomilerinde meydana gelen canlanma, Türkiye'nin izlediği ihracata dayalı büyüme stratejisi ile desteklenerek ihracatın artmasına neden olmuştur ve Türkiye ekonomisi bir genişleme sürecine girmiştir. Fakat 1990 yılına gelindiğinde dış dünyada iki önemli gelişme Türkiye ekonomisini direkt olarak etkilemiştir. Bunlar, İran-İrak savaşının sona ermesi ve 1990 Körfez Krizidir. Bu iki dış gelişme Türkiye için önemli iki pazarın kaybolmasına neden olmuştur, Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren ve etkileyen bu iki gelişmeye ek olarak dünya ekonomisinde de bir daralma süreci yaşanmıştır. Tabii ki, bu faktörlerin hepsi Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ülke içinde kamu açıklarının enflasyon üzerinde yarattığı baskı ve izlenen kur politikası ile dışer ekonomik kötüleşme 1994 krizine götüren ortamı hazırlamıştır ve Nisan ayında ekonomik tedbirlerin alınması kaçınılmaz olmuştur.¹⁰⁶

1994 krizinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, 1989 yılında sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ve bankaların yurtdışından sağladıkları ucuz kaynaklarla Hazine'yi fonlaması ve Merkez Bankası'nın enflasyonla mücadele çerçevesinde TL'yi devalüe tutmaya çalışma politikasının yarattığı bankaların açık pozisyonları, diğeri ise 1989 yılında ok olarak verilen yüksek ücret zamlarının iç talebi körüklemesidir.

¹⁰⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 8.

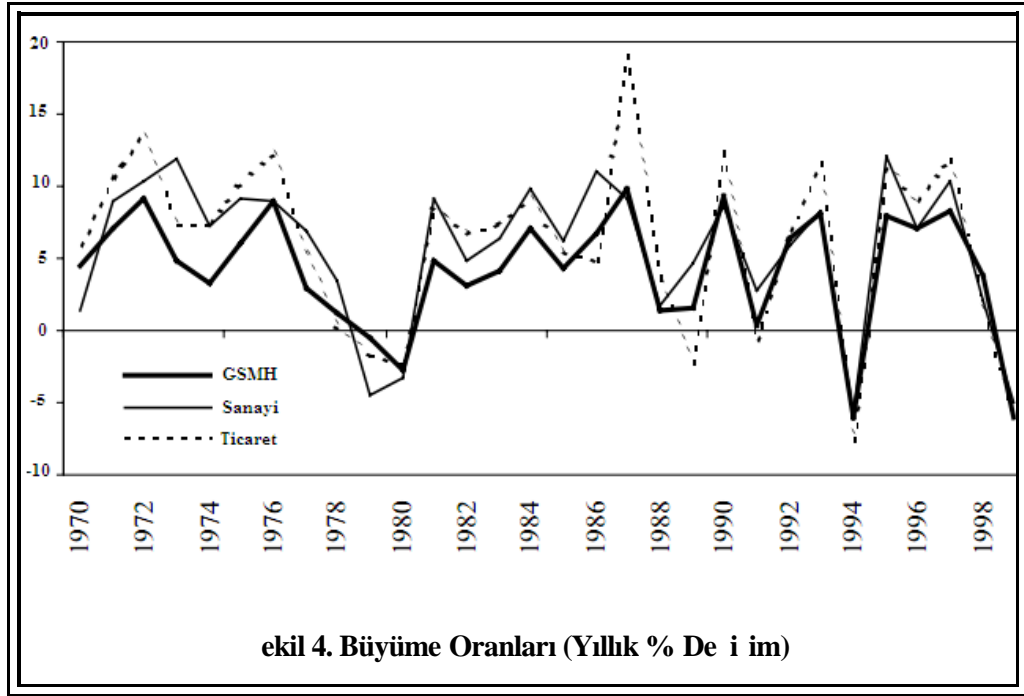
1994 yılında yaşanan Bankacılık krizi, 5 Nisan kararlarının alınmasına neden olmuştur. Döviz kurundaki yükselme ve kamu mal ve hizmetlerinin fiyatlarındaki artış reel sektör firmalarının işletme sermayelerinin reel bazda oranda azalmasına neden olmuştur. Buna ek olarak reel ücretlerin düşmesi yurtiçi talebi de azaltmıştır. Her iki faktör de 1994 yılının son üç çeyreğinde sanayi üretiminde düşüşe neden olmuştur. 1994 ilkbaharında hükümet kredibilitésini tekrar kazanmak için IMF ile bir stand-by anlaşması imzalamıştır. Bundan başka iki tedbir daha alınmıştır. Bu tedbirlerden ilki bankacılık sistemindeki tüm mevduatlar “tam güvence” kapsamına alınmıştır. İkinci olarak hükümet, kamu sektörünün Merkez Bankası’ndan kısa vadeli avans kullanmasına kademeli olarak son verilmesini öngören bir kanun çıkarmıştır. İstikrar programının uygulamaya konulmasıyla beraber, KKBG’nin GSMH’ye oranı 1993’teki %11’lik seviyesinden 1994’te %8’e düşmüştür.

1995 yılının başında IMF’yle yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır. Ne var ki bu anlaşma Eylül 1995’te erken TBMM seçimlerinin ilan edilmesiyle sona erdirilmiştir. Erken seçim ilanından sonraki dönem Türkiye’de istikrarsızlığın hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Buna karşın, Ekim 1995’te Merkez Bankası Kanunu’nun değişikliği yapılarak Hazine’ye kısa vadeli avans verilmesine sınırlama getirilmesi, 1994’ün ilk çeyreğinde yaşanan benzer bir likidite krizinin önlenmesinde önemli bir etken olmuştur.

1995 yılının son aylarında artan politik belirsizlikler ve faiz politikasındaki değişiklikler 1996’ın büyük bölümünde de devam etmiştir. Bu olumsuz koşullara rağmen, iki faktör bu dönemde yeni bir finansal krizin engellenmesinde etkili olmuştur. Bunlardan birincisi 1995’ten sonra cari işlemler açığının 1993 yılı düzeyinden aşağıda kalmasıdır. Bununla bağlantılı olarak 1995 yılı sonunda uluslararası rezervlerin tarihinin en yüksek seviyelerine ulaşmasıdır. Merkez Bankası 1995 yılı başından itibaren döviz rezervi biriktirmekteydi. Hazine bonolarına uygulanan faiz oranlarının düşürülmesine yönelik geçici gayretleri saymazsak döviz rezervlerinin artması ve Hazine bonolarına uygulanan faiz oranlarının dönemin tamamına yakınında esnek kalması, Merkez Bankası’nın 1998 Rusya krizine kadar önemli bir rezerv kaybı yaşamadan dövize spekülatif saldırıları önlemesini sağlamıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁷ TCMB, “Küreselleşmenin..., a.g.e., s. 33.

Türkiye ekonomisinde 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi, 1998 yılını Nisan ayına kadar devam etmiş, ancak hem yurtiçindeki siyasi istikrarsızlık hem de Güneydoğu Asya’da ve daha sonra Rusya Federasyonu’ndaki mali kriz nedeniyle sona ermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda 1999 yılının sonuna doğru ekonomik görünüm son derece karamsar bir yapıya bürünmüştür, ekonomik büyüme - % 6,1 olmuştur, enflasyon (TEFE) %70’e, Hazine’nin yıllık bileşik faizi ortalama %106’ya ulaşmıştır, bütçe açıkları ise tahmin edilemeyecek bir noktaya ulaşmıştır. Artık hiperenflasyon aşamasına gelindiği kanısı hâkim olmaya başlamıştır. Bir de buna 1999 yılının seçim yılı olması nedeniyle ortaya çıkan belirsizliğin yarattığı etkiler ve 17 Ağustos depremi eklenmiştir. 1999 yılında yeni kurulan koalisyon hükümeti ekonomideki bu kötü gidişatı önlemek ve dış kaynak bulmak amacıyla IMF ile anlaşmaya oturmuştur. Ancak yapılan anlaşma yeni bir sürecin başlatılması şeklinde değil de daha önce başlayan stand-by arayışlarının devamı ve sonucunu niteliğinde olmuştur.¹⁰⁸



Kaynak: TCMB, “Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.04.2009), s. 40.

1999 yılı sonunda hükümet IMF rehberliğinde uygulanacak yeni ve kapsamlı bir program ilan etmiştir. 1999 yılı programı 2002 yılı sonuna kadar enflasyonu tek haneli

¹⁰⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 9.

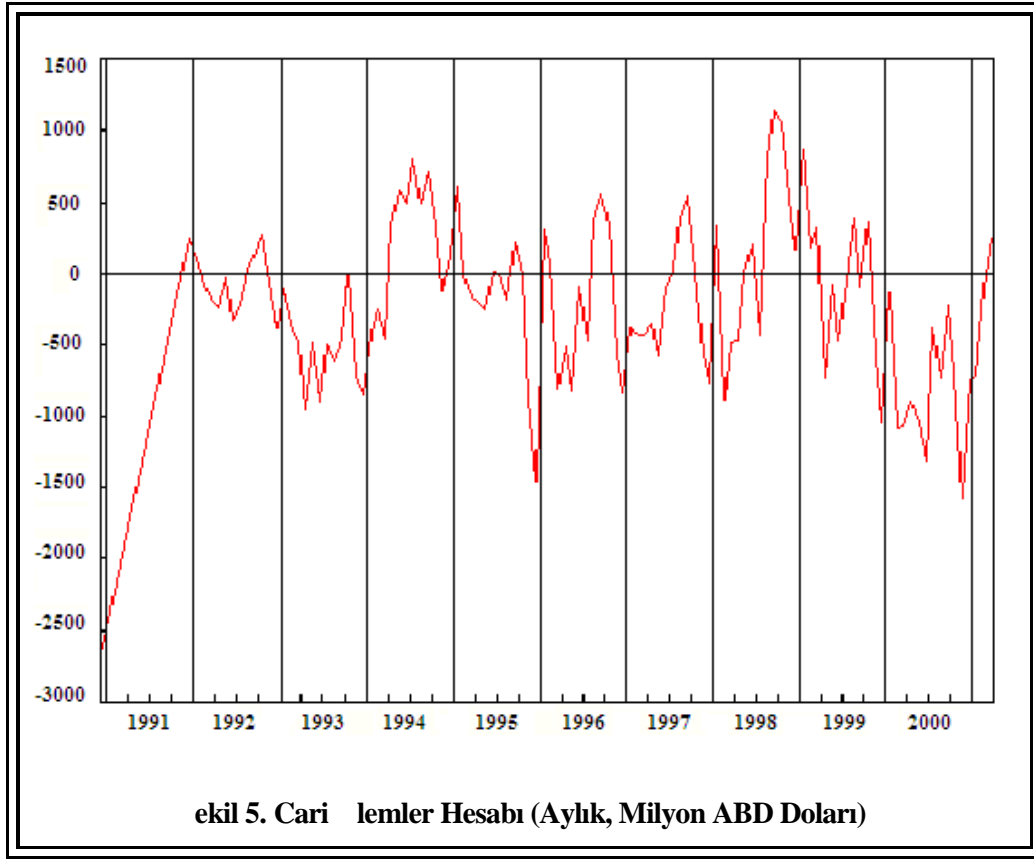
rakamlara düürmeyi, reel faiz oranlarını indirmeyi ve böylece ülkenin uzun vadeli büyüme potansiyelini geli tirecek ekilde istikrarlı bir makroekonomik ortam yaratmayı hedefliyordu. Bu program, bir buçuk yıl boyunca döviz kuru sepetinin de erinin ilan edildi i döviz kuruna dayalı bir istikrar programıydı. Daha sonra döviz kurları a amalı olarak geni leyen bir bant içinde dalgalanmaya bırakılacaktı. Program aynı zamanda bazı bütçe kalemleri ve parasal büyüklüklere de sınırlamalar getirmekte, kamu maliyesi hedeflerine ulaşılması amacıyla da tarım sektörü, sosyal güvenlik sistemi, kamu maliyesi yönetimi ve özelle tirmeye ili kin önemli yapısal reformlar getiriyordu. Tüm bunlar uygun bir gelirler politikası ile birlikte yürütülmü tür.

Programın uygulanmaya başlamasıyla, döviz kurundaki belirsizli in ortadan kalkması ve risk primindeki dü ü e paralel olarak faiz oranlarında da ani bir dü ü ya anmı tür. Böylece enflasyonla mücadel ede önemli bir a ama kaydedilmi tir. Bu da faiz giderlerinin azalmasını ve dolayısıyla büt çenin rahatlamasını sa lamı tür. Ne var ki, enflasyondaki atalet TL'nin reel olarak de er kazanmasına neden olmu tür. Bu reel de erlenme, yurtiçi talepteki artı , uluslararası petrol fiyatlarındaki yükselme ve Euro'nun de er kaybı ile birlikte cari i lemler dengesini olumsuz yönde etkilemi tir. Cari i lemler açığı, programın başlarında öngörülenin çok üstünde gerçekleşmi tir. Cari i lemler açığının büyümesi ve yılın ikinci yarısında özelle tirme çabalarının ve yapısal reformların gecikmesi sermaye akımları üzerinde olumsuz bir etki yaratarak A ustos 2000'de kısa vadeli faiz oranlarında artı a sebep olmu tür.¹⁰⁹

Kötüle en cari i lemler dengesine rağmen hükümetin ek önlemler uygulamakta isteksiz davranması IMF'nin Ekim ayındaki 3. dilim kredinin serbest bırakılmasını ertelemesine neden olmu tür. Bu geli me de uluslararası yatırımcıların beklentilerini olumsuz yönde etkilemi tir. Faiz oranlarındaki artı , portföylerinde çok sayıda devlet borçlanma senedi bulunduran ve bu kâ itları daha kısa vadeli kaynaklarla finanse eden bazı bankaların mali yapılarını kötü etkilemi tir. Bankaların bilançolarındaki bu kötüye gidi finansal piyasalara olan güveni azaltarak Kasım ayında, programın sürdürülebilirli ine ili kin endi eleri ortaya çıkarmı tür. Yabancı yatırımcılar Türkiye'deki portföylerini azaltmaya başlamı lardır. Hızlı sermaye kaçığı önemli ölçüde yabancı fonlara

¹⁰⁹ TCMB, Küreselle menin..., a.g.e., s. 50.

ba ımlı olan bankalar için ciddi likidite sorunları yaratmı tır. Finans piyasalarındaki çalkantılar ve 5,2 milyar doları geçti i tahmin edilen yabancı sermaye kaçı ı Merkez Bankası döviz rezervlerinde azalmaya neden olmu tur. Rezervlerin azalmasıyla birli kte faiz oranlarında ani bir artı gözlemlenmi tir. Faiz oranlarındaki bu ani artı ellerinde önemli miktarda devlet tahvili bulunan ve bunları gecelik repo piyasasında finanse eden bankaları olumsuz yönde etkilemi tir. Vade uyumsuzlu u problemleri ya ayan bazı bankalara duyulan güvensizlik bankaların kısa vadeli likidite ihtiyaçlarının aniden artmasıyla birle ince Kasım'ın ikinci yarısında kısa vadeli faiz oranlarında ani bir artı olmu tur. Kısa vadeli faiz oranlarındaki bu ani artı tan sonra hem devlet t ahvillerinin hem de hisse senetlerinin fiyatları dü mü tür.¹¹⁰



Kaynak: TCMB Elektronik Veri Da ıtım Sistemi.

Alınan önlemlerden sonra sermaye giri i belli bir oranda yükseldiyse de Kasım krizi tüm bankacılık sisteminin kırılğanlı mını arttırmı tır. Kasım krizinden sonra hem iç

¹¹⁰ a.g.e., s. 52.

hem de dı borçların vadeleri kısalması ve TL'deki de erlenmeye ra men faiz oranlarının yüksek düzeyde kalması döviz kuru rejiminin sürdürülebilirli ine ili kin endi elere ne den olmu tur. Ekonomik temellerde hâlâ ciddi sorunların olması nedeniyle istikrar fazla uzun sürmemi tir. Devlet iç borçlanma senedi ihalelerinde vadelerin kısalması ve faiz oranlarının yükselmesi kamu borçlarının sürdürülebilirli i konusundaki üpheleri ortaya çıkarmı tur. Kamu borcundaki artı , yüksek enflasyon oranları ve TL'nin sepete oranla de er kazanması, kur çapasının sürdürülebilirli i konusunda endi elere neden olmu tur. IMF yetkilileriyle birlikte program hedeflerinde yapılan düzenlemelerden heme n sonra koalisyon hükümetinde çıkan bir anla mazlık tüm piyasa güvenini sarsımı ve 19 ubat 2001'de 7,6 milyar dolarlık yo un bir döviz talebine neden olmu tur. Merkez Bankası döviz kurunun seviyesini koruyabilmek için piyasadaki likidite düzeyini daralttı , bu ise kısa vadeli faiz oranlarında bir ani artı a daha neden olmu tur. Kısa vadeli faiz oranlarındaki bu ani artı sermaye kaçını engelleyememi tir. Kamu bankalarının önemli boyuttaki likidite ihtiyacı tüm ödemeler sistemini kilitlemi tir. Döviz kuru rejiminin sürdürülmesinin imkânsızlı ı kısa zamanda ortaya çıkmı ve 1999 yılı enflasyonla mücadele programının temelini olu turan kur çapası rejimi 22 ubat'ta terk edilmi tir. dolar kuru 23 ubat'ta 680 bin TL'den 960 bin TL'ye yükselmi tir.

Finansal kriz sonrasında IMF ile yeni bir anla ma yapılarak yapısal reformların uygulanması konusunda daha kararlı olan “Güçlü Ekonomiye Geçi Programı” Mayıs 2001'de ilan edilmi tir. Bu programın genel stratejisi üç a amayla özetlenebilir: Birincisi, finansal piyasalardaki belirsizli i azaltmak için hayati önlemler alınımı tur; ikincisi, para ve döviz piyasalarında istikrarı sa lamak üzere önlemler alınımı tur; son olarak, makroekonomik dengelerin kurulması için önlemler alınımı tur.

Bankacılık sektörüyle ilgili, Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu'nun (BDDK) kurulması gibi bazı önemli tedbirler alındıysa da bankacılık sektörünün kırılganlı ma ili kin sorunlar Kasım 2000 ve ubat 2001 krizlerinde derinle mi tir. Bu nedenle, yeni program, önceli i, bankacılık sektörüne vermi tir. Yeni dönemde faiz oranları üzerindeki baskıları azaltabilmek amacıyla kamu bankalarının ve TMSF'ye devredilen bankaların gecelik borçlanmaları azaltılmı tur. Bankacılık sektörü üzerindeki siyasi etkiyi asgari düzeye indirmek amacıyla kamu bankalarının yönetim yapılarında de i ikli e gidilmi tir. Kamu bankalarının görev zararları iptal edilerek kapatılmı tur.

TMSF tarafından devralınan bankaların tasfiyesi için bir plan uygulamaya konmuş ve TBMM Bankalar Kanunu'nda yapılan değişiklikler onaylanmıştır.

2000–01 döneminin ödemeler dengesi verilerine bakıldığında küçük bir ayrıntı gibi görünen “net hata/noksan” kalemi aslında önemli bir olguya işaret etmektedir. Bu kalem, 2000’de 2,8 milyar dolar ve 2001 yılında 2,3 milyar olmak üzere 2000–01 döneminde toplam 5,1 milyar dolar açık vermiştir. Bu olgu, yerleşiklerin kayıtlı ödemeler sisteminde belirlenemeyen kanallardan çeşitli yöntemler kullanarak yurtdışına 2000–01’de fiilen 5 milyar dolaylarında net sermaye transferi yaptıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu kalem de dikkate alınırsa, 2001 yılında yurtdışına toplam 16,2 milyar dolarlık net sermaye çıkışı olduğu anlaşılıyor. 2000 yılı fiyatlarıyla, GSMH’sı 202 milyar dolar olan bir ekonomiden bu ölçekte sermaye çıkışının derin sarsıntılar yaratması kaçınılmazdır.¹¹¹

Tablo 4. Büyüme Oranları (1999–2002)

	1999	2000	2001	2002
Büyüme (%)				
Cari Fiyatlarla	47,6	61,0	42,9	55,0
Sabit Fiyatlarla	-6,4	6,1	-9,4	7,8
Deflâtör	57,0	51,7	56,3	43,8
GSMH				
Trilyon TL	78,242	125,971	176,484	273,463
Milyon \$	187,3	194,9	144,3	179,9
Kişi Başı Gelir (ABD Dolar)	2,878	2,986	2,160	2,584

Kaynak: TBB, “2002 Yılında Türkiye Ekonomisi ve Türk Bankacılık Sistemi”, (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2002/ekonomi.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.03.2009). s. 5

Türkiye ekonomisinde 2001 yılında yaşanan çok hızlı daralmanın ardından 2002 yılında GSMH sabit fiyatlarla %7,8 oranında büyümüştür. ABD Doları bazında GSMH %25 oranında artışla 180 milyar dolara, kişi başına gelir ise %20 oranında artışla 2.584 dolara yükselmiştir.

¹¹¹ Merih Celasun, “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) <http://www.econ.utah.edu/~ehrbart/erc2002/pdf/i053.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.03.2009), s. 19.

3.2.2.3. Ekonominin Yükselişi ve Dış Denge Kaybetmesi (2002 –2008)

2002 yılının ilk üç çeyreinde GSYİH önceki yılın aynı dönemine göre %6,5 oranında büyümüştür. Özel tüketim harcamaları aynı dönemde %1,1 oranında artı kaydederken, özel sektörün sabit sermaye yatırımları %10,5 oranında azalmıştır. Ancak, özel sektörün yurtdışından uzun vadeli kredi kullanımının da artması neticesinde özellikle makine-teçhizat yatırımları yılın ikinci çeyreinden itibaren artmaya başlamıştır. Yatırım malı ithalatı da yıl içinde yurt içi yatırım harcamalarına benzer bir gelişme göstermiştir.

Türk Lirası, makroekonomik göstergelerin görece olarak iyileştirdiği Kasım 2001'den sonra reel olarak güçlenmeye başlamıştır. Bu güçlenme süreci Mayıs ayına kadar devam etmiştir, Ekim 2001-Nisan 2002 döneminde TL'de reel değer kazancı tüketici fiyatları kullanılarak TCMB tarafından oluşturulan endekse göre %48,8 olmuştur. Mayıs-Temmuz döneminde yaşanan yurtdışı siyasi gelişmeler neticesinde TL %25,1 oranında reel değer kaybına uğramıştır, ancak erken seçim kararının alınmasının ardından olumlu iyimser görünüm yeniden TL'nin güçlenmesine yol açmıştır. Ağustos-Aralık döneminde TL'deki reel değerlenme %16,8 olmuştur. Böylelikle TL 2002 yılında, tüketici fiyatları kullanılarak oluşturulan endekse göre ortalama olarak %11,4 oranında, toptan satış fiyatları kullanılarak oluşturulan endekse göre ortalama olarak %18,5 oranında reel değer kazanmıştır.¹¹²

Tablo 5. Ödemeler Dengesi (2001–2002)

(Milyon ABD Doları)

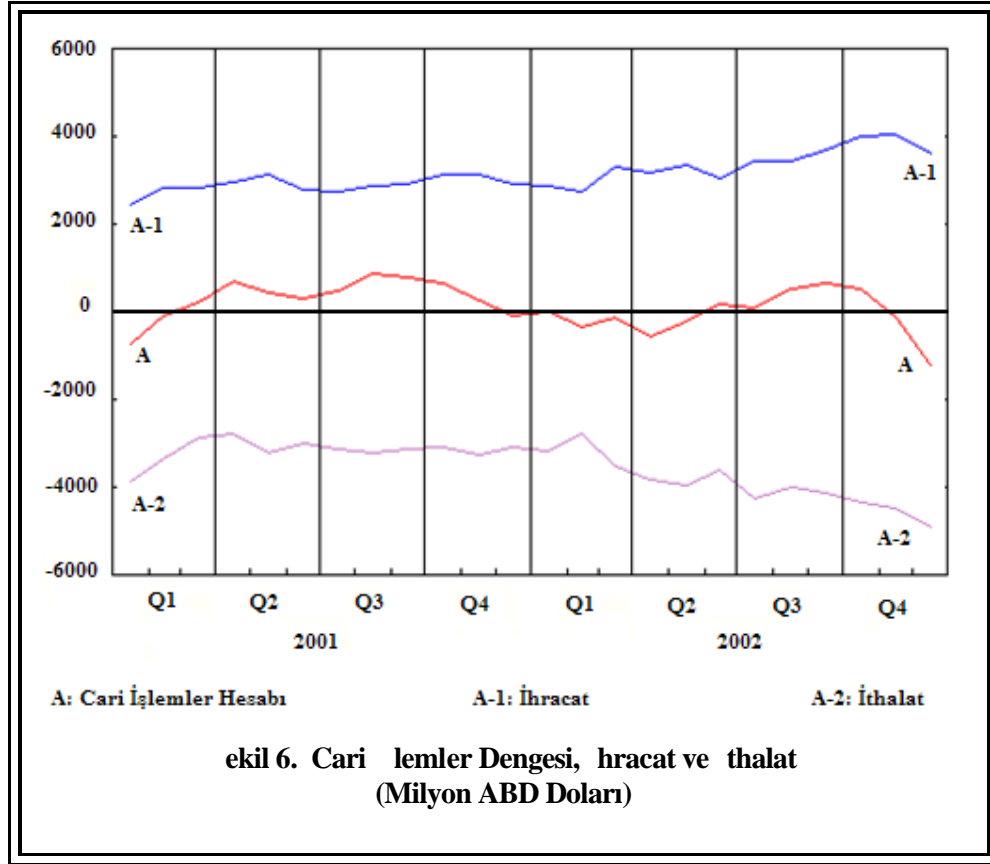
	Aralık		Ocak-Aralık	
	2001	2002	2001	2002
Cari İlemler Dengesi	-208	-1,453	3390	-1,789
Dış Ticaret Dengesi	-781	-2,252	-10,065	-15,750
harcata	2,660	2,815	31,334	35,082
thalata	3,441	5,067	41,399	50,832
Kar İlemleri Oranı	%77,3	%55,6	%75,7	%69,0
Sermaye ve Finans Hesapları	-1,308	26	-1,274	2,204
Finans Hesabı (Resmi Rezervler Hariç)	280	133	-3,968	8,357
Resmi Rezervlerdeki Değişim	-1,588	-107	2,694	-6,153

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi.

¹¹² TCMB, “Ödemeler Dengesi Raporu 2002”, (Çevrimiçi) http://www.tcmb.gov.tr/research/odemeler/RaporWeb_200212.pdf, (Erişim Tarihi: 07.03.2009), s. 1.

hracat bir önceki yılın aynı ayına göre %5,8 oranında artarak 2,7 milyar dolardan 2,8 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ithalat da %47,3 oranında büyüyerek 3,4 milyar dolardan 5,1 milyar dolara çıkmıştır. Böylece, dış ticaret açığı 2,3 milyar dolar olmuştur, ihracatın ithalatı karşılama oranı %55,6'ya gerilemiştir. Aralık ayında cari işlemler hesabı 1,5 milyar dolar açık verirken, resmi rezervler hariç finans hesabı 133 milyon dolar fazla vermiştir.

hracat bir önceki yılın aynı dönemine göre %12 oranında artarak 31,3 milyar dolardan 35,1 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ithalat da %22,8 oranında büyüyerek 41,4 milyar dolardan 50,8 milyar dolara çıkmıştır. Böylece, dış ticaret açığı 15,8 milyar dolar olmuştur, ihracatın ithalatı karşılama oranı %69'a gerilemiştir. Ocak-Aralık döneminde cari işlemler hesabı 1,8 milyar dolar açık verirken, resmi rezervler hariç finans hesabı 8,4 milyar dolar fazla vermiştir.



Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi.

2002 yılı içindeubat ayından itibaren azalma e ilimine giren cari i lemler dengesi yılın geri kalanında söz konusu e ilimini devam ettirmi ve 1,8 milyar dolar açık vermi tir. Di er taraftan, TL'nin A ustos ayından itibaren güçlenmesi ihracatta kısıtlayıcı bir rol oynarken, Euro'nun ABD doları kar ısında de er kazanması bu kısıtlayıcı etkiyi telafi etmi tir. Böylece, üç aylık hareketli ortalamaların yıllık yüzde de i imine göre hesaplanan ihracatın büyüme oranı Aralık ayında % 15,5 olmu tur.

Türkiye 2003 yılına, 2002 yılı Kasım ayında yapılan seçimlerin ardından yeni bir Meclis ve tek parti hükümeti ile girmi tir. Seçimlerde Ak Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi Meclis'te grup kurma yeter sayısına ula mı lardır. 1991 seçimlerini takip eden 12 yıllık koalisyon hükümetleri döneminin ardından Ak Parti Meclis'te çok önemli bir ço unlu a sahip olmu tur. Hükümet, enflasyon ile mücadeleyi, kamu kesiminde disiplini, istikrar içinde büyümeyi amaçlayan ekonomik programın sürdürülece ini açıklamı tir.¹¹³

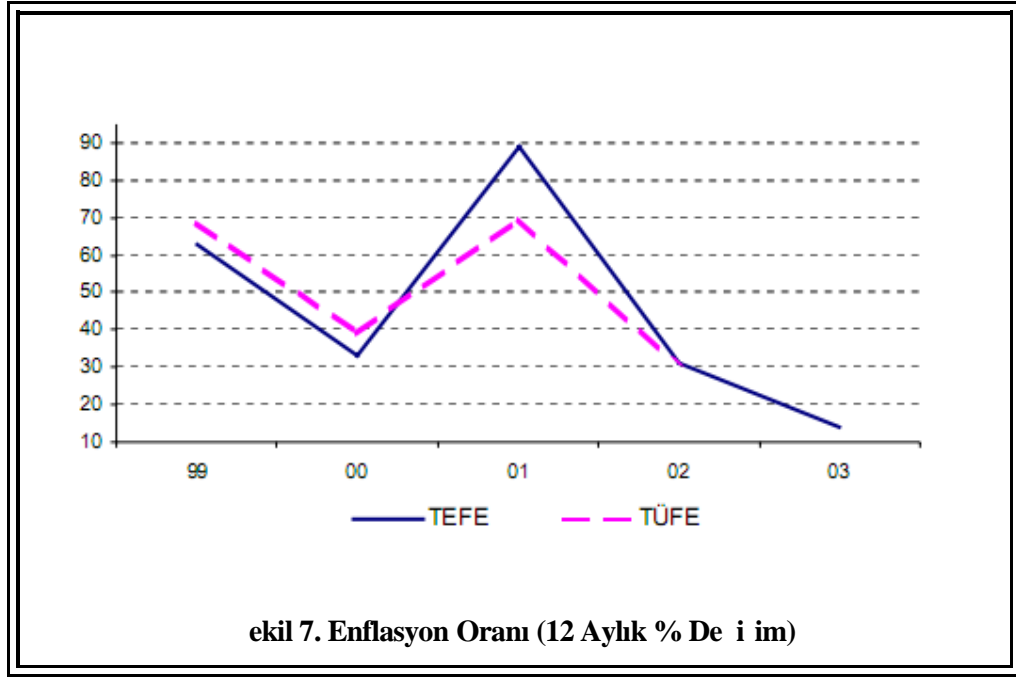
Türkiye bu dönemde bir önceki yıla göre 5,9 oranında büyümü tür. GSY H ise bu dönemde 5,8 olarak gerçekleşti mi tir. TU K verilerine göre 2003 yılında KBMG 2,598 ABD dolarından 3,383 ABD dolarına yükselmiştir. Bu büyümenin tahmin edilen rakamın üzerinde gerçekleşmesinin altında birçok faktör yatmaktadır. Sanayi ve hizmetler sektöründeki üretim artışı, ekonomik faaliyet finansmanında kullanılan bankacılık sistemi kredilerindeki artışı, yurtdışından kaynak kullanımının artması, bankacılık kesiminin yurtdışından sağladıkları kaynaklar ile ödemeler dengesinde NHN olarak ifade edilen finansal sistemin dışından sisteme giren kaynaklardaki artışlar, büyümenin hedeflenen rakamın üzerinde gerçekleşmesinde etkili olmu tur.

Ekonomik faaliyetteki büyümeye rağmen genel işsizlik oranı yavaş da olsa artmıştır. Genel işsizlik oranı %10,3'ten %10,5'e yükselmiştir. Reel ücretin maliyeti hem kamu sektöründe hem de özel sektörde yaklaşık olarak aynı kalmış, memur maaşları yavaş da olsa reel olarak artmaya devam etmiştir. İmalat sanayinde ise verimlilik artışı duraklamıştır.

¹¹³ TBB, "2003 Yılında Türkiye Ekonomisi ve Türk Bankacılık Sistemi", (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2003/ekonomi.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.03.2009), s. 1.

Enflasyondaki dü ü seyri hızlanarak devam etmi ve programda öngörülen tahminlerden daha iyi düzeylere ula ılmı tır. On iki aylık dönemde enflasyon toptan e ya fiyatlarında %14'e, tüketici fiyatlarında ise %18'e gerilemi tır. Enflasyonda sa lanan b arının en önemli nedenleri, Hükümetin enflasyon ile mücadele programının sürdürülmesi yönündeki yakla ımı, gelir ve harcama politikasının programda öngörülen hedefler do rultusunda uygulanması, fiyat istikrarını hedefleyen para politikasının kararlılıkla uygulanması ve bütün bunlara ba lı olarak TL'nin reel olarak de er kazanması olmu tur.

2003 yılında ihracat %30 oranında büyüyerek 46,9 milyar dolara, ithalat ise %33 oranında artarak 68,7 milyar dolara ula mı tır. hracatın ithalatı kar ılama oranı %70'den %68'e gerilemi tır. hracatın GSMH'ye %20 düzeyinde sabit kalırken, ithalatın GSMH'ye oranı %28'den %29'a yükselmi tır. Dı ticaret aç ı %41 oranında büyüyerek 21,9 milyar dolara yükselmi tır. Dı ticaret aç ı ının GSMH'ye %9,2 olmu tur.

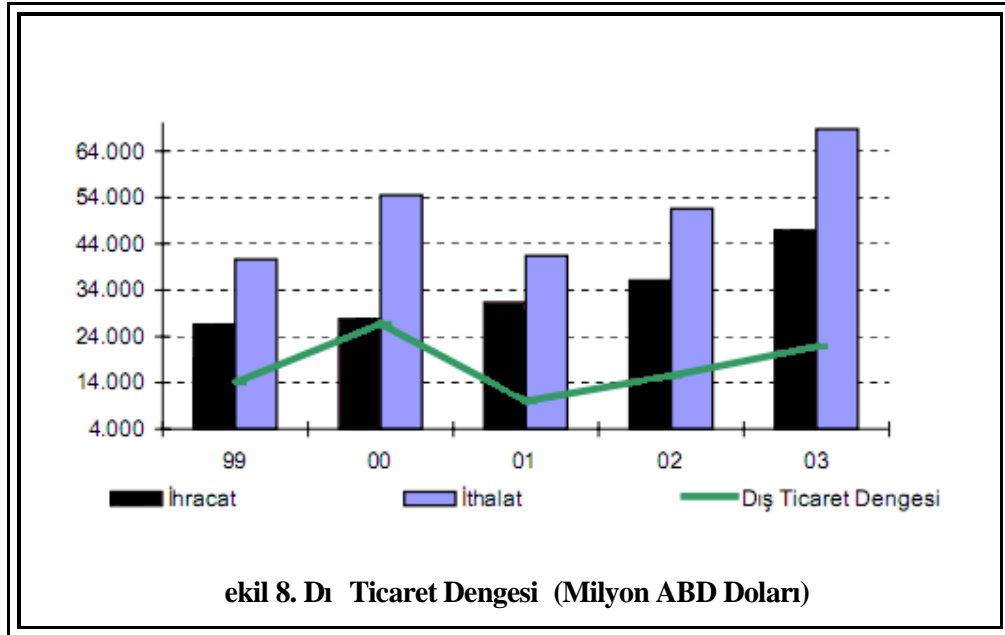


Kaynak: TBB, "2003 Yılında Türkiye Ekonomisi ve Türk Bankacılık Sistemi", (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2003/ekonomi.pdf>, (Eri im Tarihi: 09.03.2009), s. 9.

2003 yılında hem ihracatta, hem de ithalatta artış e ilimi sürmü tür. Dı ticaret hacmi %32 oranında genişleyerek 116 milyar dolara yükselmi tır. Türkiye'nin dı ticaretinde önemli bir paya sahip olan, ihracatın önemli bir bölümünün yapıld ı AB' de

Euro'nun ba lca güçlü paralar kar ısında de er kazanmasına ba lı olarak Euro bölgesinden gelen talep artı ı, ba lca yabancı paralar kar ısında de er kazanan TL'nin Euro'ya kar ı de er kazancının görel olarak daha d ü ük düzeyde kalması, iç piyasada talep artı ının yava bir ivmeyle artması, reel ücretlerin yakla ık olarak aynı düzeyde kalması, verimlilik artı ı, ihraç ürünlerinin fiyatlarında iyile me ihracatı olumlu etkileyen geli meler olmu tur.

Cari i lemler aç ındaki hızlı büyüme sermaye giri indeki artı ve NHN kalemi sayesinde kolaylıkla finanse edilmi tir. 2002 yılsonu itibariyle 1,2 milyar dolar olan sermaye giri i 2003 yılında 5,6 milyar dolara yükselmi tir. NHN kalemi ise 2002 sonundaki 149 milyon dolardan 2003 sonunda 5,1 milyar dolara yükselmi tir.



Kaynak: TBB, “2003 Yılında Türkiye Ekonomisi ve Türk Bankacılık Sistemi”, (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2003/ekonomi.pdf>, (Eri im Tarihi: 09.03.2009). s. 21.

2003 yılında cari i lemler aç ı bir önceki yıla göre %334 oranında geni leyerek 6,6 milyar dolara ula mı tır. Cari i lemler aç ının GSMH'ye oranı 2 puan artarak %2,8'e yükselmi tir. Ekonomik faaliyetteki büyüme yanında, ABD dolarının Euro kar ısındaki reel olarak de er kaybetmesi ve kayna ı sınıflandırılmayan döviz giri leri 2003 yılında ödemeler dengesini etkileyen ba lca

faktörler olmu tur. Bu arada, uzun bir aradan sonra Türkiye bu dönemde IMF'ye net ödemedede bulunmu tur.

Tablo 6. Ödemeler Dengesi Alt Kalemleri (2001–2003)

(Milyon ABD Doları)

	2001	2002	2003
Cari İlemler Dengesi	3,390	-1,522	-6,609
Mal Dengesi	-4,543	-8,337	-13,721
Sermaye ve Finans Hesapları	-14,643	1,161	5,597
Net Hata ve Noksan	-1,671	149	5,109
IMF Kredileri	10,230	6,365	-50

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Daıtım Sistemi.

Cari i lemler açının büyümesine en önemli etki, mal dengesindeki açının büyümesinden gelmi tir. Nitekim bavul ticareti de dâhil mal ticareti açısı %65 oranında artarak 13,7 milyar dolar olarak gerçekleşmi tir. Bavul ticareti 4 milyar dolar düzeyinde yaklaşık olarak aynı kalmı tir. Bu arada, altın ithalatı %84 oranında artarak 2,6 milyar dolar olmu tur.

2004 yılında büyüme hızlanırken enflasyon dümeye devam etmi tir. Büyüme hızı %9,9 oranı ile program hedefinin ve uzun dönem ortalama büyüme hızının oldukça üzerinde gerçekleşmi tir. Kişibaşına düşen milli gelir ilk kez 4 bin ABD dolarının üzerine çıkmı tir. Enflasyon, tüketici fiyatlarında uzun bir süreden sonra tek haneli düzeye gerilemi tir. Kamu kesiminde mali disiplin korunmu tur. Kamu kesimi açısının ve kamu borç stokunun GSMH'ye oranı düşmü tür. Enflasyondan arındırılan faiz oranları önemli ölçüde düşmü tür. Kamu borçlanmasında ise vade uzamı tir.

Toplam dış borç stoku yaklaşık olarak 16 milyar dolar artarak 162 milyar dolara ulaşmı tir. Dış borç stokunun GSMH'ye oranı %61'den %54'e gerilemi tir.

Mali performanstaki iyileşme sayesinde kamu kesiminin tasarruf açısındaki daralması devam etmi tir. Buna karşılık beklentilerin iyileşmesi, kaynaklar üzerinde kamunun baskısının göreceli olarak azalması ve yurtdışı borçlanma imkânlarındaki

iyilemenin de etkisiyle yatırım talebi hızla artan özel sektörde tasarruf fazlası önemli ölçüde daralmıştır. Sonuçta genel tasarruf açığı büyümüştür. Özel sektör de tüketim talebindeki artıda hızlanmıştır.

Ekonomik faaliyetin hızla büyümesi işsizliğin azaltılmasında beklenen katkıyı yapmamıştır. İşsizlik oranındaki artı durmuş, ancak istihdam artışı çok yavaş olmuştur. Veriler emek verimliliğinin arttığını göstermektedir. Hem kamuda hem de özel sektörde enflasyona göre düzeltilmiş reel ücretler yavaş da artmıştır.

Ekonomik büyümenin beklenenden daha hızlı gerçekleşmesi ithalat artışıyla da ivme kazanmasına neden olmuştur. Hırcattaki artış ise sürmüştür. Dış ticaret hacmi %37 oranında büyüyerek 160 milyar dolara ulaşmış, GSMH'ye oranı ise %53 olmuştur. Dış ticaret açığı %57 oranında genişleyerek 34 milyar dolara ulaşmıştır. Hızlı büyüme yanında dış ticareti etkileyen diğer gelişmeler, dünyada üretimin ve ticaret hacminin artmaya devam etmesi, uluslararası piyasalarda likidite rahatlığının sürmesi, petrol fiyatlarındaki yükselme, TL'nin bir dizi yabancı paralar karşısında değer kazanması olmuştur.

Tablo 7. Ödemeler Dengesi (2003–2004)

(Milyon ABD Doları)

	Aralık		Ocak-Aralık	
	2003	2004	2003	2004
Cari İlemler Dengesi	-2,939	-3,011	-8,037	-15,573
Dış Ticaret Dengesi	-3,639	-3,978	-22,087	-34,387
hracat	4,595	6,239	47,253	62,774
thalat	-8,234	-10,217	-69,340	-97,161
Karılama Oranı	%55,8	%61,1	%68,1	%64,6
Sermaye ve Finans Hesapları	1,007	2,550	2,997	12,506
Finans Hesabı (Resmi Rezervler Hariç)	2,424	2,715	7,044	13,330
Resmi Rezervlerdeki Değişim	-1,417	-165	-4,047	-824

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi.

Cari İlemler açığı %92 oranında genişlemiştir ve 15 milyar doları aşmıştır. Açığın GSMH'ye oranı yaklaşık olarak 3 puan artarak %5,1 olmuştur. Sermaye girişi, özel sektörde bankacılık sistemi ve bankadışı kesimlerin borçlanmasıyla

hızlanmıştır. Yabancı yatırımcıların kamu kâğıtları ile hisseleri borsada işlem gören şirketlerin hisselerine olan taleplerindeki artışa bağlı olarak da borç do urmayan sermaye giri leri hızlanarak artmaya devam etmiştir.

hracat bir önceki yılın aynı dönemine göre %32,8 oranında artarak 47,3 milyar dolardan 62,8 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ithalat da %40,1 oranında artarak 69,3 milyar dolardan 97,2 milyar dolara çıkmıştır. Böylece, dış ticaret açığı 34,4 milyar dolar olmuştur, ihracatın ithalatı karşılama oranı önceki yıla göre gerileyerek %64,6 olmuştur. Cari işlemler hesabı 15,6 milyar dolar açık verirken, resmi rezervler hariç finans hesabı 13,3 milyar dolar fazla vermiştir.

2005 yılında GSMH dördüncü yılında da artmaya devam etmiştir, büyüme hızı beklenenin üzerinde gerçekleşmiştir. Kamu kesimi dengesindeki iyileşme hızlanarak sürmüştür. Kamu kesimi borç stokunun GSMH'ye oranı gerilemeye, borç stokunun yapısı da iyileşmeye devam etmiştir. Bu dönemde özelleştirme hız kazanmıştır. Üretici fiyatlarında enflasyon önemli ölçüde düşmüştür, tüketici fiyatlarındaki düşüş ise yavaşlamıştır. Ücretler hem özel sektörde hem de kamu kesiminde reel olarak artmaya devam etmiştir. İstihdam gücünden daha yavaş artmıştır, fakat iş gücüne katılımın gerilemesi sonucu işsizlik oranı de miştir.

Toplam talep ilk yarıda yavaşlamanın ardından ikinci yarıda yeniden hızlanmıştır ve beklenenin üzerinde büyümüştür. Bunda, kamunun hem tüketim hem de yatırım harcamalarının artması etkili olmuştur. Özel sektör makine yatırımının artışı hız yavaşlamıştır, bina yatırımlarının artışı ise ivme kazanmıştır.

Dış ticaret hacmi ivme kaybederek büyürken, dış ticaret hacminin GSMH'ye oranı %52 olmuştur. Hem ihracat hem de ithalat artmaya devam etmiştir, ancak 2004 yılına göre artış hızları yavaşlamıştır. İthalat ilk kez 100 milyar doları aşmıştır. Hracatın ithalatı karşılama oranı gerilemeye devam etmiştir, 2000 yılından sonraki en düşük düzeyine gerilemiştir.

Dış ticaret açığındaki genişlemeye bağlı olarak cari işlemler dengesi rekor düzeyde açık vermiştir. Cari açığın GSMH'ye oranı %6,4'e yükselmiştir. Öte yandan sermaye girişi

hızlanarak sürmü tür. Özel sektörde hem finansal kurumların hem de banka dı ı kesimlerin dı borç kullanımını artarken, kamu ve TCMB net dı borç ödemesi yapmı lardır. Özelle tirme ve yabancı yatırımcıların artan ilgisi nedeniyle do rudan yabancı sermaye giri i tarihsel olarak rekor bir düzeye ula mı tır.

Dikkati çeken di er bir geli me ise yabancı yatı rımcıların hem hisse senedi hem de kamu kâ ıtlarına olan yatırımlarının artarak büyümesi olmu tur. Bu geli melere ba lı olarak yabancı para cinsinden dı borç stoku yaratmayan sermaye giri leri 9,5 milyar dolardan 22 milyar dolara yükselmi tir. Uluslararası döviz rezervleri 17,8 milyar dolar artı göstermi tir. Türkiye 2005 yılında IMF'ye ise net 5,4 milyar dolar ödeme yapmı tır.¹¹⁴

Tablo 8. Temel Ekonomik Göstergeler (2003–2005)

	Birim	2003	2004	2005
Büyüme (GSMH)	%	5,9	9,9	7,6
GSMH	Milyar ABD Doları	239	300	361
GSMH	Milyon YTL	356,681	428,932	486,401
KBMG	ABD Doları	3,383	4,172	5,008
Enflasyon (TÜFE)	%	18	9	8
Bütçe Açığı / GSMH	%	11,3	7,1	3,1
Cari İlemler Açığı / GSMH	%	-2,8	-4,8	-6,4
Dı Açık / GSMH	%	9	11,5	11,9

Kaynak: TCMB ve TBB.

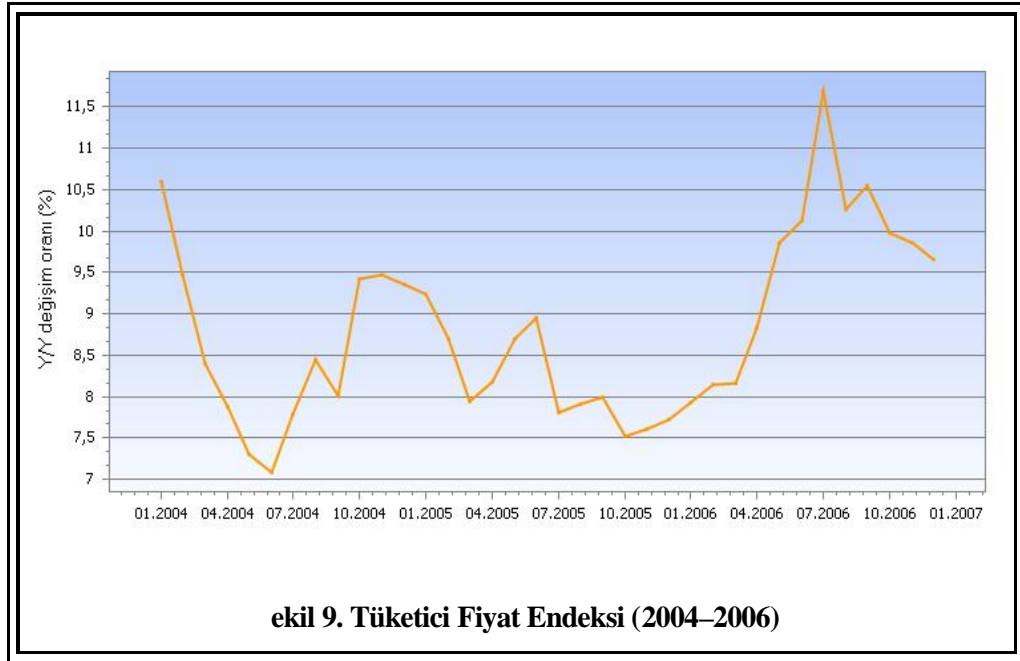
Ekonomide 2002 yılının ikinci çeyre inde ba layan büyüme trendi 2006 yılında da devam etmi tir. Son 20 çeyrekte sürekli olarak büyüyen GSMH son be yılda, sabit fiyatlarla %43 oranında; dolar bazında ise %175 oranında artmı tır. Dolar bazında GSMH 145 milyar dolardan 400 milyar dolara yükselmi tir. KBMG ise 2002 sonunda 2 bin 598 dolardan 2006 sonunda 5 bin 482 dolara ula mı tır.

Büyüme performansı 2005 yılının ikinci çeyre inde uluslararası alanda ya anan dalgalanmalara ba lı olarak, içerde para ve sermaye piyasalarındaki hızlı ve yüksek fiyat hareketlerinden önemli ölçüde etkilemi tir. Bekleyi ler bozulmu tur. Buna ra men,

¹¹⁴ TBB, “Bankalarımız 2005”, (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2005/Turk%20Bankacilik%20Sistemi%202005.pdf>, (Eri m Tarihi: 11.03.2009), s. 1-2.

GSMH'nin yıllık artışı hızı 2006 yılında %6 oranında, program hedefinin 1 puan üzerinde gerçekleşmiştir.

Enflasyonda 2002 yılında başlayan düşüş eğilimi geçen yılın ikinci yarısından itibaren tersine dönmüştür. İlk kez açık enflasyon hedeflemesinin uygulandığı 2006 yılında tüketici enflasyonu, yıllık %5 olan hedefin üzerinde gerçekleşerek %9,7 olmuştur. 2005 yılının ikinci yarısından itibaren parasal genişlemenin hızlanması, 2006 yılının ilk çeyreğine kadar faiz oranlarındaki düşüş eğilimi, iç talepteki canlılık yanında, Mayıs - Haziran döneminde TL'nin ABD doları karşısında %19, Euro karşısında da %21 oranında değer kaybetmesinin fiyatlara kısa sürede yansması ikinci yarıda beklentilerin kötüleşmesine ve enflasyonun yeniden yükselmesinde etkili olmuştur.¹¹⁵



Kaynak: EFA, “Tüketici Fiyat Endeksi”, (Çevrimiçi) <http://data.economicresearchforum.org>, Erişim Tarihi: 10.03.2009).

Kamu kesimi dengesindeki iyileşme 2006 yılında da devam etmiştir. DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) verilerine göre kamu kesimi dengesinin 2006 yılında GSMH'nin %3,1'i kadar fazla verdiğini tahmin edilmektedir. Bütçe açığının GSMH'ye oranı ise 0,7 oranında gerçekleşmiştir. Faiz dışı fazlanın ise GSMH'ye oranı %6,5 düzeyinde olmuştur.

¹¹⁵ TBB, “Bankalarımız 2006”, (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2006/Turk%20Bankacilik%20Sistemi%202006.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.03.2009), s. 4.

2006 yılında, ihracat ve ithalattaki yıllık artı oranları sırasıyla %16,1 ve %17,6 olmu tur. Yılın ilk çeyre inde, ithalatta yüksek artı lar gözlenirken, ihracat yava lamı tur. Ancak, Mayıs ayından itibaren ihracat performansı güçlenmi ve yıllık artı oranları ithalat üzerinde seyretmi tir.

Bu dönemde, Avrupa Birli i ülkelerindeki canlı talep ve Eu ro'nun ABD doları kar ısında de er kazanması, ihracat performansını olumlu etkilemi tir. Bunun yanı sıra, Mayıs ve Haziran aylarında finansal piyasalarda ya anan dalgalanmanın etkisiyle, iç talebin yava laması ve özellikle yılın son çeyre inde petrol fiyat larının gerilemesi ithalat artı larını sınırlandıran unsurlar olmu tur. Bu geli melere ba lı olarak, 2006 yılında, d ı ticaret aç ı 40,1 milyar dolara, Cari i lemler aç ı ı ise 31,5 milyar dolara ula mı tur. Yıl genelinde, turizm gelirlerinin azalmasına ba lı olarak hizmet gelirlerinin dü mesi ve yatırım geliri aç ı ının geni lemesi cari i lemler aç ı ına olumsuz etkiye bulunmu tur.



Kaynak: EFA, “Tüketici Fiyat Endeksi”, (Çevrimiçi) <http://data.economicresearchforum.org>, (Erişim Tarihi: 10.03.2009).

Türkiye açısından 2007 yılı hem yurtiçi hem de yurtdışında, siyasi ve ekonomik olaylar bakımından son derece hareketli geçmiştir. İç siyaset açısından hareketliliğin nedenleri genel seçim, TBMM başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hemen

hemen aynı anda ya anımı olmasındır. Yeni bir hükümet kurulmu tur, ardından, Anayasa de i ikli ine ili kin referandum ya anımı tur.

Uluslararası Piyasalar açısından hareketlili in en önemli nedeni ABD’de konut finansmanı alanında ba layan sorunların, dünya ekonomisi ve finansal sektör üzerine olumsuz yansımalarıdır. Bu duruma ilave olarak mevsimin kurak geçmesi nedeniyle tarımsal üretimin küçülmesi, dünyada petrol, enerji ve temel hammadde fiyatlarının yükselmesi ekonomik performansı etkilemi tir. AB ile üyelik sürecinde kayda de er bir ilerleme sa lanamamı tur. Tüm bu geli meler, bekleyi leri olumsuz yönde etkilemi , risk algılamasını yukarıya do ru de i tirmi , belirsizli in arttı ı bir faaliyet ortamı yaratmı ve ekonomik performansı sınırlandırmı tur.

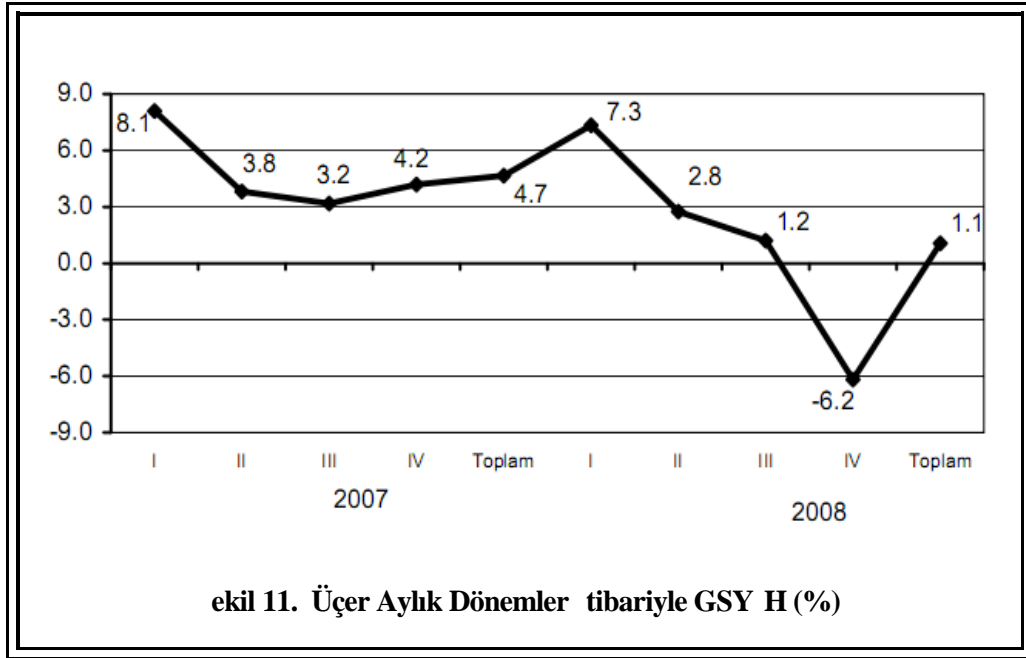
ç talepteki ivme kaybına ba lı olarak büyüme hızı yava lamı ve %4,5 olmu tur. Özel sektörde hem tüketim hem de yatırım talebi önemli ölçüde yava lamı , tasarruf aç ının GSMH’ye oranı yava da olsa gerilemi tir. Özel sektörde tasarruf aç ı daralmı , kamuda ise tasarruf fazlası yeniden aç ı a dönmü tür. Sanayi ve Hizmetler sektöründe ise büyüme hızı yava lamı tur. Tarım sektöründe ise ciddi bir daralma ya anımı tur. Sanayi sektöründe kapasite kullanım oranı yakla ık olarak aynı kalmı tur. Reel ücretler kamu kesiminde artmı , özel kesimde ise dü mü tür.

Açık enflasyon hedeflemesinin ikinci yılında enflasyon hedefi %4 iken gerçekte en enflasyon hedefin çok üstünde gerçekte e rek %8,4 olmu tur.

Dı ticaret hacmi Aralık 2006’ya göre %25 büyüyerek 277 milyar dolara ula mı , GSY H’ye oranı ise %42 düzeyinde gerçekte mi tir. Yatırım e iliminin yava lamasının da etkisiyle tasarruf aç ındaki büyüme, dolayısıyla cari i lemler dengesi aç ındaki genileme durumu ancak cari aç ının GSY H’ye oranı %5,8 olmu tur. Öte yandan, Türkiye 2007 yılında da cari i lemler dengesi aç ının üzerinde sermaye giri i sa lamı tur. Net sermaye giri i 50 milyar ABD doları olmu tur. En büyük payı finansal o lmayan kurumların dı borçlanması almı tur. Do rudan ya bancı sermaye giri i 20 milyar dolar

düzeyinde gerçekleşirken, yurtdışı yerleşiklerin portföy yatırımları önemli ölçüde azalmıştır.¹¹⁶

TÜİK tarafından açıklanan milli gelir verilerine göre 2008 yılının ilk çeyreinde %7,3 olan GSYİH büyüme oranı, ikinci çeyrekte %2,8'e, üçüncü çeyrekte ise %1,2'ye gerilemiştir. Dördüncü çeyrekte ise küresel krizin etkisiyle GSYİH'de %6,2'lik bir düşüşü yaşımıştır. Sonuç olarak 2008 yılında GSYİH büyüme oranı %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlarla 2008 yılı büyüme oranı 2001 yılı sonrasındaki en düşük yıllık büyüme oranı olmuştur.¹¹⁷



Kaynak: SO, “Ekonomik Göstergeler”, (Çevrimiçi) <http://www.iso.org.tr/tr/Documents/Arastirma/EkoGosterge/EKONOMIKGOSTERGELER.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.05.2009), s. 5.

2008 dördüncü çeyreinde tarım sektörü katma değeri %4,6 oranında büyürken, imalat sanayi katma değeri %10,8 oranında küçülmüştür. Aynı dönemde inşaat sektörü %13,4, ticaret sektörü %15,4, ulaştırma ve haberleşme %7,1 oranında küçülürken, mali kuruluşlar %9,5 oranında artış göstermiştir. Bilindiği gibi özellikle imalat sanayi sektöründeki gelişmeler, büyüme üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. 2008 yılının son

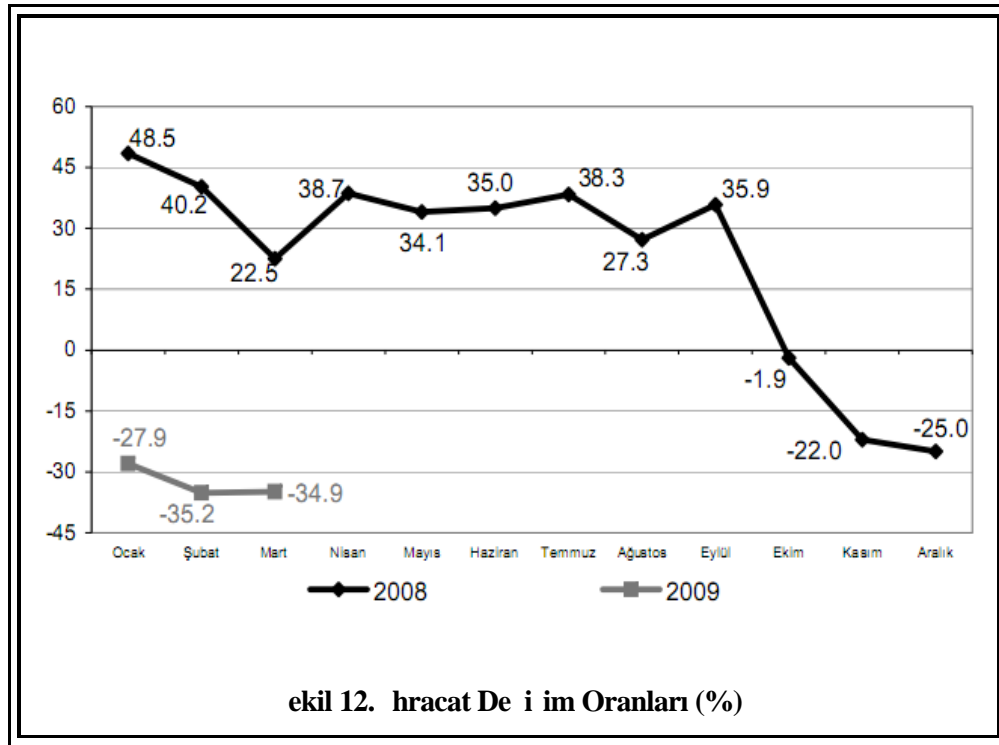
¹¹⁶ TBB, “Bankalarımız 2006..., a.g.e., s. 3.

¹¹⁷ SO, “Ekonomik Göstergeler”, (Çevrimiçi) <http://www.iso.org.tr/tr/Documents/Arastirma/EkoGosterge/EKONOMIKGOSTERGELER.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.05.2009), s. 3.

çeyre inde sanayi üretimi ve ihracat artı oranlarındaki dü ü lerin etkisiyle, dörd üncü çeyrek GSY H büyüme oranı %6,2 ile negatife dönü mü ve 2008 için öngörülen %4'lük GSY H büyümesinin oldukça altında %1,1'lik büyüme elde edilmi tir.

2008 dördüncü çeyre inde yerle ik hanehalkı tüketim harcamaları %4,6 oranında azalırken, sabit sermaye yatırım harcamaları %17,5, özel sektör sabit sermaye yatırım harcamaları %23,5 ile oldukça yüksek oranlarda dü ü göstermi tir.

Görüldü ü gibi 2008 son çeyre inde GSY H küçülürken, tüketim ve yatırım harcamalarındaki dü ü ler son derece dikkat çekici düzeylere ula mı tır.

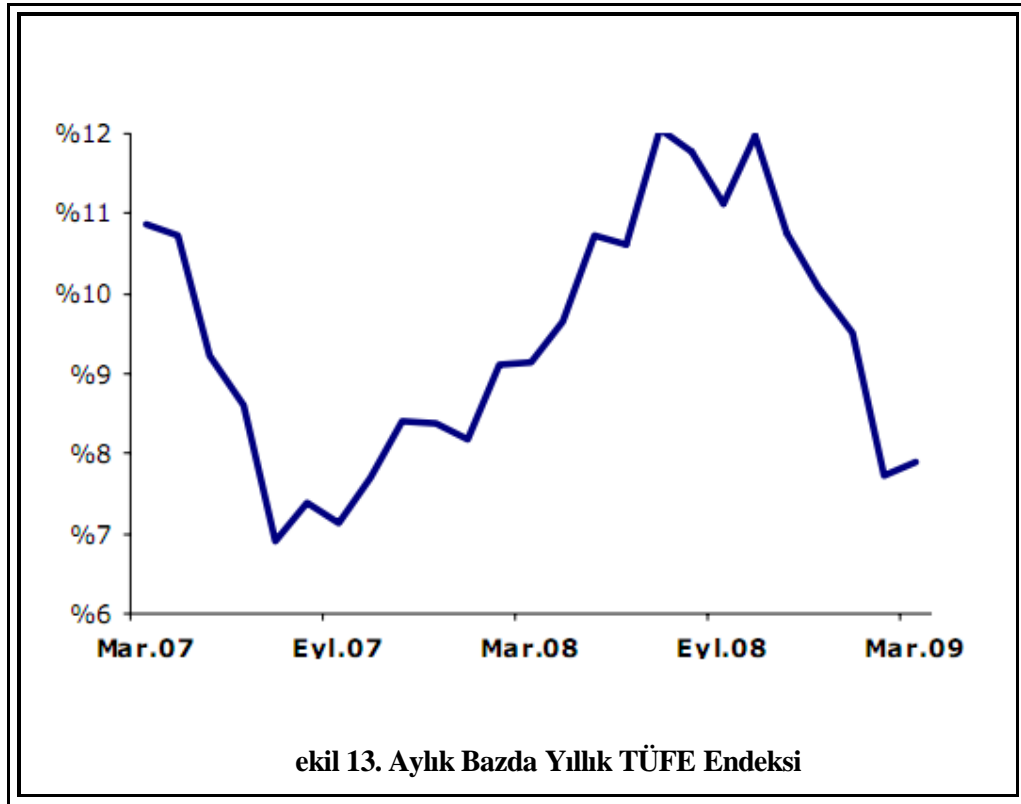


Kaynak: SO, "Ekonomik Göstergeler", (Çevrimiçi) <http://www.iso.org.tr/tr/Documents/Arastirma/EkoGosterge/EKONOMIKGOSTERGER.pdf>, (Eri m Tarihi: 19.05.2009), s. 9.

T M'in verilerine göre, 2008 yılında ihracat %20,3'lük artı la 127,5 milyar dolara yükselmi tir. 2008 yılının ilk 9 ayında ihracat kayıtlarındaki yüksek oranlı artı ların ardından, Ekim 2008'de %1,9, Kasım 2008'de %22,0 ve Aralık 2008'de %25,0 oranında dü ü ler gerçekleşmi tir. ihracat kayıtlarındaki dü ü e ilimi, Ocak 2009'da %27,9, ubat 2009'da %35,2, Mart 2009'da %34,9 ile devam etmektedir.

TCMB tarafından açıklanan ödemeler dengesi istatistiklerine göre,ubat 2008 ayında 3.871 milyon ABD doları açık veren cari i lemler dengesi, ubat 2009'da 343 milyon ABD doları fazla vermiştir. Böylece 2008 yılı ilk iki ayındaki 8.033 milyon ABD doları olan cari açık, 2009 yılı aynı döneminde 597 milyon ABD doları fazlaya dönü mü tür.

TU K verilerine göre 2008 yılında tüketici fiyat endeksi %10,06, üretici fiyat endeksinin ise 8,11 arttı nı açıklamı tür. 2009 yılının Mayıs ayında ise TÜFE bir önceki aya göre %0,64, bir önceki yılın Aralık ayına göre %1,71, bir önceki yılın aynı ayına göre %5,24 ve on iki aylık ortalamalara göre %9,49 artı göstermiştir.



Kaynak: T M, "Aylık Makroekonomi De erlendirme Raporu Nisan 2009", (Çevrimiçi) [http://www .tim. org.tr/images/tim/arama/raporu/TIM_MAKRO_BULTEN_NiSAN_2009_SAYI40.pdf](http://www.tim.org.tr/images/tim/arama/raporu/TIM_MAKRO_BULTEN_NiSAN_2009_SAYI40.pdf), (Eri m Tarihi: 01.06.2009), s. 4.

Türkiye'nin dı borç stoku ise 2008 sonu itibariyle 276,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise ilk 9 ay sonunda 2007 sonuna göre dı borç stokundaki artı %16,8 olmu tür. Ancak yılın son üç ayında, ilk 9 aylık so nuçlara göre dı borç

stokunun %4,8 oranında gerilemesi nedeniyle 2008 yılındaki dış borç stoku artışı hızı %11,2'de kalmıştır. 2005 sonrasında özellikle finansal olmayan kuruluşların borçlarında dikkat çekici bir artış söz konusudur. 2005 sonunda 50,6 milyar dolar olan finansal olmayan kuruluşların dış borç stoku, 2008 sonunda 122,3 milyar dolara yükselmiştir. Bu yükselişte, reel sektörün rekabet gücünü arttırabilmek için 2005 sonrasında hızla dış kaynaklı ucuz krediye yönelmesi belirleyici olmuştur. 2008'in son çeyreğinde, bir önceki çeyreğe göre dış borçlar 13,9 milyar dolar azalmıştır. Bu azalma, özellikle küresel krizin Türkiye'yi büyük ölçüde etkisi altına alması nedeniyle gerçekleşmiştir. 2008 son çeyreğinde, bir önceki çeyreğe göre reel kesimin borçları da azalmıştır ve bunu göstermiştir. Bu azalış uzun vadeli reel kesim borçlarında 0,5 milyar dolar, kısa vadeli reel kesim borçlarında ise 4,0 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylece 2008 son çeyreğinde reel sektör borcundaki toplam azalış 4,5 milyar dolar olmuştur.

3.3. Türkiye'de Cari İlemler Dengesizliğinin Oluşmasının Nedenleri

Türkiye ekonomisinde cari işlemler dengesizliğinin bir sorun olarak görülmesinin ardında yatan düşünce, finansal bir krize neden olabileceğinden kaynaklanmaktadır. Bu görüşü savunan ve savunmayan kesimler mevcuttur. Türkiye'de geçmiş kriz öncesi dönemler için sermaye hareketlerinin serbestliği, kredi stoklarının hızla artması, reel kurun aşırı değerlenmesi, dış açığın büyümesi ve döviz rezervlerinin, kısa vadeli dış borcun finansmanında yeterli olmadığını söylenebilmektedir.

Türkiye'de 1990'lı ve 2000'li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin oluşmasında doğrudan etkide bulunan faktör, sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle beraber ülkeye giren sıcak paradır. Bunun yanında krizlerin derinleşmesinde etkili rol oynayan faktörlerde mevcuttur. Komşu ülkelerde veya çevre ülkelerde ortaya çıkan savaş ya da siyasi belirsizlikler, kuraklık, deprem, içeride ise politik ve sosyal sorunların yaşanması bu faktörlerden sadece bazılarıdır. Yakın geçmişten bu faktörlere örnek olarak 1990'lı yılların başlarında I. Körfez savaşı, 1997-98 Asya ve Rusya Krizleri, 1999'da İzmit depremi ve 2003'te Irak savaşı, gösterilebilir. Diğer yandan Türkiye'de ekonomik krizlerde sıcak para çıkışına karşı döviz rezervlerinin azalışı, para arzının daralmasıyla reel faiz hadlerinin yükselmesi ve TL'nin reel değerinin hızla gerilemesi hem TL borçlularını hem de döviz cinsinden borçluların borç yükünü TL üzerinden giderek arttırır.

1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile 1990 yılında ülkeye toplam 4 milyar dolar girişi sağlandı. Bu toplam sermayenin 3 milyar doları ise kısa vadeliydi. Cari işlemler hesabı ise bu dönemde tarihi bir sıçrama göstererek 2,6 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Bu sıçramanın temel nedeni, ülkeye büyük çapta sermaye girişinin olmasından dolayı reel kurun aşırı değerlenmesi ile ihracattı caydırıcı, ithalattı ise teşvik edici bir etkide bulunmasıdır. Birinci Körfez Savaşı'nın etkisiyle Türkiye'nin riskli ülke konumuna gelmesi, spekülasyon sermayenin ülkeden çıkmasına ve cari açığın finansmanın zora girmesine neden olmuştur. 1991 yılında ekonomide durgunluğun yaşanmasına neden olmuştur. Cari açığı kapatmak için spekülasyon sermaye girişine ağırlık verilmesi, ülkeye yabancı sermayeyi çekebilmek için uygulanan kısa vadeli ve yüksek reel faizli borçlanma politikası, Türkiye'yi yıllardır içinden çıkılmaz bir borç-faiz kısır döngüsüne sokmuştur.

Bir sonraki kriz ise 1993 sonlarında başlayıp 1994'te patlak vermiştir. Çeride zaten üst üste iki yıldır sürmekte olan temel dengesizliklerin üzerine Avrupa para piyasasındaki kargağanın eklenmesi ile kriz tetiklenmiştir. Cari işlemler hesabındaki açıkta 1 milyar dolardan 6,4 milyar dolara fırladığı borç stoku 12 milyar dolar artmış gösterdi. Kısa vadeli borçlar 18,5 milyar dolara fırlayarak tarihi bir rekor kırdı. 1994 tam bir felaket yılı oldu. Toplam net sermaye çıkışı 4,2 milyar doları seviyelerine vardı. Faiz hadleri Hazine bonolarında %400'ü aşarken TEFE %121, TÜFE %106'e yani üç haneli rakamlara sıçradı. GSMH'de %6'ya varan daralma olurken işsizlik %20'ye vurdu.

Türkiye, 1995 yılından itibaren uyguladığı istikrar programları kapsamında izlediği düşük kur politikası ile girdi fiyatlarını denetleyerek enflasyonun yavaşlatılmasını hedeflemiştir. Ancak, döviz kurunun baskı altında tutulmasıyla, ithal malları görece olarak ucuzladığından, dış girdilere ve ithal mallarına olan talep artmış ve dış açık büyümüştür. Böylece, ülkenin üretim kapasitesinin bir kısmı atıl kalırken, arzın önemli bir bölümünün kolaylaştıran ithalat yoluyla karşılanması reel kesimi olumsuz etkilemiştir. Hracattaki artışın yavaş, ithalattaki artışın çok hızlı olması sonucunda dış ticaret açığı hızla büyümüş ve ihracatın ithalata karşı oranı giderek küçülmüştür.

1998'de Asya-Rusya krizi, Türkiye'yi, enflasyonu düürmek amacıyla harcamaları kısıtı ve istikrar programı uyguladı sırada yakaladı. Krizi tetikleyen unsur, 6 milyar doları a an sıcak para çıkı oldu. Mali kurulu lar dı nda bütün kesimler %5–6 daralmaya girdi. GSMH'de %6,4 dü ü oldu. TEFE %63'e fırladı. Reel faizler %37'ye ula arak rekor kırdı. Dı borç stoku 103 milyar dolara, iç borç stokunun GSMH'ya oranı %32'ye çıktı. Faizi yüksek, vadesi kısa borç birikimi 1999 sonunda Hazine'yi iç borçları artık döndüremedi i noktaya sürükledi. Aralık 1999'da hükümet IMF ile stand-by anla ması imzaladı.

IMF ile yapılan stand-by anla masının ardından 2000 yılında devreye giren istikrar programı büyük çökü ün ba sorumlusuydu. Türkiye döviz kurunun çapaya ba lanmasıyla çıkmaz soka a girdi. Cari i lemler açı giderek büyüdü ve yılsonunda 9,8 milyar dolara çıkarak tarihi bir rekor kırdı. Dolar çapası nedeniyle toplam kısa vadeli borçlar 28,9 milyar dolara, toplam dı borç stoku 114,3 milyar dolara çıktı. Yabancı bankalar vadesi gelmemi kredilerini geri çekmeye ba layınca gecelik faizler a ırı bir ekilde yükseldi ve Türkiye tarihine 'Kara Çar amba' olarak geçen 22 Kasım 2000'de para krizi patlak ver di. On üç banka ve çok sayıda aracı kurum battı. Kasım kriziyle artan faizler ve ödeme güçlü üne dü en bankaların, vadesi dolmayan kredileri geri ça ırması, iç pazarın daha da daralması bunda büyük rol oynadı. 19 ubat'ta Çankaya Kö kü'nde ya anan Anayasa kitapçı ı tartı ması krizi patlattı. 3,5 milyar dolar net sermaye çıkı ıyla döviz fiyatları ve faizler tırmanı a geçti. Kriz öncesi 670 bin TL olan dolar Nisan'da 1 milyon 161 bine tırmandı. IMF programı çökmü tü. Tüm bu ya anarlardan sonra cari i lemler dengesi bozuluyor, kısa vadeli dı borç birikimi de artıyor, enflasyon yükseliyor, i sizlik artıyor, irketler birbiri ardına kapan ıyor. Kriz dönemlerinde yüksek Devalüasyon ile birlikte hisse senetleri fiyatları dü üyordu. Bu durumda yabancıların irket hisselerin çok dü ük fiyatlar ile satın almalarına yol açıyordu.

1994 ve 2001 krizlerinde ortak iki nokta öne çıkıyor. Her iki kriz öncesi, 1992'den 1993'e ve 1999'dan 2000'e, 1 yılda cari i lemler açı 7 kata yakın büyüme göstermi tir. Bu ilginç bir benzerliktir. Bunun yanı sıra, her iki kriz öncesinde TL'ni n a ırı de erlendi i görülüyor ve her iki kriz öncesinde de, yabancı sermaye kaynaklı

tepkiler sonrasında (uluslararası derecelendirme kurulu larının negatif raporları, Hazine kâ ıtlarında, hisse senetlerinde yabancıların pozisyon kapatmaları) kurda gerçeikle en sert bir düzeltmeye ba lı olarak, finans sektöründe ve reel sektörde var olan açık pozisyonlardan kaynaklanan önemli sorunlar ya anıyor. Her iki kriz öncesinde, TCMB kontrollü kur politikası izlemekteydi ve TCMB'nin kur taahhüdü, kriz esnasında önemli rezerv kayıplarına neden oldu. ¹¹⁸

2001 krizi sonrasında Türkiye de i im sürecine girdi. Krizin ardından, daha önce uygulanan kur rejimi terk edilerek dalgalı kur sistemi benimsendi. Bu dönemde dünya genelinde de artan likidite nedeniyle yatırımlar, yeni ülkelere yönelmeye ba lamı tı. Geli mekte olan ülkeler de bu yatırımların adresi olmaya ba ladı. Türkiye, uyguladı ı yüksek faiz, siyasi istikrar ortamı, kriz sonrasında geli en ekonomik ko ullar nedeniyle tercih edilen ülkelere biri haline geldi. Zaman içinde sıcak para giri i, dalgalı kur rejiminin de etkisiyle kurlar üzerinde et kili olmaya ba ladı. TL'nin yabancı paralar kar ısındaki de eri artı gösterdi. Ayrıca Merkez Bankası da enflasyonu dü ürmek için TL'nin sıcak para giri i sayesinde güç kazanmasından yararlandı.

Türkiye ekonomisinde 2002 yılı nın Mayıs ayından itibaren ba layan siyasi belirsizlik ve olası Irak operasyonuna ba lı olarak mali piyasalarda ya anan olumsuz geli melerden asgari düzeyde etkilenmek için TL cinsinden kısa vadeli ve döviz cinsinden uzun vadeli iç borçlanmaya gidilmi tir. Uygulanan borç yönetimi stratejileri borçlanma maliyetlerini dü ürmü ve iç borç vadeleri uzatılmı tir. Cari i lemler aç ı ı yine bu dönemde üzerinde durulması gereken bir sorun olarak ortaya çıkmı tir.

2002–2005 döneminde, d ı ticaret aç ı nın ve dolayısıyla cari i lemler aç ı nın büyümesinde etkili olabilecek çe itli faktörler vardır. TL'nin reel olarak de erlenmesi, hızlı ekonomik büyüme, Türkiye' de finans sisteminin uzun vadeli kredi vermeye ba laması, 2001 krizinden sonra ertelenmi olan talebin canlanması bu faktörlerden bazılarıdır.

¹¹⁸ Kerem Alkin, "Kriz Muhabbetleri, Popülizm ve Politik Kararsızlık", (Çevrimiçi) http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=19418&HTP_KOD=8, (Eri im Tarihi: 02.05.2009).

Türkiye ekonomisinin 2001 krizinden sonra gösterdiği performans herkesi memnun etmese de genel anlamda birçok kesimi tatmin etmiştir. Fakat Türkiye için bu performansın bir maliyeti vardı. Bu maliyet cari açının ta kendisidir. Cari işlemler hesabının açık vermeye başlaması ve giderek artı göstermesi belli bir kesim için sürdürülemez olduğu görüşünü ortaya çıkarmıştır. Diğer bir kesim için ise yüksek büyüme oranları ve ülkeye giren yabancı sermayenin varlığını sürdürükçe bu açık sürdürülebilirdi. Cari açının sürdürülebilir olduğu görüşünü savunuların ortak noktası; gösterilen bu performanstan dolayı Türkiye'ye yurtdışında duyulan güvenin artmasıyla 2003 yılından itibaren sürekli artan miktarlarda yabancı sermaye girişinin uzun vadeli, kısa vadeli ve doğrudan yatırımlar şeklinde gerçekleşmesiyle ödemeler dengesinde çok önemli bir paya sahip olmalarının göz ardı edildiği idi. Böyle ki; cari açıkla ilgili konuların çoğunda ödemeler bilançosunun sermaye ve finans hesapları göz ardı edilerek cari işlemler hesabından hareketle felaket senaryolarının üretildiği görüşü hâkimdi. Ödemeler dengesini okurken sadece cari işlemler hesabına değil, ödemeler dengesinin tamamına bakmak gerektiğini savunuyorlardı.

Tablo 9. Cari İşlemler Dengesi ve Cari Açık/GSMH (2003–2007)

	2003	2004	2005	2006	2007
Cari İşlemler Dengesi (Milyar ABD Doları)	-8.036	-15.599	-22.604	-32.193	-37.996
Cari Açık/GSMH (%)	-3,4	-5,3	-7,5	-7,9	-7,5

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Sistemi.

Cari açıkla ilgili yapılan sürdürülemez yorumlarının temelinde yatan düşünce yukarıda gösterilen Tablo 9'da özetlenmiştir. Bu görüşe göre cari açık/GSMH oranı belli bir oranın üzerine çıktığında kriz kaçınılmazdır (bu oran ekonomi literatüründe %5 olarak kabul edilir). Bu oran 2000'de -%4,9'du ve 2001'de Türkiye tarihinin en şiddetli krizini yaşadı. Hemen belirtmekte fayda var, bu oran 1993'de -%3,5'di ve 1994'te yine şiddetli bir kriz yaşandı.

Tablo 9’da 2003 sonrasında incelendi inde Cari açık/GSMH oranının giderek büyüdü ünü görüyoruz. Cari aç ı sorun olarak görmeyen kesim, bu tabloyla kar ıla an birçok ki inin (cari aç ı nı sürdürülemez bir hal aldı mı savunanlar) eski alı kanlıklarla yine kriz beklentisine girdiklerini ifade etmi lerdir. Ancak bu dönem de beklenen döviz krizi bir türlü gerçekleşmemi tir. Cari aç ı nı sürdürülebilir oldu unu savunan kesim demek ki ekonomi de bir eylerin de i mi olabilece i görü ünü benimsemi lerdir.

Tablo 10. Do rudan Yabancı Yatırımlar ve DYY/Cari Açık (2003–2007)

	2003	2004	2005	2006	2007
Do rudan Yabancı Yatırım (Milyon ABD Doları)	1.752	2.885	10.029	19.919	21.873
DYY/Cari Açık (%)	21,8	18,5	44,3	61,8	57,5

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Sistemi.

Tablo 10’da Türkiye’de yapılan do rudan yabancı yatırım miktarını ve bu miktarın cari aç ı a oranını, yani cari aç ı nın ne kadarının do rudan yatırımla finanse edildi ini, görüyoruz. 2003’ten sonra yurt iç inde yapılan do rudan yabancı yatırımlarının sürekli arttı nı ve bu yatırımların giderek cari aç ı nın daha büyü k bir bölümünü finanse etti i görülmektedir.

Cari açıkla ilgili en önemli endi elerden biri finansmanın kısa vadeli sermaye ile yapılıyor olmasıdır. Ancak 2000 yılında cari aç ı nın %10’unu finanse eden do rudan yatırımlar 2005’te %44’ünü, 2006’da %62’sini ve 2007’de %58’ini finanse eder hale gelmi . Cari aç ı nın bu dönem de sürdürülebilir oldu unu savunan kesim bu durumu bu ekilde açıklıyor. Bu kesime göre Türkiye bu dönem de giderek daha fazla sermaye çekebilecek bir ülke olmu ve cari aç ı nın finansman kalitesi artmı tır.

Cari i lemler aç ından endi elenilmemesi gerekti ini ifade eden iktisatç ılar; Türkiye’de son dönemde ya anan durumun öncekil erden farklılık arz etti ini, dalgalı kur sisteminin ve makroekonomik göstergelerde sa lanan iyile menin cari i lemler aç ının sürdürülebilirli i için yeterli oldu unu iddia etmektedirler. Ancak geçm i yıllarda ya anan deneyimler, makroekonomik göstergelerde herhangi bir olumsuz geli me olmasa da, cari i lemler açıklarının krizlere yol açma olasılı ının yinede oldukça yüksek oldu unu göstermi tir.¹¹⁹

Her ne kadar önceki yıllarda ya anan deneyimlerden farklı olarak, son dönemde Türkiye’de dalgalı kur sistem inin uygulandı ı ve bu sistemde döviz krizi ya anmasının mümkün olmad ı iddia edilebilse de, dalgalı kur sisteminde bile ülkeye borç veren ekonomik birimlerin d ı borçların sürdürülemez boyutlara ula tı ını dü ünmesi, bir d ı finansman krizi ile kar ıla ılmasına yol açabilir.¹²⁰ Dolayısıyla ekonominin üretim yapısında ithalata ve yabancı sermaye giri ine olan ba ımlılık azaltılmaksızın, Türkiye’de yüksek oranlı cari i lemler açıklarının sürdürülebilir oldu unun dü ünülmesi do ru de ildir. Bu do rultuda 2008 yılının son çeyre ine kadarki dönemde cari i lemler açıklarında görülen yüksek oranlı artı nı, bu dönemde Türkiye açısından ciddi bir risk unsuru oldu u söylenebilir.

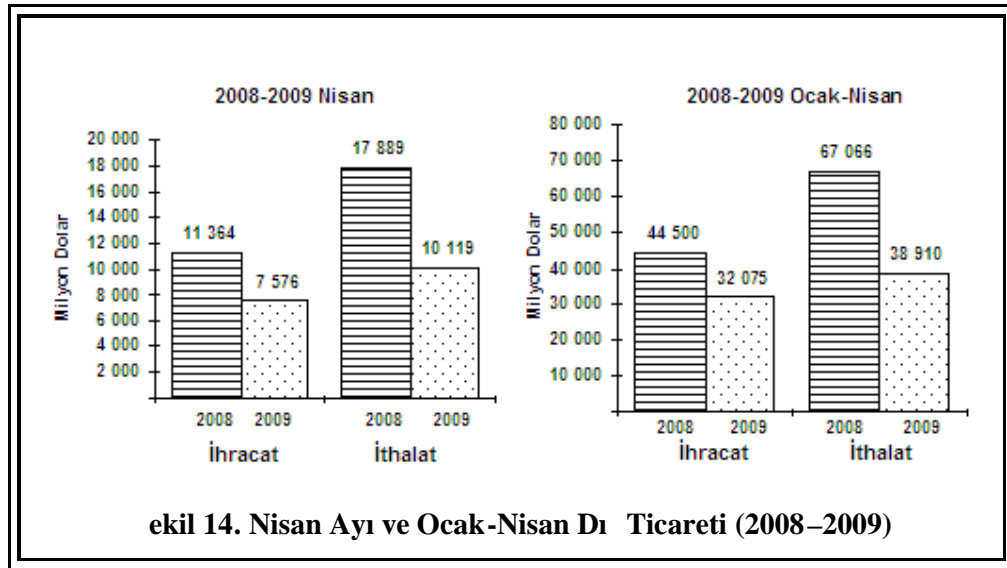
1989’da ba layan sermaye hareketlili inin serbestli i 1990, 1994, 2001 krizlerinde etkili olmu , bu dönemde kırılğan olan mali piyasalarda birbirini takip eden yıllarda bir türlü dengeye gelememi tir. 2001 krizinden sonra mali piyasaların dinamosu olan bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, mali piyasaların kırılğanlı ının biraz da olsa azalmasına neden olmu tur. Fakat 2002 yılında ba layan ve 2003 yılında ivme kazanan ve takibindeki yıllarda devam eden ekonomik büyüme, cari i lemler dengesizli ine neden olmu tur. Büyüme tarafından olumlu haberler gelirken di er taraftan tedirginlik veren cari açık rakamları gelmektedir. 2002–2008 dönemi bu e kilde geçmi tir. 2008 yılında 41,600 milyon dolar olan cari açık, 2008 yılının A ustos ayından itibaren Türkiye’de kendini göstermeye ba layan küresel ekonomik krizin etkisiyle dü meye ba lamı tur. Ancak, çok yüksek olan cari

¹¹⁹ Ercan Uygur, “Cari Açık Tartı maları”, **iktisat İletme Ve Finans**, Cilt. 19, S. 222, (Eylül 2004), s. 13-14

¹²⁰ Stanley Fischer, “Financial Crises And Reform Of The International Financial System”, **NBER Working Paper**, Working Paper No: 9297, (Ocak 2002), s. 34.

açının azalması da bir anda olamayacağından bu açının finansmanının nasıl yapılacağı sorunu ortaya çıkacaktır. Bu durum aslında hep bir sorundu fakat konjonktürdeki daralma hiç bu kadar büyük olmadığından finansman sorunu gerçekten bir sorun olarak ciddiye alınmıyordu.

Bu dönemde Türkiye’de ithalat arttıkça (ki bu cari açının artmasına neden oluyor) ithalattan alınan vergiler de arttı için bu gelişim bütçe açısının kapanmasına yardımcı oluyordu. Buna bir de sürekli olarak tekrarı mümkün olmayan ve konjonktürden kaynaklanan özelleştirme gelirleri de eklenince bütçe açısı azalıyor ve kamu maliyesi iyiye gidiyor gibi görünüyordu. Geçmişte cari açık bu kadar büyük ve özelleştirme gelirleri de bu yükseklikte de ilken bütçe açısı büyüktü. 2000’li yıllarda durum tersine döndü ve cari açık artarken, o artışın vergilere yaptığı katkıyla bütçe açısı azalmıştır. İthalatın düşüyor olması ve konjonktürün de artık eskisi kadar özelleştirmeye imkân vermemesi cari açısı azaltırken bütçe açısını arttıracaktır.¹²¹



Kaynak: TÜİK.

TÜİK verilerine göre 2009 yılının Nisan ayında ise dış ticaret 2008 yılının aynı ayına göre ihracat %33,3 azalarak 7,576 milyon dolar, ithalat %43,4 azalarak

¹²¹ Mahfi E. İlmez, “Cari Açık Küçülüyor, Bütçe Açığı Büyüyor”, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazarYazisi&Date=15.02.2009&ArticleID=921724>, (Erişim Tarihi: 01.06.2009).

10,119 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde dış ticaret açığı %61 azalarak 6,525 milyondan, 2,543 milyona gerilemiştir.

Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler genellikle finansman açığı sorunu kökenli olmuştur. Bu doğrultuda ortaya çıkan finansman ihtiyacının giderilmesinde de yukarıda sayılan nedenlerden dolayı ayrıntılı olarak borçlanma politikasına yer verilmiştir. Nitekim ekonomik ve mali istikrarın bir önartısı olan kamu bütçe disiplini günümüzde gelinen noktada esas itibarıyla iç borçlanma sorununun çözümüne bağlı olmuştur. Bu yüzden önümüzdeki dönemde cari açık azalsa da TL’nin değerli olduğu dönemlerde cari açığın finansmanında kullanılan dış borçların geri ödemesinin bu dönemde sorun yaratacak olması risk olarak görülebilir. Bu durumda, Türkiye’de cari açık hâlâ bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4. Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ile Mücadelede Yapılması Gerekenler

Bir ülkede cari işlemler dengesizliği mevcut ise bu dengesizlik ya açık verilerek ya da fazla verilerek ortaya çıkar. Türkiye’de de bu dengesizliğin sorunu teşkil ediyor olması cari işlemler hesabının açık vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu açığın kapanması ise ülkedeki sermaye hareketleri dengesinde bir fazlanın yaşanması gerekir. Sermaye hareketleri döviz girişi ve çıkışlarını ifade eder ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy akımları, kısa ve uzun vadeli kredileri kapsar. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları içindeki finansal sermaye girişleri doğası gereği borç arttırıcı nitelik taşırlar. Bu yüzden cari işlemlerdeki açığın büyük ya da küçük olmasından daha önemli konu açığın kısa ve orta vadede sorun olmaktan nasıl çıkarılacağıdır. Yani, açığın kısa vadeli ve dış borçları arttırıcı spekülasyon sermaye akımlarıyla finanse edilmesi sorun ve tehlike arz etmektedir. Türkiye’de cari açığın sorun olarak görülmesinin altında yatan temel neden de budur.

Türkiye’deki cari açığın birinci nedeni, iç tasarrufların yatırımları karşılayamaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de tasarruf hacmi düşüktür. Bu durum doğrudan doğruya cari işlemler açığını olumsuz şekilde etkilemektedir.

Milli gelir cinsinden %19-22'lerde seyreden tasarruf hacminin en az %30-35'e çıkartılması gerekmektedir.¹²²

Yüksek büyüme için gerekli tasarruf yapılamazsa, cari i lemler aç ı artacaktır. Çözüm, ekonomiyi so utmaktan ve iç tasarrufları art tırmaktan geçmektedir. Kamudan, firmalardan ve ki ilerden olu an iç tasarrufların ülkenin kendi yatırımlarıyla kar ılanamaması durumunda d ı kaynaklara gereksinim duyulmaktadır. Bu da cari i lemler aç ının kayna ını te kil etmektedir. Bu nedenle iç tasarrufların büyüklü ünün ya da yatırımlar ile ili kisinin iyi irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü olu an cari i lemler aç ı, ekonomide i ler iyi gitti i takdirde, d ı kaynaklarla finanse edilebilmektedir.

Türkiye uzun zamandır cari açık sorunuyla kar ı kar ıya kalmı tır. Türkiye'nin cari açık geçmi ine bakıldı ında 1988, 1989, 1991, 1994, 1998 ve 2001 yıllarında cari fazla verildi i görülüyor. 1993 yılında, cari aç ıkta geçmi y ı llara göre büyük çaplı bir art ı ya anmı , 1994 yılının ba larına gelindi inde ise , ekonomik kriz ba göstermi tir. 2000 yılında cari açık ciddi bir art ı göstererek 10 milyar dolara yakla mı , 2001'de de Türkiye tekrar ekonomik krizle ba etmek zorunda kalmı tır. Geçmi te bu tür olumsuz deneyimlerin ya anması, gelece e yönelik kaygıları da arttırmaktadır. Çünkü 2002–2008 yılından itibaren cari aç ıkta ciddi bir art ı söz konusudur. Durum böyle olunca gündem maddeleri de cari aç ı nın sebepleri ve önlemleri için neler yapılması gerekti i üzerinde yo unla ıyor. Bu noktada da d ı ticaret aç ı , kur, faiz ve sıcak para kavramları ön plana çıkıyor.

Türkiye'de döviz kurlarındaki 6 yıldır süren de erlenme kar ısında ihracatçı irketlerin ayakta kalmasını sa layan üç temel geli me ya anmı tır: Küresel üretim zinciri içinde kendilerine yer bulabilmek, ucuz ithalat girdi kullanarak verimlilik art ı larını devam ettirebilmek, döviz kredisi kullanımını art tırmak. Ancak bunlardan birincisi, üretim yapısının tamamen d ı geli melere ve yabancı firmaların kararlarına ba ımlı hale gelmesi sonucunu do ururken, ikincisi yerel üreticileri kapanma noktasına getirmi , üçüncüsü ise özel sektörün d ı borç stokunu 150 milyar dolara

¹²² Eriñç Yeldan, **Küreselle me Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölü üm, Birikim ve Büyüme** , 8.b., stanbul: leti im Yayınları, 2003, s. 36.

ula tırmak suretiyle dı kaynak ba ımlısı haline getirmi tir. Bu çerçevede ilk olarak, yurtiçi tasarrufların mevcut düzeyi Türkiye'deki yatırımların finansmanına yetmemektedir. Bu ba lamda, yurtiçi tasarrufların arttırılması cari açık probleminin uzun vadede ortadan kaldırılması için gereklidir. Mali disiplinle kesinlikle taviz verilmemelidir. Kamu yönetimi reformu, mali disiplini kurumsalla tıracak ve kalıcı hale getirecek biçimde ele alınmalıdır. Özel kesimin tasarruf e iliminin arttırılması için finansal sistemin iyile tirilmesi ve hane halklarının tasarruflarını finansal sisteme yönlendirmesi te vik edilmelidir. Gerek kamu, gerekse de özel kesimin tasarruflarının arttırılması için kayıt içine geçi i hızlandıracak politikaların hayata geçirilmesi faydalı olacaktır.

Cari aç ın bir de yapısal tarafı vardır ki, Türkiye'nin odaklanması gereken de budur. Türkiye'nin rekabet gücünü arttırıcı reformları gerçekle tirmeye ihtiyacı vardır. Hracatın daha yüksek katma de er ta ınması, istihdam üzerindeki a ır vergi ve sigorta primi benzeri yüklerin hafifletilmesi ve istihdam piyasasının daha esnek bir yapıya kavu turulması gerekiyor. Yine kayıt d ı ı ekonominin mümkün mertebe getirilmesi, i yapmanın önündeki engeller kaldırılmaya devam edilerek yatırım ortamının daha da iyile tirilmesi gerekir. Ayrıca KOB 'lerin finansman kaynaklarına daha kolay eri imini sa layacak önlemlerin alınması, AR-GE faaliyetlerinin te vik edilmesi, yatırım ve istihdamı te vik edecek yeni bir te vik sisteminin olu turulması gerekiyor. te bunlar, Türkiye'nin rekabet gücünü arttıracak ve uzun vadede cari açık sorunun çözümlenmesi sa layacak adımlardır. Bütün bunlara ek olarak Türkiye, uzun dönemde enerji üretimini arttırmak zorundadır. Nükleer enerjiden rüzgâr enerjisine kadar birçok alternatifi hayata geçirmek durumundadır. Petrol arama çalı malarında yakalanan trend devam ettirilmelidir. Böylece Türkiye, mümkün olan en kısa süre içinde enerji bakımından kendi kendine yeten bir hale gelmelidir.

Türkiye'de cari açık sorununa yönelik çözümlere bakıldı ında; büyümenin yava latılması, TL'nin di er paralar kar ısında de er kazanmasının önlenmesi, enerji tasarrufu uygulanması ve sanayide mikro yapısal önlemlerin alınması oldu u söylenebilir. Ancak büyümenin azaltılmasının tek ba ına çare olmadı ını, bu nedenle büyümenin yava laması ile birlikte döviz kurunun de er kazanma sürecini

durdurmadan, enerji tasarrufu önlemleri alınmadan ve sanayinin mikro yapısal değişiminin analizini yapmadan cari işlemler dengesizliği konusundaki başarı kısıtlı kalacaktır.¹²³

¹²³ Gazi Erçel, “Büyüme ve Yapısallaşan Cari Açık”, **Vatan Gazetesi**, 18.12.2006.

SONUÇ

Bu çalı mada Türkiye'nin Cari İlemler Dengesi'nde olu an açıkların sebeplerinin ve sonuçlarının 1980 öncesi ve sonrasındaki dönemlerinde ya anan ekonomik geli meler aracılı ı ile çözüm yolları incelenmi tir.

Türkiye'de 1960'lı yıllar ithal ikameci politikalarla geçilmi ve 1970'lerin sonunda izlenen ithal ikameci politika ciddi bir dı borç ve ödemeler bilançosu sorununa neden olmu tur. Geli en bu olaylar neticesinde 1980 yılından sonra ithal ikameci politikadan vazgeçilerek ihracata dayalı bir bü yüme modeli üzerinde durularak, geçmi dönemlerde ya anan ödemeler bilançosu sorunlarının ortadan kaldırılması amaçlanmı tir. Fakat 1980 yılından sonra da üretimin dı a ba ımlılı ı devam etmi tir. İhracata dayalı modelin hayata geçirilmesinden sonra ihracatta artı lar ya anmasına ra men bu dönemde ithalatta da artı lar ya anmı ve bu artı lar ihracat rakamlarının üstünde gerçekleşme ti. Böylece cari i lemler dengesi aç ının kapanması yolunda etkili olunamamı tir.

1980'li yılların sonunda ya anan sermaye hareketlerindeki serbestle me, cari aç ının finansmanı konusunda olumlu bir geli me gibi gözükse de ülkeye giri yapan yabancı sermayenin etkisiyle TL'de ya anan de erlenme ithalatı körükleyerek cari aç ının artmasında etkili olmu tur. Ya anan bu geli meler ı ında, yüksek cari açıkların ya anması, kısa vadeli yabancı sermayenin ülkeden çıkı yapması ile birlikte ya anan finansal krizlerin derinle mesinde etkisinin oldu u anla ılmı tir.

Türkiye'de ya anan cari i lemler aç ının temel nedenleri; yurtiçi yatırım ve tasarrufların yetersizli i, ekonomik büyüme, dı ticaretin a ırlıklı oldu u ülkelerdeki büyüme oranları, reel döviz kurundaki de i im ve ülkeye giri yapan kısa vadeli portföy giri leridir.

2002–2008 arasındaki dönemde cari aç ının sürekli artı göstermesi, 1980'li yıllardan itibaren uygulanan politikaların ekonomide istenilen dönü ümü gerçekle tiremedi ini göstermektedir.

Çalı mada incelenen yıllar boyunca yani 1980–2008 arasındaki dönemde cari i lemler aç ının rakamsal (41,4 milyar dolar) olarak en yüksek gerçekle ti i dönem 2008 yılıdır. Cari Açık/GSY H (%6) olarak en yüksek gerçekle ti i dönem ise 2006 yılı olmu tur.

Türkiye ekonomisinin cari aç ık sorunun orta ve uzun vade de çözümlenmesi için yapılması gereken, üretimin ithala ta ba ımlılı ının azaltılmasıdır. Bu duruma ek olarak ülkeye giren kısa vadeli portföy giri lerinin ve TL'nin de erlenmesini engellemeye yönelik politikaların bu sorunun çözümlenmesi konusunda etkili ol du u görülmü tür. Fakat bu politikaların etkisiyle ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu yüzden Türkiye'de cari aç ık katılı ı ve süreklili i yönündeki güçlü ampirik bulguları göz önüne alındı nda, yurtiçi üretimin verimlilik art ının sa lanması, rekabet gücü yüksek sektörlerle odaklanması, iktisadi istikrar, sürdürülebilir büyüme hedefi, enerji ba ımlılı ının olabildi ince azaltılması gibi makro ekonomik ve yapısal tedbirlere öncelik verilerek cari aç ık a önlem alınması gerekmektedir.

EKLER

EK 1: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1984-1993

ÖDEMELER DENGESİ AYRINTILI SUNUM		1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
(Milyon ABD Dolar)											
I -	CAR LEMLER HESABI	-1439	-1013	-1465	-806	1596	938	-2625	250	-974	-6433
	Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi(A+B+C)	-3427	-2929	-3305	-3129	-493	-2489	-6990	-4789	-4894	-10085
	Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	-1924	-1376	-1428	-1044	2020	-162	-4482	-2126	-2269	-7341
A.	DI T CARET DENGESİ	-2910	-2976	-3018	-3206	-1813	-4190	-9448	-7290	-8076	-14081
	Toplam Mal hracatı	7134	7959	7457	10190	11662	11625	12959	13593	14715	15345
	Toplam Mal thalatı	-10044	-10935	-10475	-13396	-13475	-15815	-22407	-20883	-22791	-29426
1.	Genel Mal Ticareti	-2910	-2707	-2924	-3085	-1781	-3132	-7916	-6129	-6646	-12200
1.1.	hracat f.o.b.	7134	7959	7457	10190	11662	11625	12959	13593	14715	15345
1.1.1.	hracat f.o.b.	7134	7959	7457	10190	11662	11625	12959	13593	14715	15345
1.1.2.	Bavul Ticareti										
1.1.3.	Uyarılma: Di er Mallar										
1.2.	thalat f.o.b.	-10044	-10666	-10381	-13275	-13443	-14757	-20875	-19722	-21361	-27545
1.2.1.	thalat c.i.f.	-10757	-11344	-11105	-14158	-14335	-15792	-22302	-21047	-22871	-29428
1.2.2.	Uyarılma: Navlun ve Sigorta	619	610	640	816	822	927	1299	1265	1371	1767
1.2.3.	Uyarılma: Di er Mallar	94	68	84	67	70	108	128	60	139	116
2.	Parasal Olmayan Altın (net)	0	-269	-94	-121	-32	-1058	-1532	-1161	-1430	-1881
	hracat									0	0
	thalat	0	-269	-94	-121	-32	-1058	-1532	-1161	-1430	-1881
3.	Limanlarda Sa lanan Mallar										
	hracat										
	thalat										
B.	H ZMETLER DENGESİ	986	1600	1590	2162	3833	4028	4966	5164	5807	6740
	Gelir	2475	3160	3123	3945	5919	6569	8083	8446	9564	10919
	Gider	-1489	-1560	-1533	-1783	-2086	-2541	-3117	-3282	-3757	-4179
1.	Ta imacılık	220	176	12	98	264	299	20	235	170	47
	Gelir	678	670	557	716	837	967	920	1098	1136	1241
	Gider	-458	-494	-545	-618	-573	-668	-900	-863	-966	-1194

EK 1: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1984-1993 (Devam)

		1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
1.1.	Navlun	375	324	181	213	378	300	156	282	208	87
	Gelir	653	609	526	617	777	771	833	936	924	999
	Gider	-278	-285	-345	-404	-399	-471	-677	-654	-716	-912
1.2.	Diğer Taahhütler	-155	-148	-169	-115	-114	-1	-136	-47	-38	-40
	Gelir	25	61	31	99	60	196	87	162	212	242
	Gider	-180	-209	-200	-214	-174	-197	-223	-209	-250	-282
2.	Turizm	271	770	637	1028	1997	1992	2705	2062	2863	3025
	Gelir	548	1094	950	1476	2355	2557	3225	2654	3639	3959
	Gider	-277	-324	-313	-448	-358	-565	-520	-592	-776	-934
3.	Yatırım Hizmetleri	63	246	301	293	476	582	741	713	936	1142
	Gelir	63	246	301	293	476	582	741	713	936	1142
	Gider	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4.	Sigorta Hizmetleri										
	Gelir										
	Gider										
5.	Finansal Hizmetler	0	0	0	0	0	0	0	0	-283	-286
	Gelir	0	0	0	0	0	0	0	0	122	124
	Gider	0	0	0	0	0	0	0	0	-405	-410
6.	Diğer Ticari Hizmetler	531	488	766	871	1221	1289	1643	2232	1362	1532
	Gelir	1158	1121	1301	1448	2152	2340	3063	3772	1892	2163
	Gider	-627	-633	-535	-577	-931	-1051	-1420	-1540	-530	-631
7.	Resmi Hizmetler	-99	-80	-126	-128	-125	-134	-143	-78	-203	-223
	Gelir	28	29	14	12	99	123	134	209	145	134
	Gider	-127	-109	-140	-140	-224	-257	-277	-287	-348	-357
8.	Diğer Hizmetler	0	0	0	0	0	0	0	0	962	1503
	Gelir	0	0	0	0	0	0	0	0	1694	2156
	Gider	0	0	0	0	0	0	0	0	-732	-653
C.	GELİR DENGESİ	-1503	-1553	-1877	-2085	-2513	-2327	-2508	-2663	-2625	-2744
	Gelir	146	298	341	382	374	684	917	935	1012	1135
	Gider	-1649	-1851	-2218	-2467	-2887	-3011	-3425	-3598	-3637	-3879

EK 1: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1984-1993 (Devam)

		1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
1.	Ücret Ödemeleri										
	Gelir										
	Gider										
2.	Yatırım Geliri	-1503	-1553	-1877	-2085	-2513	-2327	-2508	-2663	-2625	-2744
	Gelir	146	298	341	382	374	684	917	935	1012	1135
	Gider	-1649	-1851	-2218	-2467	-2887	-3011	-3425	-3598	-3637	-3879
2.1.	Do rudan Yatırımlar	-63	-98	-84	-80	-88	-104	-161	-158	-145	-243
	Gelir	0	0	0	0	0	0	0	0	10	10
	Gider	-63	-98	-84	-80	-88	-104	-161	-158	-155	-253
2.2.	Portföy Yatırımları	0	0	0	0	0	0	0	0	-36	264
	Gelir	0	0	0	0	0	0	0	0	231	428
	Gider	0	0	0	0	0	0	0	0	-267	-164
2.3.	Di er Yatırımlar	-1440	-1455	-1793	-2005	-2425	-2223	-2347	-2505	-2444	-2765
2.3.1.	Faiz Geliri	146	298	341	382	374	684	917	935	771	697
2.3.2.	Faiz Gideri	-1586	-1753	-2134	-2387	-2799	-2907	-3264	-3440	-3215	-3462
2.3.2.1.	<u>Uzun Vade</u>	-1370	-1412	-1740	-1983	-2343	-2517	-2748	-2778	-2711	-2900
2.3.2.1.1.	Merkez Bankası			-233	-308	-548	-579	-657	-549	-414	-447
2.3.2.1.2.	Genel Hükümet			-1000	-1212	-1359	-1493	-1522	-1617	-1753	-1872
2.3.2.1.3.	Bankalar									-62	-60
2.3.2.1.4.	Di er Sektör			-507	-463	-436	-445	-569	-612	-482	-521
2.3.2.2.	<u>Kısa Vade</u>	-216	-341	-394	-404	-456	-390	-516	-662	-504	-562
D.	CAR TRANSFERLER	1988	1916	1840	2323	2089	3427	4365	5039	3920	3652
1.	Genel Hükümet	181	202	206	302	313	387	1119	2220	912	733
2.	Di er Sektörler	1807	1714	1634	2021	1776	3040	3246	2819	3008	2919
2.1.	çi Gelirleri	1807	1714	1634	2021	1776	3040	3246	2819	3008	2919
2.2.	Di er Transferler										
II -	SERMAYE VE F NANS HESAPLARI	970	1850	1583	1312	-2111	-1909	3093	-1198	2164	8595
A.	SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0	23	0	0	0	0
1.	Göçmen Transferleri	0	0	0	0	0	23	0	0	0	0
B.	F NANS HESAPLARI	970	1850	1583	1312	-2111	-1932	3093	-1198	2164	8595
1.	Do rudan Yatırımlar	113	99	125	106	354	663	700	783	779	622

EK 1: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1984-1993 (Devam)

		1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
1.1.	Yurtdışı	0	0	0	-9	0	0	16	-27	-65	-14
	Giri								3	1	51
	Çıkı								-30	-66	-65
1.2.	Yurtiçinde	113	99	125	115	354	663	684	810	844	636
1.2.1.	Sermaye								810	844	636
	Giri								907	911	746
	Çıkı								-97	-67	-110
1.2.2.	Diğer Sermaye (Net)										
1.2.3.	Gayrimenkul (Net)										
2.	Portföy Yatırımları	0	0	146	282	1178	1386	547	623	2411	3917
2.1.	Varlıklar	0	0	0	-25	-6	-59	-134	-91	-754	-563
2.1.1	Genel Hükümet									0	330
2.1.2	Bankalar									-754	-754
2.1.3	Diğer Sektörler									0	-139
2.2.	Yükümlülükler	0	0	146	307	1184	1445	681	714	3165	4480
2.2.1.	Hisse Senetleri	0	0	0	0	0	17	89	147	350	570
2.2.2.	Borç Senetleri	0	0	146	307	1184	1428	592	567	2815	3910
2.2.2.1.	Merkez Bankası	0	0	0	178	179	0	0	0	-216	0
2.2.2.2.	Genel Hükümet	0	0	0	0	618	1043	572	593	2988	3903
2.2.2.2.1.	Yurtiçi	0	0	0	0	0	0	0	0	10	182
2.2.2.2.2.	Yurtdışı	0	0	0	0	618	1043	572	593	2978	3721
2.2.2.2.2.1.	Borçlanma	0	0	0	0	618	1043	572	618	2978	3759
2.2.2.2.2.2.	Geri Ödeme	0	0	0	0	0	0	0	-25	0	-38
2.2.2.3.	Bankalar	0	0	146	129	387	385	20	-26	43	7
3.	Diğer Yatırımlar	920	1391	1475	1060	-2922	-1509	2742	-3803	458	4364
3.1.	Varlıklar	-1625	127	-313	-945	-1428	371	-409	-2563	-2438	-3291
3.1.1.	Ticari Krediler										
3.1.1.1.	Verilen Krediler										
3.1.1.2.	Geri Ödeme										
3.1.2.	Krediler	-573	-296	-253	-842	-607	390	156	-811	-327	-289
3.1.2.1.	Merkez Bankası	-573	-263	-211	-516	-381	573	358	24	5	48

EK 1: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1984-1993 (Devam)

		1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
3.1.3.	Bankaların Döviz Varlıkları	-1074	415	-51	-108	-820	-187	-567	-1760	-2142	-2894
3.1.4.	Diğer Varlıklar	22	8	-9	5	-1	168	2	8	31	-108
3.1.4.1.	Merkez Bankası	22	8	-9	5	0	139	3	5	31	-108
3.1.4.2.	Diğer Sektörler	0	0	0	0	-1	29	-1	3	0	0
3.2.	Yükümlülükler	2545	1264	1788	2005	-1494	-1880	3151	-1240	2896	7655
3.2.1.	<u>Ticari Krediler</u>	545	472	-168	-498	-213	67	361	433	1526	2378
3.2.1.1.	Uzun Vade	0	0	0	0	0	0	0	0	-119	194
3.2.1.1.1.	Kullanım									206	395
3.2.1.1.2.	Geri Ödeme									-325	-201
3.2.1.2.	Kısa Vade	545	472	-168	-498	-213	67	361	433	1645	2184
3.2.1.2.1.	Kullanım									9445	12346
3.2.1.2.2.	Geri Ödeme									-7800	-10162
3.2.2.	<u>Krediler</u>	1537	202	1185	1255	-1979	-2574	1714	-91	1171	3639
3.2.2.1.	Merkez Bankası	424	-144	-751	-439	-1773	-562	-509	-310	-210	-33
3.2.2.1.1.	Uluslar. Para Fonu Kredileri	-42	-251	-378	-443	-432	-240	-48	0	0	0
3.2.2.1.1.1.	Kullanım									0	0
3.2.2.1.1.2.	Geri Ödeme									0	0
3.2.2.1.2.	Uzun Vade	75	-82	-552	-604	-777	-322	-466	-241	-210	-33
3.2.2.1.2.1.	Kullanım	300	500	115	155	100	400	0	0	0	0
3.2.2.1.2.2.	Geri Ödeme	-225	-582	-667	-759	-877	-722	-466	-241	-210	-33
3.2.2.1.3.	Kısa Vade	391	189	179	608	-564	0	5	-69	0	0
3.2.2.2.	Genel Hükümet	170	-698	45	302	-531	-2317	-393	-201	-1645	-2177
3.2.2.2.1.	Uluslar. Para Fonu Kredileri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.2.1.1.	Kullanım	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.2.1.2.	Geri Ödeme	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.2.2.	Uzun Vade	170	-698	45	302	-531	-1288	-393	-201	-1645	-2177
3.2.2.2.2.1.	Kullanım	1494	283	1113	1575	1389	628	1695	1862	1092	525
3.2.2.2.2.2.	Geri Ödeme	-1324	-981	-1068	-1273	-1920	-1916	-2088	-2063	-2737	-2702
3.2.2.2.3.	Kısa Vade	0	0	0	0	0	-1029	0	0	0	0
3.2.2.3.	Bankalar	187	146	385	721	-198	-78	1245	1199	2411	3975
3.2.2.3.1.	Uzun Vade	187	-150	-5	285	-155	-49	231	536	7	193
3.2.2.3.1.1.	Kullanım	410	348	28	455	336	442	486	937	554	682

EK 1: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1984-1993 (Devam)

		1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
3.2.2.3.2.	Kısa Vade	0	296	390	436	-43	-29	1014	663	2404	3782
3.2.2.4.	Di er Sektörler	756	898	1506	671	523	383	1371	-779	615	1874
3.2.2.4.1.	Uzun Vade	614	907	891	715	660	456	369	-380	619	2268
3.2.2.4.1.1.	Kullanım	749	1054	1296	1200	1299	1350	1498	985	1671	3255
3.2.2.4.1.2.	Geri Ödeme	-135	-147	-405	-485	-639	-894	-1129	-1365	-1052	-987
3.2.2.4.2.	Kısa Vade	142	-9	615	-44	-137	-73	1002	-399	-4	-394
3.2.3.	<u>Mevduatlar</u>	403	537	788	1025	605	796	960	-1432	154	1589
3.2.3.1.	Merkez Bankası	-58	357	418	740	551	478	-74	-629	465	1069
3.2.3.1.1.	Uzun Vade	568	186	662	755	594	518	49	-497	410	925
3.2.3.1.2.	Kısa Vade	-626	171	-244	-15	-43	-40	-123	-132	55	144
3.2.3.2.	Bankalar	461	180	370	285	54	318	1034	-803	-311	520
3.2.3.2.1.	Yurtdı ı Bankalar									-215	226
3.2.3.2.2.	Yurtdı ı Ki iler									-96	294
3.2.4.	<u>Di er Yükümlülükler</u>	60	53	-17	223	93	-169	116	-150	45	49
4.	Rezerv Varlıklar	-63	360	-163	-136	-721	-2472	-896	1199	-1484	-308
4.1.	Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4.2.	Resmi Rezervler	-56	360	-163	-137	-721	-2485	-781	1223	-1484	-314
4.2.1.	Döviz Varlıkları	-56	360	-163	-137	-721	-2485	-781	1223	-1484	-314
4.2.2.	Menkul Kıymetler	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4.2.3.	Di er Döviz Varlıkları	-7	0	0	1	0	13	-115	-24	0	6
III -	NET HATA NOKSAN	469	-837	-118	-506	515	971	-468	948	-1190	-2162

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

EK 2: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1994-2000

ÖDEMELER DENGESİ AYRINTILI SUNUM		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
(Milyon ABD Dolar)								
I -	CAR LEMLER HESABI	2631	-2339	-2437	-2638	2000	-925	-9920
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi(A+B+C)		-379	-6737	-6534	-7149	-3505	-5806	-14684
Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)		2885	-3532	-3607	-4136	-520	-2269	-10682
A.	DI T CARET DENGESİ	-4167	-13152	-10264	-15048	-14038	-9771	-22057
Toplam Mal hracatı		18106	21636	32067	32110	30741	29031	30825
Toplam Mal thalatı		-22273	-34788	-42331	-47158	-44779	-38802	-52882
1.	Genel Mal Ticareti	-3687	-11830	-8592	-13181	-12277	-8692	-20157
1.1.	hracat f.o.b.	18106	21636	32067	32110	30741	29031	30825
1.1.1.	hracat f.o.b.	18106	21636	23225	26261	26973	26587	27775
1.1.2.	Bavul Ticareti			8842	5849	3689	2255	2946
1.1.3.	Uyarılama: Di er Mallar					79	189	104
1.2.	thalat f.o.b.	-21793	-33466	-40659	-45291	-43018	-37723	-50982
1.2.1.	thalat c.i.f.	-23270	-35709	-43627	-48559	-45922	-40671	-54503
1.2.2.	Uyarılama: Navlun ve Sigorta	1395	2145	2618	2913	2756	2442	3271
1.2.3.	Uyarılama: Di er Mallar	82	98	350	355	148	506	250
2.	Parasal Olmayan Altın (net)	-480	-1322	-1672	-1867	-1761	-1079	-1900
hracat		0	0	0	0	0	0	0
thalat		-480	-1322	-1672	-1867	-1761	-1079	-1900
3.	Limanlarda Sa lanan Mallar							
hracat								
thalat								
B.	H ZMETLER DENGESİ	7052	9620	6657	10912	13518	7502	11375
Gelir		11076	14939	13057	19248	23183	16370	19463
Gider		-4024	-5319	-6400	-8336	-9665	-8868	-8088
1.	Ta imacılık	270	302	15	323	755	799	492
Gelir		1221	1712	1756	2193	3120	2900	2955
Gider		-951	-1410	-1741	-1870	-2365	-2101	-2463
1.1.	Navlun	320	320	65	267	698	663	246
Gelir		1037	1426	1413	1768	1882	1712	1653
Gider		-717	-1106	-1348	-1501	-1184	-1049	-1407

EK 2: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1994-2000 (Devam)

			1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1.2.	Diğer Taahhütler		-50	-18	-50	56	57	136	246
		Gelir	184	286	343	425	1238	1188	1302
		Gider	-234	-304	-393	-369	-1181	-1052	-1056
2.	Turizm		3455	4046	4385	5286	5423	3732	5923
		Gelir	4321	4957	5650	7002	7177	5203	7636
		Gider	-866	-911	-1265	-1716	-1754	-1471	-1713
3.	Sanayi Hizmetleri		1254	1857	1941	2285	2311	1095	968
		Gelir	1254	1857	1941	2285	2311	1095	968
		Gider	0	0	0	0	0	0	0
4.	Sigorta Hizmetleri								
		Gelir							
		Gider							
5.	Finansal Hizmetler		-259	-274	-191	-290	-112	-312	-303
		Gelir	99	151	293	313	478	319	368
		Gider	-358	-425	-484	-603	-590	-631	-671
6.	Diğer Ticari Hizmetler		1903	3181	1796	4314	5562	3372	4080
		Gelir	2460	3829	2288	5007	6312	3987	4652
		Gider	-557	-648	-492	-693	-750	-615	-572
7.	Resmi Hizmetler		-286	-239	-236	-241	-247	-279	-268
		Gelir	78	131	156	180	172	221	261
		Gider	-364	-370	-392	-421	-419	-500	-529
8.	Diğer Hizmetler		715	747	-1053	-765	-174	-905	483
		Gelir	1643	2302	973	2268	3613	2645	2623
		Gider	-928	-1555	-2026	-3033	-3787	-3550	-2140
C.	GELİR DENGESİ		-3264	-3205	-2927	-3013	-2985	-3537	-4002
		Gelir	890	1488	1577	1900	2481	2350	2836
		Gider	-4154	-4693	-4504	-4913	-5466	-5887	-6838
1.	Ücret Ödemeleri								
		Gelir							
		Gider							

EK 2: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1994-2000 (Devam)

		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
2.	Yatırım Geliri	-3264	-3205	-2927	-3013	-2985	-3537	-4002
	Gelir	890	1488	1577	1900	2481	2350	2836
	Gider	-4154	-4693	-4504	-4913	-5466	-5887	-6838
2.1.	Do rudan Yatırımlar	-102	-272	-175	-142	-227	-167	89
	Gelir	10	40	32	61	101	146	368
	Gider	-112	-312	-207	-203	-328	-313	-279
2.2.	Portföy Yatırımları	-542	-741	-517	-53	15	89	-434
	Gelir	189	240	379	862	1284	1130	1300
	Gider	-731	-981	-896	-915	-1269	-1041	-1734
2.3.	Di er Yatırımlar	-2620	-2192	-2235	-2818	-2773	-3459	-3657
2.3.1.	Faiz Geliri	691	1208	1166	977	1096	1074	1168
2.3.2.	Faiz Gideri	-3311	-3400	-3401	-3795	-3869	-4533	-4825
2.3.2.1.	Uzun Vade	-2700	-2908	-2769	-2840	-3053	-3431	-3785
2.3.2.1.1.	Merkez Bankası	-487	-694	-678	-812	-780	-893	-806
2.3.2.1.2.	Genel Hükümet	-1723	-1465	-1369	-1255	-1268	-1316	-1291
2.3.2.1.3.	Bankalar	-74	-60	-58	-88	-200	-209	-312
2.3.2.1.4.	Di er Sektör	-416	-689	-664	-685	-805	-1013	-1376
2.3.2.2.	Kısa Vade	-611	-492	-632	-955	-816	-1102	-1040
D.	CAR TRANSFERLER	3010	4398	4097	4511	5505	4881	4764
1.	Genel Hükümet	383	1071	555	314	149	352	204
2.	Di er Sektörler	2627	3327	3542	4197	5356	4529	4560
2.1.	çi Gelirleri	2627	3327	3542	4197	5356	4529	4560
2.2.	Di er Transferler							
II -	SERMAYE VE F NANS HESAPLARI	-4463	-93	938	3625	-1287	-377	12581
A.	SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0	0	0
1.	Göçmen Transferleri	0	0	0	0	0	0	0
B.	F NANS HESAPLARI	-4463	-93	938	3625	-1287	-377	12581
1.	Do rudan Yatırımlar	559	772	612	554	573	138	112
1.1.	Yurtdı nda	-49	-113	-110	-251	-367	-645	-870
	Giri	1	1	23	21	29	10	159
	Çıkı	-50	-114	-133	-272	-396	-655	-1029

EK 2: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1994-2000 (Devam)

		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1.2.	Yurtiçinde	608	885	722	805	940	783	982
1.2.1.	Sermaye	608	885	722	805	940	783	982
	Giri	636	934	914	852	953	813	1707
	Çıktı	-28	-49	-192	-47	-13	-30	-725
1.2.2.	Diğer Sermaye (Net)							
1.2.3.	Gayrimenkul (Net)							
2.	Portföy Yatırımları	1158	237	570	1634	-6711	3429	1022
2.1.	Varlıklar	35	-466	-1380	-710	-1622	-759	-593
2.1.1.	Genel Hükümet	52	-33	-19	-41	-21	-46	-33
2.1.2.	Bankalar	-37	-391	-1395	-667	-1791	-812	-680
2.1.3.	Diğer Sektörler	20	-42	34	-2	190	99	120
2.2.	Yükümlülükler	1123	703	1950	2344	-5089	4188	1615
2.2.1.	Hisse Senetleri	989	195	191	8	-518	428	489
2.2.2.	Borc Senetleri	134	508	1759	2336	-4571	3760	1126
2.2.2.1.	Merkez Bankası	0	-213	0	0	0	0	0
2.2.2.2.	Genel Hükümet	446	933	1919	1915	-4369	3677	984
2.2.2.2.1.	Yurtiçi	35	124	428	562	-3992	540	-5126
2.2.2.2.2.	Yurtdışı	411	809	1491	1353	-377	3137	6110
2.2.2.2.2.1.	Borçlanma	721	2311	2804	2898	2706	5015	7507
2.2.2.2.2.2.	Geri Ödeme	-310	-1502	-1313	-1545	-3083	-1878	-1397
2.2.2.3.	Bankalar	-312	-212	-160	421	-202	83	142
3.	Diğer Yatırımlar	-5634	3903	4301	4753	5067	1782	11801
3.1.	Varlıklar	2423	-383	331	-1750	-1464	-2304	-1939
3.1.1.	Ticari Krediler						-106	-26
3.1.1.1.	Verilen Krediler						-11489	-12772
3.1.1.2.	Geri Ödeme						11383	12746
3.1.2.	Krediler	-38	1101	-125	-358	-261	-453	116
3.1.2.1.	Merkez Bankası	-28	-48	-63	-60	-71	-68	0
3.1.2.2.	Bankalar	-10	1149	-62	-298	-190	-385	116
3.1.3.	Bankaların Döviz Varlıkları	2451	-1430	1510	-678	-752	-1454	-1690
3.1.4.	Diğer Varlıklar	10	-54	-1054	-714	-451	-291	-339

EK 2: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1994-2000 (Devam)

		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
3.1.4.1.	Merkez Bankası	10	-54	-54	-38	-24	-30	1
3.1.4.2.	Diğer Sektörler	0	0	-1000	-676	-427	-261	-340
3.2.	Yükümlülükler	-8057	4286	3970	6503	6531	4086	13740
3.2.1.	<u>Ticari Krediler</u>	-979	1486	328	572	-40	719	805
3.2.1.1.	Uzun Vade	-100	-107	189	256	77	-52	8
3.2.1.1.1.	Kullanım	262	109	284	406	239	113	128
3.2.1.1.2.	Geri Ödeme	-362	-216	-95	-150	-162	-165	-120
3.2.1.2.	Kısa Vade	-879	1593	139	316	-117	771	797
3.2.1.2.1.	Kullanım	9724	14666	24168	18299	17089	17581	20957
3.2.1.2.2.	Geri Ödeme	-10603	-13073	-24029	-17983	-17206	-16810	-20160
3.2.2.	<u>Krediler</u>	-8391	160	950	4836	3505	3057	12868
3.2.2.1.	Merkez Bankası	272	340	-81	-30	-234	518	3348
3.2.2.1.1.	Uluslar. Para Fonu Kredileri	340	347	0	-28	-231	520	3351
3.2.2.1.1.1.	Kullanım	340	347	0	0	0	807	3439
3.2.2.1.1.2.	Geri Ödeme	0	0	0	-28	-231	-287	-88
3.2.2.1.2.	Uzun Vade	-68	-7	-81	-2	-3	-2	-3
3.2.2.1.2.1.	Kullanım	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.1.2.2.	Geri Ödeme	-68	-7	-81	-2	-3	-2	-3
3.2.2.1.3.	Kısa Vade	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.2.	Genel Hükümet	-2962	-2131	-2108	-1456	-1655	-1932	117
3.2.2.2.1.	Uluslar. Para Fonu Kredileri	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.2.1.1.	Kullanım	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.2.1.2.	Geri Ödeme	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.2.2.	Uzun Vade	-2962	-2131	-2108	-1456	-1655	-1932	-883
3.2.2.2.2.1.	Kullanım	365	723	775	1062	1179	1011	2733
3.2.2.2.2.2.	Geri Ödeme	-3327	-2854	-2883	-2518	-2834	-2943	-3616
3.2.2.2.3.	Kısa Vade	0	0	0	0	0	0	1000
3.2.2.3.	Bankalar	-6883	1074	1815	2384	892	2187	4378
3.2.2.3.1.	Uzun Vade	-282	273	1046	1660	829	117	-363
3.2.2.3.1.1.	Kullanım	352	500	1439	2478	3126	2563	1902
3.2.2.3.1.2.	Geri Ödeme	-634	-227	-393	-818	-2297	-2446	-2265
3.2.2.3.2.	Kısa Vade	-6601	801	769	724	63	2070	4741

EK 2: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 1994-2000 (Devam)

		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
3.2.2.4.	Diğer Sektörler	1182	877	1324	3938	4502	2284	5025
3.2.2.4.1.	Uzun Vade	1313	431	1317	3352	4083	2344	4897
3.2.2.4.1.1.	Kullanım	2370	2794	3550	5959	6961	7348	12696
3.2.2.4.1.2.	Geri Ödeme	-1057	-2363	-2233	-2607	-2878	-5004	-7799
3.2.2.4.2.	Kısa Vade	-131	446	7	586	419	-60	128
3.2.3.	Mevduatlar	1260	2462	2567	876	2877	239	-20
3.2.3.1.	Merkez Bankası	1430	1563	1336	1028	574	-229	622
3.2.3.1.1.	Uzun Vade	1315	1462	1273	978	654	-131	620
3.2.3.1.2.	Kısa Vade	115	101	63	50	-80	-98	2
3.2.3.2.	Bankalar	-170	899	1231	-152	2303	468	-642
3.2.3.2.1.	Yurtdışı Bankalar	-65	-2087	0	0	1187	2	182
3.2.3.2.2.	Yurtdışı Kişiler	-105	2986	1231	-152	1116	466	-824
3.2.4.	Diğer Yükümlülükler	53	178	125	219	189	71	87
4.	Rezerv Varlıklar	-546	-5005	-4545	-3316	-216	-5726	-354
4.1.	Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar	0	0	0	0	0	-112	0
4.2.	Resmi Rezervler	-625	-5032	-4545	-3316	-216	-5614	-354
4.2.1.	Döviz Varlıkları	-625	-5032	-4545	-3316	4784	-2003	-1545
4.2.2.	Menkul Kıymetler	0	0	0	0	-5000	-3611	1191
4.2.3.	Diğer Döviz Varlıkları	79	27	0	0	0	0	0
III -	NET HATA NOKSAN	1832	2432	1499	-987	-713	1302	-2661

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

EK 3: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 2001-2008

ÖDEMELER DENGESİ AYRINTILI SUNUM			2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
(Milyon ABD Dolar)										
I -	CAR	LEMLER HESABI	3760	-626	-7515	-14431	-22088	-32051	-38219	-41525
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi(A+B+C)			773	-3059	-8535	-15548	-23542	-33959	-40462	-43531
Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)			5773	1495	-2978	-9939	-17667	-27268	-33354	-35555
A.	DI	T CARET DENGESİ	-3363	-6390	-13489	-22736	-33001	-40962	-46677	-53067
Toplam Mal ihracatı			34729	40719	52394	68535	78365	93611	115364	140775
Toplam Mal ithalatı			-38092	-47109	-65883	-91271	-111366	-134573	-162041	-193842
1.	Genel Mal Ticareti		-2400	-5035	-10967	-19329	-28879	-37171	-41810	-50693
1.1.	hırcat f.o.b.		34703	40666	52318	68444	78174	92915	114332	137087
1.1.1.	hırcat f.o.b.		31334	36059	47253	63167	73476	85535	107272	132002
1.1.2.	Bavul Ticareti		3039	4065	3953	3880	3473	6408	6002	6200
1.1.3.	Uyarılama: Di er Mallar		330	542	1112	1397	1225	972	1058	-1115
1.2.	thalat f.o.b.		-37103	-45701	-63285	-87773	-107053	-130086	-156142	-187780
1.2.1.	thalat c.i.f.		-41399	-51554	-69340	-97540	-116774	-139576	-170063	-201961
1.2.2.	Uyarılama: Navlun ve Sigorta		2484	3093	4100	5787	6899	6792	9960	10997
1.2.3.	Uyarılama: Di er Mallar		1812	2760	1955	3980	2822	2698	3961	3184
2.	Parasal Olmayan Altın (net)		-963	-1355	-2522	-3407	-3754	-3345	-4354	-1365
hırcat			26	53	76	91	132	637	972	3626
thalat			-989	-1408	-2598	-3498	-3886	-3982	-5326	-4991
3.	Limanlarda Sa lanan Mallar						-368	-446	-513	-1009
hırcat						59	59	60	62	
thalat						-427	-505	-573	-1071	
B.	H ZMETLER DENGESİ		9136	7885	10511	12797	15334	13694	13323	17512
Gelir			15203	14031	17952	22941	26757	25407	28615	34807
Gider			-6067	-6146	-7441	-10144	-11423	-11713	-15292	-17295
1.	Ta imacılık		833	861	-523	-1064	127	449	-385	238
Gelir			2854	2795	2184	3267	4914	4830	6226	7776
Gider			-2021	-1934	-2707	-4331	-4787	-4381	-6611	-7538
1.1.	Navlun		731	531	-712	-1142	-1500	-1318	-2790	-2884
Gelir			1796	1859	1322	1765	2048	1823	2424	2935
Gider			-1065	-1328	-2034	-2907	-3548	-3141	-5214	-5819

EK 3: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 2001-2008 (Devam)

		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1.2.	Diğer Taımacılık	102	330	189	78	1627	1767	2405	3122
	Gelir	1058	936	862	1502	2866	3007	3802	4841
	Gider	-956	-606	-673	-1424	-1239	-1240	-1397	-1719
2.	Turizm	6352	6599	11090	13364	15280	14110	15227	18445
	Gelir	8090	8479	13203	15888	18152	16853	18487	21951
	Gider	-1738	-1880	-2113	-2524	-2872	-2743	-3260	-3506
3.	n aat Hizmetleri	654	832	682	724	874	879	759	974
	Gelir	654	832	682	724	874	879	759	974
	Gider	0	0	0	0	0	0	0	0
4.	Sigorta Hizmetleri						-618	-899	-665
	Gelir						522	645	752
	Gider						-1140	-1544	-1417
5.	Finansal Hizmetler	-391	-400	-83	-89	-41	-247	-228	-137
	Gelir	331	221	291	288	345	277	395	841
	Gider	-722	-621	-374	-377	-386	-524	-623	-978
6.	Diğer Ticari Hizmetler	1695	-68	-26	129	-200	-434	-821	-1287
	Gelir	2025	254	272	482	338	289	208	91
	Gider	-330	-322	-298	-353	-538	-723	-1029	-1378
7.	Resmi Hizmetler	-315	-566	-708	-721	-874	-920	-733	-778
	Gelir	150	67	104	254	320	331	403	460
	Gider	-465	-633	-812	-975	-1194	-1251	-1136	-1238
8.	Diğer Hizmetler	308	627	79	454	168	475	403	722
	Gelir	1099	1383	1216	2038	1814	1426	1492	1962
	Gider	-791	-756	-1137	-1584	-1646	-951	-1089	-1240
C.	GELİR DENGESİ	-5000	-4554	-5557	-5609	-5875	-6691	-7108	-7976
	Gelir	2753	2486	2246	2651	3608	4383	6420	6860
	Gider	-7753	-7040	-7803	-8260	-9483	-11074	-13528	-14836
1.	Ücret Ödemeleri					-96	-107	-70	-75
	Gelir					0	0	36	36
	Gider					-96	-107	-106	-111

EK 3: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 2001-2008 (Devam)

		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
2.	Yatırım Geliri	-5000	-4554	-5557	-5609	-5779	-6584	-7038	-7901
	Gelir	2753	2486	2246	2651	3608	4383	6384	6824
	Gider	-7753	-7040	-7803	-8260	-9387	-10967	-13422	-14725
2.1.	Do rudan Yatırımlar	52	-108	-440	-799	-850	-1053	-2100	-2374
	Gelir	361	293	203	244	201	129	108	307
	Gider	-309	-401	-643	-1043	-1051	-1182	-2208	-2681
2.2.	Portföy Yatırımları	-694	-835	-1207	-1195	-924	-662	383	972
	Gelir	1253	1409	1409	1710	2402	2801	4118	4495
	Gider	-1947	-2244	-2616	-2905	-3326	-3463	-3735	-3523
2.3.	Di er Yatırımlar	-4358	-3611	-3910	-3615	-4005	-4869	-5321	-6499
2.3.1.	Faiz Geliri	1139	784	634	697	1005	1453	2158	2022
2.3.2.	Faiz Gideri	-5497	-4395	-4544	-4312	-5010	-6322	-7479	-8521
2.3.2.1.	<u>Uzun Vade</u>	-4271	-4031	-4236	-3916	-4457	-5516	-6785	-7879
2.3.2.1.1.	Merkez Bankası	-1203	-1160	-1274	-1098	-1049	-844	-563	-510
2.3.2.1.2.	Genel Hükümet	-1406	-1397	-1556	-1609	-1765	-1807	-1720	-1474
2.3.2.1.3.	Bankalar	-253	-169	-110	-103	-257	-631	-1246	-1205
2.3.2.1.4.	Di er Sektör	-1409	-1305	-1296	-1106	-1386	-2234	-3256	-4690
2.3.2.2.	<u>Kısa Vade</u>	-1226	-364	-308	-396	-553	-806	-694	-642
D.	CAR TRANSFERLER	2987	2433	1020	1117	1454	1908	2243	2006
1.	Genel Hükümet	201	497	291	313	603	621	809	728
2.	Di er Sektörler	2786	1936	729	804	851	1287	1434	1278
2.1.	çi Gelirleri	2786	1936	729	804	851	1111	1209	1324
2.2.	Di er Transferler						176	225	-46
II -	SERMAYE VE F NANS HESAPLARI	-1633	1384	3065	13360	19460	32064	36622	37068
A.	SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0	0	0	0
1.	Göçmen Transferleri	0	0	0	0	0	0	0	0
B.	F NANS HESAPLARI	-1633	1384	3065	13360	19460	32064	36622	37068
1.	Do rudan Yatırımlar	2855	939	1222	2005	8967	19261	19940	15613
1.1.	Yurtdı nda	-497	-143	-480	-780	-1064	-924	-2106	-2585
	Giri	107	108	6	35	1	753	169	19
	Çıkı	-604	-251	-486	-815	-1065	-1677	-2275	-2604

EK 3: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 2001-2008 (Devam)

		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1.2.	Yurtiçinde	3352	1082	1702	2785	10031	20185	22046	18198
1.2.1.	Sermaye	3352	566	688	1092	8134	16982	18393	14887
	Giri	3374	571	696	1190	8535	17639	19136	14922
	Çıktı	-22	-5	-8	-98	-401	-657	-743	-35
1.2.2.	Diğer Sermaye (Net)		516	16	350	56	281	727	374
1.2.3.	Gayrimenkul (Net)			998	1343	1841	2922	2926	2937
2.	Portföy Yatırımları	-4515	-593	2465	8023	13437	7373	717	-5046
2.1.	Varlıklar	-788	-2096	-1386	-1388	-1233	-4029	-2063	-1276
2.1.1	Genel Hükümet	-36	-42	-33	-25	-20	-42	-116	-32
2.1.2	Bankalar	-281	-1437	-932	-666	-1285	-3754	-1844	-367
2.1.3	Diğer Sektörler	-471	-617	-421	-697	72	-233	-103	-877
2.2.	Yükümlülükler	-3727	1503	3851	9411	14670	11402	2780	-3770
2.2.1.	Hisse Senetleri	-79	-16	905	1427	5669	1939	5138	716
2.2.2.	Borc Senetleri	-3648	1519	2946	7984	9001	9463	-2358	-4486
2.2.2.1.	Merkez Bankası	0	0	0	0	0	0	0	0
2.2.2.2.	Genel Hükümet	-3645	1958	3123	7984	9351	9463	-2358	-4486
2.2.2.2.1.	Yurtiçi	-3744	929	1614	6025	5934	6129	-3281	-5073
2.2.2.2.2.	Yurtdışı	99	1029	1509	1959	3417	3334	923	587
2.2.2.2.2.1.	Borçlanma	2148	3286	5265	5753	6489	5848	4627	4000
2.2.2.2.2.2.	Geri Ödeme	-2049	-2257	-3756	-3794	-3072	-2514	-3704	-3413
2.2.2.3.	Bankalar	-3	-439	-177	0	-350	0	0	0
3.	Diğer Yatırımlar	-2667	7191	3425	4156	14903	11544	23997	25444
3.1.	Varlıklar	-601	-777	-986	-6983	-578	-13437	-4858	-7374
3.1.1.	Ticari Krediler	-445	-921	-910	-1635	-413	-2419	-1466	1732
3.1.1.1.	Verilen Krediler	-13934	-18323	-29378	-39285	-44695	-51608	-65991	-78164
3.1.1.2.	Geri Ödeme	13489	17402	28468	37650	44282	49189	64525	79896
3.1.2.	Krediler	-734	19	-404	617	177	-725	139	-57
3.1.2.1.	Merkez Bankası	-40	-30	-28	-24	-16	0	2	2
3.1.2.2.	Bankalar	-694	49	-376	641	193	-725	137	-59
3.1.3.	Bankaların Döviz Varlıkları	927	594	724	-5965	-342	-10293	-3531	-9049
3.1.4.	Diğer Varlıklar	-349	-469	-396	0	0	0	0	0

EK 3: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 2001-2008 (Devam)

		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
3.1.4.1.	Merkez Bankası	1	0	0	0	0	0	0	0
3.1.4.2.	Diğer Sektörler	-350	-469	-396	0	0	0	0	0
3.2.	Yükümlülükler	-2066	7968	4411	11139	15481	24981	28855	32818
3.2.1.	<u>Ticari Krediler</u>	-1930	2483	2181	4201	3074	674	4231	1565
3.2.1.1.	Uzun Vade	11	1353	966	486	60	56	119	173
3.2.1.1.1.	Kullanım	118	1432	1042	618	212	195	240	357
3.2.1.1.2.	Geri Ödeme	-107	-79	-76	-132	-152	-139	-121	-184
3.2.1.2.	Kısa Vade	-1941	1130	1215	3715	3014	618	4112	1392
3.2.1.2.1.	Kullanım	15982	18967	23620	35148	49522	49837	52041	67616
3.2.1.2.2.	Geri Ödeme	-17923	-17837	-22405	-31433	-46508	-49219	-47929	-66224
3.2.2.	<u>Krediler</u>	614	5040	754	6133	11605	19403	27595	27447
3.2.2.1.	Merkez Bankası	10229	-6138	-1479	-4414	-2881	0	0	0
3.2.2.1.1.	Uluslar. Para Fonu Kredileri	10230	-6138	-1479	-4414	-2881	0	0	0
3.2.2.1.1.1.	Kullanım	11317	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.1.1.2.	Geri Ödeme	-1087	-6138	-1479	-4414	-2881	0	0	0
3.2.2.1.2.	Uzun Vade	-1	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.1.2.1.	Kullanım	0	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.1.2.2.	Geri Ödeme	-1	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.1.3.	Kısa Vade	0	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.2.	Genel Hükümet	-1977	11834	-765	-267	-4637	-5223	-3901	742
3.2.2.2.1.	Uluslar. Para Fonu Kredileri	0	12503	1429	896	-2472	-4511	-3983	1701
3.2.2.2.1.1.	Kullanım	0	12503	1681	1163	2425	2981	1134	3649
3.2.2.2.1.2.	Geri Ödeme	0	0	-252	-267	-4897	-7492	-5117	-1948
3.2.2.2.2.	Uzun Vade	-977	-669	-2194	-1163	-2165	-712	82	-959
3.2.2.2.2.1.	Kullanım	2579	2323	1014	2023	1105	2459	3423	2374
3.2.2.2.2.2.	Geri Ödeme	-3556	-2992	-3208	-3186	-3270	-3171	-3341	-3333
3.2.2.2.3.	Kısa Vade	-1000	0	0	0	0	0	0	0
3.2.2.3.	Bankalar	-8076	-1028	1975	5708	9248	5814	5608	2805
3.2.2.3.1.	Uzun Vade	-1024	-297	-40	2361	6544	9766	7271	482
3.2.2.3.1.1.	Kullanım	860	1300	1387	3514	8894	12338	10360	7664
3.2.2.3.1.2.	Geri Ödeme	-1884	-1597	-1427	-1153	-2350	-2572	-3089	-7182
3.2.2.3.2.	Kısa Vade	-7052	-731	2015	3347	2704	-3952	-1663	2323

EK 3: Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 2001-2008 (Devam)

		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
3.2.2.4.	Diğer Sektörler	438	372	1023	5106	9875	18812	25888	23900
3.2.2.4.1.	Uzun Vade	255	1100	735	4765	9508	18317	25674	22907
3.2.2.4.1.1.	Kullanım	9057	9885	10791	14763	20779	32731	47962	47706
3.2.2.4.1.2.	Geri Ödeme	-8802	-8785	-10056	-9998	-11271	-14414	-22288	-24799
3.2.2.4.2.	Kısa Vade	183	-728	288	341	367	495	214	993
3.2.3.	Mevduatlar	-832	348	1368	647	489	4622	-3323	3387
3.2.3.1.	Merkez Bankası	736	1336	497	-209	-787	-1268	-1450	-1791
3.2.3.1.1.	Uzun Vade	605	618	-275	-284	-645	-815	-933	-1432
3.2.3.1.2.	Kısa Vade	131	718	772	75	-142	-453	-517	-359
3.2.3.2.	Bankalar	-1568	-988	871	856	1276	5890	-1873	5178
3.2.3.2.1.	Yurtdışı Bankalar	-1748	-1106	562	314	358	5902	-2105	4819
3.2.3.2.2.	Yurtdışı Kişiler	180	118	309	542	918	-12	232	359
3.2.4.	Diğer Yükümlülükler	82	97	108	158	313	282	352	419
4.	Rezerv Varlıklar	2694	-6153	-4047	-824	-17847	-6114	-8032	1057
4.1.	Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar	0	0	0	0	0	0	0	0
4.2.	Resmi Rezervler	2694	-6153	-4047	-824	-17847	-6114	-8032	1057
4.2.1.	Döviz Varlıkları	404	1763	-99	-1267	-2327	-91	-3481	-889
4.2.2.	Menkul Kıymetler	2290	-7916	-3948	443	-15520	-6023	-4551	1946
4.2.3.	Diğer Döviz Varlıkları	0	0	0	0	0	0	0	0
III -	NET HATA NOKSAN	-2127	-758	4450	1071	2628	-13	1597	4457

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- D NLER, Zeynel. **ktisada Giri** . 6.b. Bursa: Ekin Kitapevi. 2000.
- E LMEZ, Mahfi ve Ercan KUMCU. **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Ekonomisi**. 8. b. stanbul: Remzi Kitabevi. 2004.
- KARLUK, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika**. stanbul: Beta Basım Yayım Da ıtım. 2003.
- LET CHE, John M. Letiche. **Balance Of Payments And Economic Growth** . Newyork: Harper & Brothers Publishers. 1959.
- OBSTFELD, Maurice and Keneth ROGOFF. **Foundations Of International Macroeconomics**. London: The MIT Pres. 1996.
- ÖZER, Mustafa. **Türkiye Ekonomisi**. Eski ehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2004.
- SEY TO LU, Halil. **Uluslararası Finans Kitabı** 3.b. stanbul: Güzem Yayınları. 2001.
- SEY TO LU, Halil. **Uluslararası ktisat**. Geli tirilmi 15. b. stanbul: Güzem Can Yayınları. 2003.
- TÜRK, smail. **ktisadi Planlama Prensipleri** . 1. b. Ankara: Emel Matbaası. 1970.
- YELDAN, Erinç. **Küreselle me Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölü üm, Birikim ve Büyüme**. 8. b. stanbul: leti im Yayınları. 2003.
- YILDIRIM, Kemal ve Mustafa ÖZER. **ktisat Teorisi**. Eski ehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2006.

Makaleler

- AKBOSTANCI, Elif ve Gül pek TUNÇ. “Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model Of Trade Balance”. **ERC Working Paper**. WP 01/06. (Mayıs 2002). pp. 1–18.
- BACKUS, David K., Patrick J. KEHOE ve Finn E. KYDLAND. “Dynamics of The Trade Balance and The Terms of Trade: The J-Curve?”. **The American Economic Review**. Volume: 84. No. 1. 1994. pp. 84–103.
- BAHARUMSHAH, Ahmad Zubaidi, Evan LAU ve Stilianos FOUNT AS. “On The Sustainability of Current Account Deficits: Evidence form four Asean Countries”. **Journal of Asian Economics**. Volume: 14. No 3. 2003. pp. 465–487.
- CUDD NGTON, John T. ve Jose M. V NALS. “Budget Deficits And The Current Account: An Intertemporal Disequilibrium Approach”. **Journal of International Economics**. Volume: 21. Issue 1–2. (A ustos 1986). pp. 1–24.
- ÇELEB , Esat. “Atatürk’ün Ekonomik Reform ları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923–2002)”. **Do u Üniversitesi Dergisi**. S. 5. 2002. pp. 17–50.
- DOOLEY, Michael P., David FOLKERTS -LANDAU ve Peter M. GARBER. “The Us Current Account Deficit And Economic Development: Collateral For a Total Return Swap”. **NBER Working Paper Series**. Paper No: 10727. (A ustos 2004). pp. 1–11.
- F SCHER, Stanley. “Financial Crises And Reform Of The International Financial System”. **NBER Working Paper**. Paper No: 9297. (Ocak 2002). pp. 1–52.
- GHEBRESELASS E, Y. T. ve P. BURGER. “Twin Deficit Problems in Developing Countries: The Case of Eritrea”. **Economic Working Paper Series**. 2005. pp. 1–22.
- ISARD, P., Hamit FARUQEE, G. Russell K NCA D ve Martin FETHERSTON. “Methodology for Current Account and Exchange Rate Assessments”. **International Monetary Fund**. Paper No:209. 2001. pp. 1–35.
- KEARNEY, Colm ve Mehdi MONADJEM . "Fiscal Policy And Current Account Performance: Internation al Evidence on the Twin Deficits". **Journal of Macroeconomics**. Volume: 12. Issue 2. 1990. pp. 197–219.
- KENT, Christopher ve Paul CASH N. “The Response of The C urrent Account to Terms of Trade Shocks: Persistence Matters”. **IMF Working Paper**. Volume: 3. No. 143. (Temmuz 2003). pp. 3–48.

- KNIGHT, Malcolm ve Fabio SCACCALAN. "Current Accounts: What Is Their Relevance for Economic Policymaking?". **IMF Working Paper**. No.71. (Mayıs 1998). pp. 4–41.
- MANN, Catherine L. "Perspectives On The U.S. Current Account Deficit And Sustainability". **Journal of Economic Perspectives**. Volume: 16. No: 3. 2002. pp. 131–152.
- MARROW, Charles Van. "Basic Exchange Rate Theories". **Tinbergen Institute Discussion Paper**. Volume: 24. No. 2. 2005. pp. 3–89.
- MILES-FERRETT, Gian Maria ve Assaf RAZN. "Sustainability Of Persistent Current Account Deficits". **NBER Working Paper**. No. 5467. (Eylül 1996). pp. 1–33.
- SEVER, Erhan ve Murat DEMİR. "Türkiye’de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi ile İncelenmesi". **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi .B.F. Dergisi**. Cilt 2. No. 1. 2007. pp. 47–63.
- SVENSSON, Lars E. O. ve Assaf RAZN. "The Term of Trade and The Current Account: The Harberger-Laursen-Metzler Effect". **Journal of Political Economy**. 1983. Volume: 91. No. 1. pp. 97–125.
- UYGUR, Ercan. "Cari Açık Tartımları". **Ekonomi ve İktisat İncelemeleri Dergisi**. Cilt 19. Sayı: 222. (Eylül 2004). pp. 5–20.
- YÜCEL, Fatih ve Rüstem YANAR. "Türkiye’de Cari İlerlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış". **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt 14. Sayı 2. 2005. pp. 483–492.
- YILMAZ, İbrahim. "1923’ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tavsiyesine". **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**. Cilt XXII. S. 213. 2008. pp. 33–35.

nternet Belgeleri

- AKADEM KT SAT. “Türkiye Ekonomisinin 1946–1953 Döneminde Uluslararası Ekonomiye Farklı Bir Eklemlenme Denemesi”.(Çevrimiçi) http://www.akademiktisat.net/calisma/tr_iktisat_genel/1946_1953_tr_ekonomi_fihan.htm (Erişim Tarihi: 24.03.2009).
- AKÇAY, Cevdet. “Reel Döviz Kuru Teori ve Uygulama, Kur -Enflasyon İlişkisi ve Cari Açık”. (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/konferans/reel%20doviz%20kuru.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2009).
- ALKAN, Kerem. “Kriz Muhabbetleri, Popülizm ve Politik Kararsızlık ”. (Çevrimiçi) http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=19418&HTP_KOD=8 (Erişim Tarihi: 02.05.2009).
- ATO. “Türkiye 100 Dolarlık Büyüme için 94.3 Dolar Cari Açık Veriyor”. (Çevrimiçi) <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=763&l=1> (Erişim Tarihi: 12.04.2009).
- AY, Ahmet, Zeynep KARAÇOR, Mehmet MUCUK ve Savaş ERDOĞAN. “Bütçe Açığı-Cari İlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992–2003)”. (Çevrimiçi) http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sosmak/articles/2004/12/AAY-ZKARACOR-MM_MUCUK-SERDOGAN.pdf (Erişim Tarihi: 30.04.2009). s. 76–82.
- BAHARUMSHAH, Ahmad Zubaidi ve Evan LAU. “Budget and Current Account Deficits in SEACEN Countries: Evidence Based on the Panel Approach”. (Çevrimiçi) <http://econwpa.wustl.edu:80/eps/if/papers/0504/0504002.pdf> (Erişim Tarihi: 21.03.2009). s. 1–34.
- BAYOUM, Tamim. “GEM A New International Macroeconomic Model”. **IMF Occasional Paper**. No. 239. 2004. (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/op/239/op239.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2009). s. 1–35.
- BEKTAŞ, Volkan. “Cari İlemler Dengesi ve Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Türkiye Uygulaması”. (Çevrimiçi) <http://www.sosyalbilimler.cu.edu.tr/tezler/1147.pdf> (Erişim Tarihi: 31.10.2008).
- DORNBUSCH, Rudiger. “Exchange Rate Economics”. **NBER Working Paper**. Volume: w2071. (Kasım1986). (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w2071.pdf> (Erişim Tarihi: 16.01.2009). s. 1–43.

- CELASUN, Merih. “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir De erlendirme”. (Çevrimiçi) <http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf> (Eri im Tarihi: 08.03.2009).
- CH NN, Menzie ve Eswar S. PRASAD. “Medium-Term Determinants of Current Accounts in Industrial And Developing Countries An Empirical Exploration”. **NBER Working Paper Series**. No. 7581. (Mart 2000). (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w7581.pdf> (Eri im Tarihi: 22.01.2009). s. 1–44.
- EDWARDS, Sebastian. “Does The Current Account Matter?”. **NBER Working Paper**. No. 8275. (Mayıs 2001). (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w8275.pdf> (Eri im Tarihi: 07.12.2008). s. 1–71.
- EFA. “Tüketici Fiyat Endeksi”. (Çevrimiçi) <http://data.economicresearchforum.org> (Eri im Tarihi: 10.03.2009).
- E LMEZ, Mahfi. “Cari Açık Küçülüyor, Bütçe Açığı Büyüyor”. (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazarYazisi&Date=15.02.2009&ArticleID=921724> (Eri im Tarihi: 01.06.2009).
- ERKİLİÇ, Serdar. “Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri”. (Çevrimiçi). <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/serdareerkilic.pdf> (Eri im Tarihi: 29.10.2008).
- EROLU, Nadir. “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi”. (Çevrimiçi) <http://www.geocities.com/ceteristr/neroglu.doc> (Eri im Tarihi: 17.03.2009).
- ERSEL, Hasan. “Structural Adjustment: Turkey (1980–1990)”. **The Central Bank Of The Republic Of Turkey Discussion Papers**. Discussion Paper No: 9107. 1991. (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/9107eng.pdf> (Eri im Tarihi: 03.02.2009). s. 1–24
- GENBERG, Hans ve Alexander K. SWOBODA. “Policy and Current Account Determination Under Floating Exchange Rates”. **IMF Working Paper**. (15 Ekim 1987) (Çevrimiçi) <http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/WPIEA0691987.pdf> (Eri im Tarihi: 23.01.2009). s. 1–44.
- HAZNE MÜSTEARLI I. “Ödemeler Dengesi”. (Çevrimiçi) <http://www.treasury.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/Arastirma%20Yayin/Kitaplar/odemeledengesi.pdf> (Eri im Tarihi: 03.01.2009).
- IMF. “Balance Of Payments Manual”. (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/np/sta/bop/bopman.pdf> (Eri im Tarihi: 04.02.2009).
- ISO. “Ekonomik Göstergeler”. (Çevrimiçi) <http://www.iso.org.tr/tr/Documents/Arastirma/EkoGosterge/EKONOMIKGOSTERGELER.pdf> (Eri im Tarihi: 19.05.2009).

- K P, Ergün. “Türkiye’de Dı Ticaret Hadleri”. (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ticarethead.doc> (Eri im Tarihi: 23.04.2009).
- KOLLMAN, Robert. “The Exchange Rate in a Dynamic -Optimizing Current Account Model with Nominal Rigidities: A Quantitative Investigation”. **IMF Working Paper**. (Ocak 1997). No.97/7. (Çevrimiçi) <http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/WPIEA0071997.pdf> (Eri im Tarihi: 20.01.2009). s. 1–51.
- KUMCU, Erdal. “Yüksek Cari Açıkla Sürdürülebilir Büyüme”. (Çevrimiçi). <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=288384&yazarid=7> (Eri im Tarihi: 22.04.2009).
- OBSTFELD, Maurice ve Kenneth ROGOFF. “The Intertemporal Approach to The Current Account”. **NBER Working Paper Series**. Paper No: 4893. 1994. (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w4893.pdf> (Eri im Tarihi: 26.11.2008). s. 2–63.
- PERSSON, Torsten ve Lars E.O. SVENSSON. “Current Account Dynamics And The Terms of Trade: Harberger-Laursen-Metzler Two Generations Later”. **NBER Working Paper Series**. No. 1129. 1983. (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w1129.pdf> (Eri im Tarihi: 14.01.2009). s. 1–38.
- ROUBIN, Nouriel ve Paul WACHTEL. “Current Account Sustainability in Transition Economies”. **NBER Working Paper Series**. Paper No: 6468. (Mart 1998). (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w6468.pdf> (Eri im Tarihi: 07.12.2008). s. 1–72.
- TA KIN, Murat. “1923 – 2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dı Ticaret Politikaları”. (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/murat.doc> (Eri im Tarihi: 11.03.2009).
- TBB. “2002 Yılında Türkiye Ekonomisi ve Türk Bankacılık Sistemi”. (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2002/ekonomi.pdf> (Eri im Tarihi: 09.03.2009).
- TBB. “2003 Yılında Türkiye Ekonomisi ve Türk Bankacılık Sistemi”. (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2003/ekonomi.pdf> (Eri im Tarihi: 10.03.2009).
- TBB. “Bankalarımız 2005”. (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2005/Turk%20Bankacilik%20Sistemi%202005.pdf> (Eri im Tarihi: 11.03.2009).
- TBB. “Bankalarımız 2006”. (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2006/Turk%20Bankacilik%20Sistemi%202006.pdf> (Eri im Tarihi: 11.03.2009).

- TCMB. “Ödemeler Dengesi statistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması” (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf> (Erişim Tarihi: 22.10.2008).
- TCMB. “Ödemeler Dengesi Metodolojisi ve Türkiye Uygulaması” (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/gensek/odemelerdengesi.htm> (Erişim Tarihi: 18.11.2008).
- TCMB. “Ödemeler Dengesi Raporu 2002”. (Çevrimiçi) http://www.tcmb.gov.tr/research/odemeler/RaporWeb_200212.pdf (Erişim Tarihi: 07.03.2009).
- TCMB. “Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”. (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf> (Erişim Tarihi: 02.04.2009).
- T.M. “Aylık Makroekonomi Değerlendirme Raporu Nisan 2009”. (Çevrimiçi) http://www.tim.org.tr/images/tim/arastirmaraporu/TIM_MAKRO_BULTEN_NiSAN_2009_SAYI40.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2009).
- TÜİK. “Dış Ticaret statistikleri”. (Çevrimiçi) <http://www.die.gov.tr/konular/disTicaret01.htm> (Erişim Tarihi: 23.07.2008).
- YAMAK, Rahmi ve Abdurrahman KORKMAZ. “Türk Cari İlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım”. **Bankacılar Dergisi**. S. 60. 2007. (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/turkce/dergi/dergi60/cariacik.pdf> (Erişim Tarihi: 25.03.2009). s. 17–32.
- YÜKSELER, Zafer. “Makro Ekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi”. (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3221/odemeler.pdf> (Erişim Tarihi: 21.03.2009).
- ZENG N, Ahmet. “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)”. **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt. 2. S. 2. 2000. (Çevrimiçi) <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/114.pdf> (Erişim Tarihi: 18.04.2009). s. 27–41.
- ZENG N, Ahmet. “The Twin Deficits Hypothesis (Turkish Case)”. (Çevrimiçi) <http://www.opf.slu.cz/vvr/akce/turecko/pdf/Zengin.pdf> (Erişim Tarihi: 23.03.2009). s. 217–228.

Di erleri

BABAO LU, Barı . “Türkiye’de Cari lemler Dengesi Sürdürülebilirli i”. (TCMB statistik Genel Müdürlü ü Uzmanlık Yeterlilik Tezi) Ankara. 2005. pp. 1 – 106.

E LMEZ, Mahfi. “2006’dan 2007’ye Türkiye Ekonomisi”. **Radikal Gazetesi**. 31.12.2006.

ERÇEL, Gazi. “Büyüme ve Yapısalla an Cari Açık”. **Vatan Gazetesi**. 18.12.2006.

ERKEN, Adnan. “Cari lemler Dengesi Üzerine Model Çalı mas ı”. (TCMB Ara tırma Genel Müdürlü ü Tartı ma Tebli i No: 9020). Ankara. 1990. pp. 1–19.

TCMB. **Yıllık Rapor 2005**. Ankara. 2005.